This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

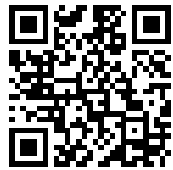

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk `http://books.google.com/`

PT
9260
W25

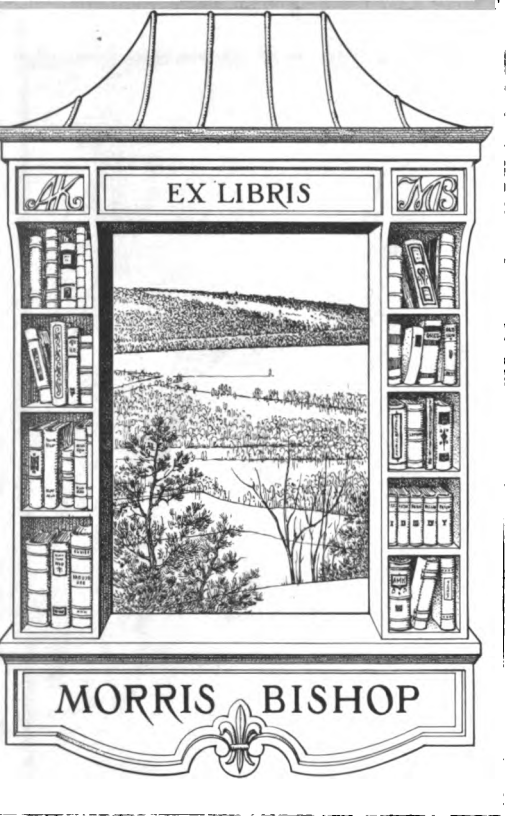

PT
9260
W25

CORNELL
UNIVERSITY
LIBRARY

Digitized by Google

Morris Bishop

Cornell University Library
PT 9260.W25
Svensk litteraturhistoria i sammandrag :
3 1924 026 309 843
olin

Digitized by Google

Digitized by Google

KARL WARBURG och KNUT FREDLUND

SVENSK LITTERATURHISTORIA

I SAMMANDRAG

Lärobok
för skolor och självstudium

ILLUSTRERAD UPPLAGA

Till texten lika med nionde, omarbetade upplagan

STOCKHOLM

P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

Digitized by Google

Denna upplaga av professor Warburgs Svensk. Litteraturhistoria i sammandrag, lärobok för skolor och självstudium, är omarbetad med hänsyn till läroverkens nuvarande behov.

PAPPER FRÅN LESSEBO

STOCKHOLM 1916
KUNGL. HOFBOKTR. IDUNS TRYCKERI-A.-B.
162760

Digitized by Google

Forntiden.

Det antages, att Sverige varit befolkat sedan tio tusen år tillbaka och att det folk, som nu bebor landet, varit bofast där ända sedan den yngre stenåldern, som tog sin början i Norden omkring 4 000 år f. K. Antagligen hava våra förfäder invandrat över Danmark.

Från Norden torde sedan germanska stammar hava utvandrat till skilda delar av Europa. Flera folk, som under folkvandringstiden omtalas såsom bosatta å kontinenten, ha troligen haft sitt urhem här i Norden; Skandinavien har alltså, delvis åtminstone, gjort skäl för det tillnamn den gotiske hävdatecknaren Jordanes givit det: »folkens moderssköte».

Vid den kristna tideräkningens början var Skandinavien delat mellan en mängd gent emot varandra oberoende germanska stammar. I Sverige synas svearna hava varit de mäktigaste »icke blott genom män och vapen utan ock genom flottor». Mot *folkvandringstidens* slut innehade de ledningen.

Att Norden under denna period (400—800) ägt en rik poetisk litteratur, är sannolikt, liksom fallet är med det närsläktade Tyskland, där även dikterna gått förlorade.

Ursprungligen var större delen av denna diktning säkerligen avfattad på prosa. Denna prosa blev så småningom rytmisk, d. v. s. den uppvisar här och var allitterérade eller stavrimmade ordförbindelser. Med allitteration eller stavrim förstår man upprepande av samma eller liknande ljud *i början* av betonade ord: *h*att och *h*uva, *å*ker och *ä*ng. Längre fram företer prosan

Digitized by Google

enstaka versrader; dessa ökas alltmer i antal, prosaelementet försvinner, och den samgermanska, ostrofiska talversen är färdig. Ur denna har på 800-talet den för Norden egendomliga strofiska versen, fornyrdislag, utvecklat sig. Strofens byggnad framgår av följande exempel:

*V*red var då *V*ingtor,
när han *v*aknade
och *h*ammarn sin
*h*an saknade:
han *r*iste sitt skägg,
*r*ev sitt hår.
Jordens *s*on
*s*ökte kring sig.

Den är alltså åttaradig; raderna sammanhållas två och två rytmiskt genom allitteration på det sättet, att i den udda raden ett eller två och i den jämna ett betonat ord rimma med varandra.

Hos germanerna har nog också en outvecklad sångvers varit i bruk för hymn och dödsklagan. Ur denna har väl det nordiska versslaget *liodahattr* uppstått. Strofbyggnaden är följande:

*V*ett tarvar
han, som *v*ida färdas;
frihet *h*ar du *h*emma.
Men åt den man *b*linkar,
som *b*ortkommen är
och i *h*öviskt *h*us sig dummar.

Strofen är som synes sexradig: rad 1 och 2 rimma med varandra, likaså rad 4 och 5; men långraderna, 3 och 6, rimma blott inom sig.

En mycket gammal art av poesi är den *lärodiktande*. Stammens vise uttryckte i dikter sin uppfattning av världen och människorna; ofta tog denna poesi gåtans eller spådomens form.

Av stor betydelse äro vidare de *myter*, vilka uppstodo såsom förklaring av de religiösa ceremonierna.

Digitized by Google

Vidare uppkommo *historiska sagor* hos alla de germanska folken, företrädesvis hos goterna — särskilt viktig är sagan om konung *Teodorik av Verona* (Didrik av Bern), f. ö. den enda, som föreligger i dikt från folkvandringstiden (Hildebrandslied från slutet av 700-talet) — men även hos langobarder, franker, burgunder o. a.

Dessutom förekommo naturligtvis hos germanerna även *folksagor* i vanlig mening.

Under folkvandringstiden sammansmälta myt, historisk saga och folksaga, och sålunda uppstår den germanska hjältedikten, av vilken särskilt Nibelungensagan blev känd i Norden.

I Tyskland och England blomstrade den episka poesien under folkvandringstiden. Säkerligen hava även nordgermanerna deltagit i denna sagodiktning. Sålunda är den på angelsachsiskt språk i England upptecknade dikten *Beowulf* tvivelsutan byggd på danska och *götiska* kväden, vilka samarbetats i England omkring år 700. Bortsett från de svenska sagor om strider mellan götar och svear, som ligga till grund för dessa senare, förekomma här också en hel del anspelningar på andra.

En dikt, som kastar belysning över folkvandringstidens *uppsvenska* litteratur, är den norska *Ynglingatal*, som enligt Snorres uppgift diktades av Tjodolf från Hvin i slutet av 800-talet. För att skänka en norsk bygdekonung ett stolt ättartal lät skalden honom härstamma från frejdade uppsalakonungar och begagnade alltså i sin dikt urgamla *sagor* om dessa, som voro honom tillgängliga men som han delvis missförstått. De äldsta av dessa gällde f. ö. icke konungar utan gudar, som varit föremål för dyrkan i Uppsala tempel; andra av Tjodolfs ynglingar äro halvmytiska personligheter och först de yngsta rent historiska.

Under *vikingatiden* (800—1050) foro nordiska skaror vida omkring på plundrings- och erövringståg men även i handels-

Digitized by Google

syfte — vikingen var också köpman. De kommo till Ryssland, Bysans, Normandie, England, Skottland och Irland. Mångenstädes bildade vikingarna kolonier och gingo slutligen upp i de främmande folken.

Även under denna tid, då Norden var en europeisk stormakt, har det otvivelaktigt funnits en rik skönlitteratur här uppe, givetvis ej utan påverkan från de bygder, där vikingarna gjorde strandhugg. Nya sagor blevo nu föremål för diktning; deras hjältar hade hemortsrätt vid Rhen och på de brittiska öarna, hos goterna i Sydryssland och i Orienten.

Det har varit en mycket omstridd fråga, i vad mån vikingatidens fornnordiska litteratur varit gemensamt nordisk, särskilt huruvida svenskarna haft del i den litteratur från denna tid, som ännu är bevarad.

Vad som nu finnes kvar av *svenska* litteraturminnesmärken, är egentligen endast runinskrifterna. Under bronsåldern hade å berghällar förekommit en bildskrift, de s. k. *hällristningarna*, som övervägande synas ha åsyftat att hugfästa minnet av viktiga tilldragelser men som nu stå otydda och otydbara. En verklig bokstavsskrift erhöll Norden först med *runskriften*, vilken torde varit känd här redan på 200-talet e. K. Denna skrift har uppkommit genom lån från och ombildning av det grekiska och latinska alfabetet: de flesta typerna äro antagligen hämtade från den grekiska kursivskriften, som användes för dagligt bruk; endast för några ljud, vilka icke funnos i det grekiska alfabetet, anlitade man det latinska. På detta sätt uppstod den *äldre eller samgermanska runraden*, som omfattar 24 tecken.

Inskrifter med de äldre runorna hava påträffats över en stor del av den skandinaviska Norden ända från Slesvig och till Trondhjemsfjorden, från Gottland och till Norges västra kust. De förekomma dels på lösa föremål — märkligast var inskriften å ett av de berömda guldhornen från Gallehus i

Digitized by Google

Slesvig, båda nu förkomna —, dels å runstenar. Detta synes visa, att kännedomen om runornas bruk icke varit förbehållen endast åt ett fåtal.

Dessa inskrifter äro avfattade på ett språk, som i stort sett varit detsamma över hela Norden, den s. k. *urnordiskan*, vilken är nära besläktad med gotiskan.

Under vikingatiden undergick emellertid detta språk en omgestaltning av mycket grundlig art, de särskilda nordiska språken började utveckla sig; samtidigt skedde en ombildning av vissa runformer, varjämte några runor uteslötos. Så uppkom så småningom den *yngre runraden*, bestående av 16 »mynder». Den är egendomlig för Skandinavien. Denna runrad har följande utseende:

ᚠ ᚢ ᚦ ᚬ ᚱ ᚴ : ᚼ ᚾ ᛁ ᛅ ᛋ : ᛏ ᛒ ᛚ ᛘ ᛦ

f u th o r k; h n i a s; t b l m (slut-*r* eller *y*).

De flesta till vår tid bevarade inskrifter med yngre runor förekomma inhuggna på stenar, oftast resta till minne av hädangångna; de äro, bl. a. på grund av materialets beskaffenhet, mycket kortfattade. Men runor ristades även fortfarande på många föremål, särskilt av trä.

Ehuru en mängd av de gamla minnesstenarna förstörts, äger man dock kvar ett stort antal. I Sverige, det på runstenar rikaste av de nordiska länderna, har man funnit bortåt 2 000, därav hälften i Uppland. Endast ett fåtal av de bevarade torde emellertid härröra från hednatiden; den största delen är rest i början av det kristna tidevarvet. Med kristendomen kom det latinska alfabetet i bruk; den av klerkerna använda skriften undanträngde så småningom runskriften, men under hela medeltiden var dock även denna känd och nyttjad. Sedermera blev kunskapen om runorna allt sällsyntare i vårt land, men helt utdöd tyckes den aldrig ha varit.

Digitized by Google

Icke få av runinskrifterna — omkring 100 — äro helt eller delvis avfattade på vers; det är samma stavrimmade form, som användes i samtida norsk-isländska kväden. Stundom förekomma å stenarna enstaka versrader, väl reminiscenser av ristarens vittra studier, ja, ibland kortare utdrag ur någon dikt om den avlidne och hans verkliga eller förmenta släkt. Den i litterärt avseende viktigaste och även längsta inskriften är den, som ristats på en sten, rest vid *Röks* kyrka i Östergötland. Den är från omkring år 900. Denna inskrift är emellertid ytterst svårtydd, bl. a. på grund av att där även använts s. k. lönnrunor — ett slags chifferskrift —, och den är delvis ännu otydd, men i huvudsak vet man nu, att den — efter en erinran om den unge man, till vars minne den rests — berättar om fantastiska bragder, som utförts av hjältar, vilka förmodligen ställts i något slags släktförbindelse med den avlidne och om vilka någon ättdikt, ristarens litterära källa, handlat. På ett ställe avbrytes prosan av vers; citatet omfattar en hel strof, som besjunger Didrik av Bern:

Didrik den dristige,
sjökämpars drott,
rådde över
Hreidhavets kust.

På gotiske hingsten
Märingars herre
nu sitter rustad,
skölden i rem.[1]

Hreidhavet är Östersjön; vid folkvandringens början bodde ju goterna vid Weichsels mynning. Även på andra sagor än Didrikssagan, t. ex. Hervararsagan, anspelas i denna inskrift.

De kortfattade runurkunderna från *Sveriges* hednatid äro emellertid av större intresse för språkvetenskapen och fornkunskapen än för litteraturhistorien. Vi skulle svårligen kunna göra oss ett begrepp om svenskarnas andliga odling

[1] Man märke likheten med en strof i Rings drapa i Tegnérs Frithiofs saga. Denna likhet var för Tegnér omedveten, eftersom Rökstenen först blivit tolkad efter hans död.

Digitized by Google

under denna tid, om vi icke kunde draga slutsatser från den *norsk-isländska* litteraturen. Ehuru denna upptecknats först i kristen tid — från och med 1100-talet —, innehåller den nämligen talrika, ytterst värdefulla lämningar av hednisk diktning och hedniska myter samt skildringar av forntida odling och sedvänjor, vilka voro samnordiska.

På det fjärran liggande *Island* hade bildat sig ett fjärde nordiskt rike. Sedan Harald Hårfagre grundat sin envåldsmakt i Norge, utvandrade under åren 870—930 till denna ö dels norska storbönder, som funno de nya förhållandena i hemlandet olidliga, dels vikingar, som kortare eller längre tid uppehållit sig på Irland eller närliggande öar, och bildade på Island en fristat. Här bevarades till sena tider de litterära minnena från forntidens liv, under det att den kristna kyrkans nitiska utrotningsarbete gent emot allt hedniskt samt olyckliga tillfälligheter utplånat det mesta i Nordens övriga länder.

Det märkligaste alstret av den norsk-isländska forndiktningen är den samling av folkliga *guda- och hjältesånger*, som blivit kallad Sämunds Edda (efter en isländsk präst, vilken med orätt antogs hava författat eller samlat dessa sånger) men som nuförtiden vanligen benämnes den äldre Eddan eller — ännu bättre — *den poetiska Eddan*. Även detta sista namn är emellertid oegentligt, ty samlingen är ingen edda, vare sig nu detta senare ord betyder poetik (handbok för skalder) eller Odde-boken (Odde en gård på Island). Riktigast vore att tala om den diktsamling, som är bevarad i *Codex Regius* (isländsk handskrift på Kungl. biblioteket i Köpenhamn). Med denna har man i de tryckta upplagorna förenat likartade dikter, hämtade från andra handskrifter. Även andra folkliga dikter göra skäl för namnet eddadikter.

Man plägar indela dessa dikter i *gudasånger* och *hjältekväden*. Härtill skulle man kunna lägga en tredje grupp, *läro-*

Digitized by Google

dikter, som ju emellertid äro gudasånger så till vida, att någon gud uppträder i dem.

Bland *gudasångerna* märkes först *Vǫluspá*, valans spådom, i vilken en forntidens sierska täljer sina syner om världens skapelse, utveckling, undergång och förnyelse. Andra mytiska dikter handla om enskilda tilldragelser i gudarnas liv, exempelvis *Trymskvida*, som berättar om huru Tor med Lokes hjälp lyckas återfå sin av jättarna stulna hammare, samt *Lokasenna*, en skildring av Lokes träta med gudarna. En *lärodikt* är däremot *Hávamál*, den Höges, d. ä. Odins, sång, som egentligen är en sammanfogning av flera dikter; särskilt märklig är den del därav, som består av en samling kärnspråk med sunda, världskloka, ofta rent hedniskt själviska levnadssanningar. På övergången mellan mytiska sånger och hjältekväden står *Vǫlundarkvida*, i vilken dikt de även hos andra germanska folk kända sägnerna om den konstfärdige smeden Vǫlund och hans hämnd på konung Nidud täljes.

Av de egentliga *hjältekvädena* äro de viktigaste *Sigurdssångerna*, som behandla sägner om Sigurd Fafnesbane och niflungarna. Denna sagokrets går tillbaka till urgermanska myter, vilka omdanats under folkvandringstiden genom anslutning till den historiska sagan; den behandlas även i tyska dikter från 1200-talet (Nibelungenlied). Andra hjältesånger besjunga de nordiska sagohjältarna Helge Hjorvardsson och Helge Hundingsbane.

De enskilda sångerna äro av olika ålder. Vǫlundarkvida torde vara diktad redan omkring 900 eller något förr. Flertalet av de övriga är sannolikt från tiden 950—1050, ehuru de ju vila på äldre förebilder; andra äro ännu yngre och rent isländska. De äldsta eddadikterna äro författade i Norge. Den samling, som föreligger i Codex Regius (funnen på Island 1643), torde hava tillkommit vid 1200-talets mitt.

Den i stort sett folkliga eddadikten, vars författare äro

Digitized by Google

okända, har, som vi sett, utvecklat sig ur folkvandringstidens dikt; men ur denna senare har även den mera konstlade *skaldediktningen* uppstått. Författarnamnen äro bevarade.

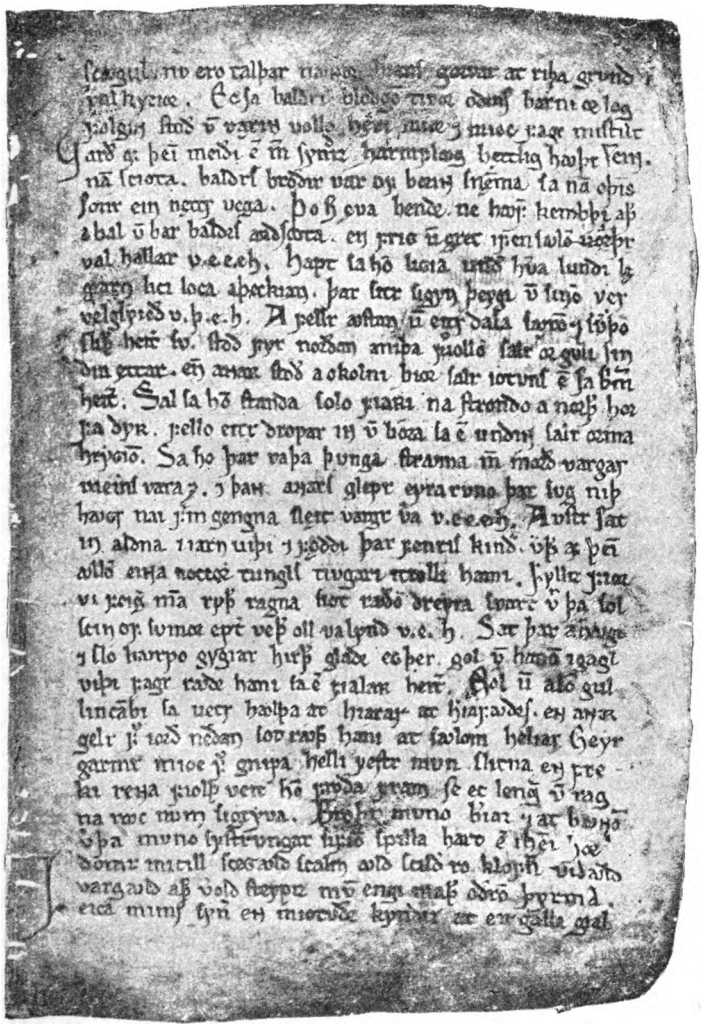

Blad ur den fornisländska Eddasamlingen.
(»Codex regius» i Köpenhamns k. bibliotek.)

Digitized by Google

Denna diktning, som blomstrade på Island från mitten av 900-talet och ett par århundraden framåt, var huvudsakligen knuten till konungarnas hird och bestod till stor del av s. k. drapor eller lovsånger. Den använde talrika poetiska omskrivningar, s. k. kenningar, t. ex. ljungfiskens, d. ä. ormens, bädd för guldet, omskrivningar, som stundom äro av nästan gåtfull natur; även för övrigt var formen mycket tillkrånglad genom bruk av omkastad ordföljd m. m. Skaldedikten urartade slutligen till rent maner. Den berömdaste isländske skalden är Egil Skallagrimsson, vars dikter ännu erinra om diktslagets folkliga ursprung.

Även den isländska prosalitteraturen är betydande. Den har sin blomstring på 1200-talet.

Den berömde hövdingen Snorre Sturluson († 1241) har efterlämnat ett synnerligen viktigt arbete, den s. k. *Snorres Edda* eller *prosaiska Eddan*, som bl. a. innehåller en redogörelse för den nordiska mytologien, sådan en senare tid uppfattade den — ur denna hämtade de isländska skalderna även i kristen tid sitt bildspråk —, samt en samling kenningar till skaldernas bruk.

Den isländska prosans viktigaste företeelse är *sagorna*, som dels behandla mytiska och heroiska ämnen (t. ex. *Vǫlsungasagan*, *Hervararsagan* med episoden om Hjalmar och Ingeborg, sagorna om *Ragnar Lodbrok*, om *Rolf Krake*), dels äro historiska, såsom konungasagorna, av vilka många ingå i den av Snorre redigerade s. k. *Heimskringla*, som skildrar Norges historia från äldsta tider till 1177, och de isländska ättsagorna (*Njáls saga*, sagan om *Egil Skallagrimsson*), ett slags romaner av stort litterärt och kulturhistoriskt värde.

Det kan tagas för givet, att även i Sverige förekommit dikter, likartade med de norsk-isländska *gudasångerna*, sålunda offersånger till Frös ära, dikter om Balder, om Tor och Loke, *lärodikter* samt slutligen även *hjältekväden*. Att sagan

Digitized by Google

om Didrik av Bern behandlats i svensk dikt, hava vi sett. Bildristningar (t. ex. å Ramsundsberget och Gökstenen i Södermanland) tyda likaledes på att sägnerna om Sigurd Fafnesbane varit kända hos oss.

Under hednatiden tillkommo slutligen de första *landskapslagarna*, vilka delvis varit författade på stavrim. De *nu* kända lagarna äro dock från senare kristen tid men bära spår av äldre redaktioner. Möjligt är, att dessa senare varit ristade med runor å trästavar (lagtexternas indelning i »balkar» skulle kunna tyda härpå), men i allmänhet torde de nog hava fortplantats genom muntlig tradition. Lagmannen hade bland annat till uppgift att föredraga lagen på tinget. Han var alltså denna traditions bärare.

Medeltiden.

Med kristendomens predikande trängdes så småningom de gamla folkföreställningarna undan. Asagudarna nedsjönko, allt eftersom den nya läran slog djupare rot, till onda makter, och allt vad med deras dyrkan hade sammanhang, d. v. s. en god del av den hedna odlingen, betraktades såsom trolldom.

Men gammal sed och gamla föreställningssätt låta icke utplåna sig. Det hade sig icke så lätt för nordborna att med ens kasta bort den gamla kulturen och antaga en ny, och de massomvändelser till kristendomen, som förekommo hos germanfolken och även hos svenskarna, voro givetvis också av ganska ytlig natur; det nya åskådningssättet fick icke sinnet till den grad i sin makt, att den gamla föreställningsvärlden försvann därur. Tvärtom levde den kvar men antog nya former. Man kan därför antaga, att under *övergångstiden*

Digitized by Google

mellan vikingatiden och folkungatiden (1050—1250) svenskarna omfattat ett slags hednisk-kristen blandreligion, vartill ansatser redan finnas i den senare asatron. I den nya religionens helgon funno nordborna någon ersättning för den gamla lärans specialgudomligheter.

Ehuru sålunda kristendomens högre innehåll endast så småningom gjort sig gällande, har dess humana uppfattning redan från början påverkat hedningarna: människooffren avskaffades, släkthämnden mildrades, härförderna begränsades o. s. v. Och om den alltså antogs långsamt och motvilligt — först under 1100-talet segrar den, säkerligen icke utan hårda strider —, blev den sedan dess mera fast och övertygelsetroget vidhållen.

Detta medeltidens första skede har hos oss icke efterlämnat några litterära minnen — bortsett från landskapslagarna — i motsats till vad fallet är i *Danmark* (latinska legender, Sunesons skapelsehistoria och Saxos krönika) och å *Island*, där skaldedikten alltjämt blomstrade och där nu den förut omtalade sagolitteraturen uppstod. Denna senare var byggd på muntlig tradition, vilken nog också haft sitt hem i Sverige, där liknande sagor berättats särskilt av väringarna, som färdats i österled. Den enda svenska saga, som bevarats, är den på 1200-talet sammanställda *Gutasagan*. Dessutom tillkommo nu de första *legenderna*, sagor om de svenska helgon, som lidit martyrdöden, t. ex. *S. Sigfrids*, vilken föreligger i ursprunglig form.

Den medeltida kulturens blomstringstid i Sverige börjar först efter Skänninge möte 1248. Det är under *folkungatiden* (1250—1370), som Sverige blir en länk med i den europeiska kulturvärlden och fogas in i den påvliga hierarkiens system. Vår medeltids odling var i det stora hela en svag återklang från den sydeuropeiska riddartidens redan halvt utblommade kulturliv. Vad bildningen vidkommer, leddes den hit genom

Digitized by Google

kyrkan. Hon — »alla folks gemensamma moder» — var även vårdarinnan av vetenskaper och konster. De hade sin rot i henne och levde genom henne. Icke blott den bildande konsten fann hos kyrkan sitt främsta och egentliga skydd, även musik och poesi trädde i hennes tjänst, och från kyrka och kloster utgick den undervisning, som medeltiden lämnade, i det att läroanstalterna mestadels voro knutna till domkyrkorna (»domskolor», ur vilka våra gymnasier utvecklat sig) och klosterstiftelserna (klosterskolor, från vilka den moderna realskolan leder sina anor). Dessutom fanns på landet någon enstaka sockenskola, folkskolans förebud.

De äldsta klostren (såsom i Alvastra och Varnhem) voro cistercienserkloster och hade redan grundats under 1100-talet, men av vida större betydelse voro dominikanernas, en orden, som redan 1221 — kort efter dess stiftande — grundat kloster i Uppsala och Lund. Svartebröderna, såsom dessa munkar kallades i vårt land, predikade även för folket på modersmålet men ej i kyrkorna utan ute i det fria på marknadsplatser och andra ställen, där människor strömmade samman; i sina predikningar infogade de med förkärlek berättelser om helgonens underverk, s. k. järtecken, men även sagor och anekdoter av världsligt innehåll, såsom djurfabler o. d. Dessa profana berättelser kallades exempel, och efter dem har denna art av predikan fått namnet exempelpredikan. De tolkades allegoriskt. Predikanten hämtade dem ur kyrkans internationella, på latin skrivna samlingar; på detta sätt hava många sagomotiv spritts till Norden. Även den andra av medeltidens tiggarordnar, franciskanernas (»gråbröder»), har haft betydelse för Sverige. Kristendomen får under denna tid karaktären av en svärmisk katolicism.

Den medeltida vetenskapen, som under 1100-talet nyväckts i Europa, var övervägande teologisk och sökte med filosofien, företrädesvis den aristoteliska, såsom hjälpmedel på ett skarp-

Digitized by Google

sinnigt men ofta även spetsfundigt sätt dryfta och, sedan kyrkan tagit den i sin tjänst, bevisa de katolska trossatserna. Denna medeltida teologi benämnes vanligen *skolastik* och hade sitt högsäte i Paris. Det var dominikanerna, som slutligen togo hand om den. En annan riktning inom medeltidens religiösa liv är den *mystiska*, som söker att svärmiskt uppgå i tanken på Gud och eftersträvar en av känsla genomträngd, fantasifylld framställning; den hade sin egentliga härd i klostren och omhuldades särskilt av franciskanerorden. Vetgiriga ynglingar från Norden uppsökte högskolorna i utlandet, såsom universitetet i Paris och dominikanernas skola i Köln samt senare högskolorna i Prag och Nordtyskland.

Under medeltidens avslutningsskede (1370—1526) stod Sverige i fara att bliva ett tyskt, slutligen ett danskt biland. Men Engelbrekt samlade de olika landskapens allmoge till försvar för rikets hotade frihet; landskapskänslan utvidgas nu till svensk landskänsla, och denna nyvaknade fosterlandskärlek får samtidigt sitt uttryck i dikten. Ett svenskt universitet grundlägges 1477 i Uppsala. Där börjar en till innehållet fastän ännu icke till formen svensk historieskrivning. Av stor fosterländsk betydelse är slutligen den från Vadstena utgående birgittinerordens verksamhet.

Medeltidslitteraturen fick här som annorstädes sin egentliga vård i klostren. *Latinet* var de lärdes tungomål och nyttjades för vetenskapliga skrifter, liksom det även användes såsom kyrkospråk. Den på svenskt språk skrivna litteraturen är — om lagverken undantagas — jämförelsevis torftig eller ter sig åtminstone så för vår tid. Ty då böcker vid denna tid spriddes genom avskrift och många handskrifter gingo förlorade vid den förstörelse, som vid reformationens införande drabbade klostren, vilka ägde de största biblioteken, kan den svenska medeltidskulturen anses endast ofullständigt återspeglad i den litteratur, som finnes kvar.

Digitized by Google

Först omkring år 1200 kan man tala om ett från danskan skilt *svenskt* språk. Det utvecklar sig sedan starkt under folkungatiden: böjningsformerna förenklas, slutartikel införes och språkljuden omdanas. Så sammandragas diftonger till enkla vokaler; långt a-ljud övergår till å, dock ännu ej återgivet med å-tecknet o. s. v., varjämte språkförrådet riktas från olika håll, bl. a. genom lån från latinet av för det mesta kyrkliga ord. Dialekterna äro under denna period ännu skarpt framträdande inom litteraturen. Under medeltidens sista litterära skede få dessa däremot vika för ett rikssprak, som ytterligare utvecklas i modern riktning. Många lågtyska ord tränga nu in, särskilt sådana, som röra handel och samhällsliv, och språket närmar sig mot medeltidens slut allt mer danskan.

Religiös litteratur.

Den största och viktigaste delen av medeltidens litteratur är religiös.

Vid gudstjänsten förekommo *latinska sånger* av olika art, vilka föredrogos av prästerna och en särskild, inövad kör. De voro på rimmad vers, byggd på accent. Mestadels hade de utländskt ursprung, men även inhemska hymnförfattare äro kända, såsom biskop Brynolf i Skara och biskopen i Linköping Nicolaus Hermanni, vilken till den heliga Birgittas ära diktade »Rosa rorans bonitatem».

Även en svensk psalm finnes från medeltiden, nämligen »Then signade dagh», som i omarbetad form intagits i Svenska psalmboken under nummer 424.

Den katolska mässan firades dels vid de vanliga sön- och helgdagarna, dels på helgonens minnesdagar. I den senare ingick även en redogörelse för helgonets liv och underverk, den s. k. *legenden*. Kyrkans prosaiska litteratur utgjordes till god del av dylika religiösa sagor, som voro kristenhetens

Digitized by Google

gemensamma tillhörighet och mestadels stammade från Österlandet. Av dessa gjordes nu svenska översättningar, som oftast voro avsedda för de icke latinkunniga nunnorna. De föredrogos i klostren under måltiderna. Särskilt märkes det *Fornsvenska legendariet* från slutet av 1200-talet; dess original är en berömd latinsk legendsamling. Även enstaka svenska helgonlegender uppstodo.

Av religiösa författare från medeltiden framstå skolastikern magister Mattias samt mystikerna Petrus de Dacia och Birgitta.

Magister Mattias, som levde i förra hälften av 1300-talet, den heliga Birgittas förste lärare och biktfader, var en lärd skolastiker men tillika en självständig tänkare, som i sin framställning röjer mystiska drag, detta ju i överensstämmelse med det svenska kynnet. Han författade bl. a. en för predikanter avsedd exempelsamling och en utläggning av Uppenbarelseboken, vilken under medeltiden åtnjöt europeiskt anseende. Hans mest berömda arbete var dock en kommentar till bibeln, av vilken sannolikt en del begagnats för en översättning av Moseböckerna — från 1300-talet — som ännu finnes kvar.

Petrus de Dacia, † 1289 såsom prior för dominikanerklostret i Visby, är berömd för sin på ypperligt medeltidslatin skrivna men aldrig avslutade skildring av den unga Kristinas från Stumbelen fromma liv och överjordiska syner samt för sina brev till henne, alster av en glödande mystik och ett rent sinne. Dessa skrifter giva oss en levande bild av medeltidsmänniskornas egenartade själsliv.

Den berömdaste svenska författaren från medeltiden är Birgitta, det första bildningens stornamn, som från Sverige gått ut över världen.

Hon var dotter till den utmärkte upplandslagmannen Birger Persson — sin tids mäktigaste storman i Sverige — och Inge-

Digitized by Google

borg av folkungasläkten samt föddes på Finsta gård i närheten av Uppsala troligen år 1303. Birgitta åtnjöt en för sin tid utmärkt uppfostran i religiös anda men var ej heller främmande för praktiska värv, ja, hon deltog såsom husfru även med intresse i sin tids politiska strävanden. Hon sysselsatte sig redan i barnaåren med gudliga betraktelser och fick tidigt syner och uppenbarelser. Vid tretton års ålder blev hon gift med den adertonårige Ulv Gudmarsson, son till lagmannen i Närke och sedan själv lagman i Östergötland. Efter att hava varit hovmästarinna vid sin frände Magnus Erikssons hov, mot vars yppiga, världsliga liv hon ganska myndigt ivrade, företog Birgitta med sin make och ett stort följe en vallfärd till den helige Jakobs grav i Spanien. På hemresan insjuknade Ulv i Arras och avgav ett löfte att, om han tillfrisknade, efter återkomsten gå i kloster. Han blev återställd; och när makarna nått hemmet, togo de sin bostad i Alvastra. Ulv var dock endast världslig broder. Efter mannens död, 1344, greps hon allt oftare av religiös hänryckning och beslöt, därtill manad av en uppenbarelse från Kristus, att stifta en egen klosterorden, som skulle omfatta både munkar och nunnor. Den skulle hava sitt säte i Vadstena. År 1349 vandrade hon till Rom, som likväl icke då var påvens residens: han bodde under denna tid i Avignon, där han stod i ett nesligt beroende av den franske konungen. Birgitta verkade nu ivrigt för hans återflyttning till Rom. Först 1370 fick hon påvlig bekräftelse på sin klosterregel. Efter att hava gjort en pilgrimsfärd till Jerusalem dog Birgitta år 1373 i Rom. 1391 förklarades hon av kyrkan för helgon. Redan 1384 hade Vadstena kloster invigts under stora högtidligheter.

Birgitta var icke någon sierska i egentlig mening utan en religiös skald, begåvad med en sällsynt mäktig fantasi och en färgrik, ytterst åskådlig och medryckande framställnings-

Digitized by Google

form. Hennes språk är fyllt av kraftiga, målande bilder, hämtade från livets alla områden. Såsom de flesta liknande verk lida emellertid hennes *uppenbarelser* av oreda och planlöshet. Till sitt innehåll utgöra de fromma, svärmiska utgjutelser, vilka hon själv uppfattar såsom dikterade av Kristus, jungfru Maria och helgonen men som helt igenom bära prägeln av henne själv och hennes tid: de uttala hennes av mystiskt grubbel fyllda hopp, hennes längtan, sorg och glädje, fördomar och villfarelser men framför allt hennes glödande kärlek till Kristus, såsom vars brud hon betraktar sig. Ursprungligen nedskrivna på svenska översattes och omskrevos hennes uppenbarelser omedelbart på latin men blevo redan i slutet av 1300-talet återgivna på modersmålet.

Redan Birgitta hade för sin räkning låtit översätta bibeln på svenska. Från Vadstena och dotterklostret Nådendal i Finland utgick under medeltidens avslutningsår en viktig översättnings- och predikolitteratur. Redan före reformationen föreligga en del av bibelns böcker på vårt språk.

Världslig diktning.

Riddardikt. Under riddartiden utbildade sig på kontinenten, särskilt i Nordfrankrike, en rik episk diktning på vers, nämligen *hjältesånger*, vilka handlade om Karl den store och hans paladiner, samt kärleks- och äventyrsdikter, *romaner*, som besjöngo den walesiske sagokungen Artus och riddarna av runda bordet. Med denna motivkrets samarbetades romanen om den heliga Graal, ursprungligen enligt sagan den kalk, som frälsaren använt vid nattvardens instiftande och som av Josef av Arimatia förts till Britannien. Härtill kommo grekisk-romerska ämnen, såsom sagorna om Troja, Alexander den store och Eneas.

Digitized by Google

Av denna art äro hos oss de s. k. *Drottning Eufemias visor*, tre längre berättande dikter på knittelvers. Under benämningen knittel förstås en från Tyskland lånad versform med parvis rimmade rader och tämligen fri meter: raden har vanligen fyra höjningar, under det att sänkningarnas antal är växlande, såsom framgår av följande exempel:

Tha bödh konung Erik ower alt sit rike
Badhe riddare ok riddare like,
Swa ok bönder ok tiänistomän,
Swa som herra plägha ok än etc.

Eufemia-visorna äro bearbetningar, som vid början av 1300-talet företogos på föranstaltande av norska drottningen Eufemia, Håkon Magnussons maka — därav deras namn. De lämnades såsom gåva till hennes dotters trolovade och senare gemål, hertig Erik Magnusson av Sverige.

De äro:

Herr Ivan Lejonriddaren, som hör till den bretonska kretsen men ursprungligen vilar på en gammal österländsk folksaga om den underbara källan; dikten är med mycken skicklighet översatt till svensk vers från en norsk prosabearbetning av ett franskt original, vilket den svenske översättaren f. ö. även tyckes hava anlitat.

Hertig Fredrik av Normandie, som numera endast finnes kvar i nordisk bearbetning men som antagligen är översatt från tyskan; även den är att föra till Artus-gruppen.

Flores och Blanzaflor, som behandlar kärleken mellan en yngling och en flicka, vilka ända från barnaåren älskat varandra och trots skilsmässa och olyckor troget bevarat sin kärlek. Deras namn, Flores och Blanzaflor, blomma och vitblomma, ros och ljlja, antyda allegoriskt kärlek och oskuld. Denna dikt, vilken liksom Ivan har en norsk prosaroman till sin närmaste källa, står i löst sammanhang med den karolingiska sagokretsen: den går ytterst tillbaka till en sengrekisk roman.

Digitized by Google

Av sagan om *Konung Alexander* gjordes genom Bo Jonsson Grips försorg en bearbetning från latinsk prosa till synnerligen god svensk knittelvers. I ett manligt språk och med livlig stil återgivas här de ohistoriska sagor, som utspunnit sig om Alexanders av Macedonien hjältedåd.

Andra sagor översattes till prosa, såsom den norska *Didrikskrönikan* och den vackra sagan om *Namnlös och Valentin*, varjämte många naturligtvis spredos genom muntlig tradition; en hel del av dessa knötos såsom folksägner till någon bestämd ort eller person. En dylik saga är den intagande novellen om *Sigrid den fagra*, som satts i förbindelse med folkungaätten.

Även *djurfabeln* spriddes, såsom vi ovan hava sett, nu i Sverige: flera bilder från medeltiden vittna om att den då var känd.

Rimkrönikor. Medeltidens män använde även versform — knitteln — för berättelser om tilldragelser, som timat i landet och om vilka man i allmänhet själv varit med; det är alltså ett slags memoarer i bunden form. Dessa rimkrönikor stå på gränsen mellan dikt och historia. Värdefullast är *Erikskrönikan*, som skildrar striderna inom folkungaätten till 1319 och synes vara skriven av någon man, som stått den ridderlige hertig Erik Magnusson nära. Krönikan behandlar, efter en jämförelsevis kort inledning om de första konungarna av denna släkt, utförligare kampen mellan Birger och hans bröder; slutet med skildringen av Nyköpings gästabud verkar som en partidikt, avsedd att väcka sympati för hertig Eriks son Magnus. Erikskrönikan innehåller en del friska och livliga skildringar av tidens fejder, torneringar och andra fester; författaren har mycket sinne för ridderlig prakt men även för högsinthet och mandom, mindre däremot för de politiska intrigerna. Det har ifrågasatts, att han möjligen är samme man, som översatt Eufemiavisorna.

Digitized by Google

Folkvisorna. Medeltidens mest originella och betydande diktning äro de s. k. *folkvisorna*, ett namn, som givits åt de gamla dikter, som levat kvar genom århundraden på folkets läppar och som man nu känner endast i den form, vari de i senare tider upptecknats. Man äger visserligen några »visböcker» från 1500- och 1600-talen, men till större antal nedskrevos våra folkvisor först i 1800-talets början av Rääf, Afzelius o. a.

Namnet folkvisor fingo dessa dikter i senare tid därför, att man föreställde sig, att de diktats av »hela folket», under det att konstdikten hade bestämda författare. Detta är emellertid orätt. Medeltidens folkvisor hava i allmänhet diktats för riddersmännens fester och av enskilda skalder. Under tidernas lopp hava de utbrett sig allt vidare och slutligen stannat kvar hos allmogen; de hava därvid omdanats av de sångare, som föredragit dem, och lämpats efter »folkets» litterära smak. När de slutligen upptecknades, voro de dettas egendom och göra ur den synpunkten skäl för benämningen folkvisor.

De nordiska folkvisorna från medeltiden äro sinsemellan nära besläktade, ja, de kunna betraktas som en gemensamt nordisk diktning; de talrikaste uppteckningarna förekommo i Danmark, där man redan på 1500-talet tryckte en samling.

Den medeltida folkvisan kallas även *ballad*, vilket ord betyder dansvisa. Namnet förklaras därav, att visorna ursprungligen sjöngos till dans. Medeltidens dans var en lugn och stillsam ringdans, snarlik våra folklekar: de vanliga uttrycken för densamma äro »gånga dansen», »träda dansen». Visan sjöngs av fördansaren — ofta en lekare —, strof efter strof, men samtliga instämde i *omkvädet*, en versrad, som återkom i slutet av varje strof, ofta även i dess mitt, ja, någon enstaka gång i början. Den angav visans grundstämning eller den besjungna händelsens utgång; ofta är

Digitized by Google

den endast ett uttryck för glädjen över dansen. Möjligen blev denna vid omkvädet livligare.

Innehållet i de bevarade visorna är rent *episkt*, men formen är *lyrisk:* balladen är avdelad i strofer och ledsagas av melodi. I musikaliskt avseende äro dessa dikter med sina enkla, stora och rena linjer att betrakta som alster av sin tids högsta musikaliska odling. De bära vittnesbörd om frändskap med den överallt härskande gregorianska kyrkosången, som under 1200-, 1300- och 1400-talen stod i sin högsta blomstring. Framställningssättet är kraftfullt målande: så t. ex. begagnar sig berättelsen ofta av samtalsformen. Skildringen är gärna språngartad, någon person- eller naturbeskrivning förekommer icke, betraktelser göras aldrig. Själva stilen är enkel och okonstlad. I allmänhet är grundtonen vemodig, även om enstaka visor äro av gladare art.

Versen är byggd på betoning, och raderna förbindas med rim, dock icke alltid fullständiga rim utan ofta endast halvrim eller assonans; denna senare är antingen vokal- eller konsonantassonans: ex. *tål* ~ *svår*; *fem* ~ *kom*.

Rörande folkvisornas tillkomsttid äro meningarna delade. Antagligen var det under folkungatiden, som balladen blomstrade här i landet; den fortsattes emellertid under unionstiden, då den längre s. k. romanvisan — t. ex. *Habor och Signill* — började komma på modet och en viss känslosamhet tog sig uttryck, och upphör i sin ursprungliga form under reformationstidens början. Detta sammanhänger nog därmed, att själva danssättet då blev ett annat. Med nya tiden inkommer nämligen i vårt land renässansens dans, i vilken man liksom nu svängde om två och två i livlig takt.

Vad ämnena angår, besjunga en del av folkvisorna motiv ur det forna kämpalivet och beröra ämnen, som äro besläktade med de gamla sagokretsarnas, t. ex. balladerna om *Vidrik Velandsson och långe Bern reser* samt *Holger Dansk och Bur-*

Digitized by Google

man. Visan om *Herr Svedendal* har direkt utvecklats ur en stavrimmad dikt, som i stil med eddasången Svipdagsmal behandlat guden Freys kärlekssaga. Denna grupp kallas *kämpavisor.*

Andra folkvisor äro naturmytiska: de skildra lägre naturgudomligheter, de s. k. elementarandarna, och deras förhållande till människan. Sådana äro de ballader, i vilka Näcken, bergakungen, troll, älvor och skogsrån uppträda, t. ex. *Grevens döttrar vid Älvabolid, Den bergtagna* (»Och jungfrun hon skulle sig åt ottesången gå»), *Älvefärd, Havsfrun och herr Olov.* I en visa som *Harpans kraft,* vilken skildrar, huru ungersvennen genom sitt trolska spel räddar sin kära och hennes systrar ur Näckens våld, behandlas ett gammalt sagomotiv, som äldst föreligger i den antika sägnen om Orfeus. Dessa dikter sammanfatta vi under termen *trollvisor.*

De för folkungatiden mest betecknande balladerna äro de, som besjunga riddarlivet med dess grunddrag: kärlek och tapperhet, *riddarvisorna.* Ett omtyckt motiv är brudrovet: älskaren återtager sin mö, just när hon skall bortgivas åt en annan. Ibland är det för sent, och riddaren hämnas på brud och brudgum genom att taga deras liv, såsom i den gripande visan om *Ebbe Skammelsson.* I andra dikter berättas, huru jungfrun räddar en frändes liv eller värjer sin ära. Balladen *Hertig Fröjdenborg och Fröken Adelin* besjunger troheten in i döden.

En del visor bruka uppfattas såsom *historiska;* typisk för dem är balladen om *Folke Algotssons brudrov.* Deras historiska värde är obetydligt; oftast är ingenting i dem faktiskt mer än namnet.

Slutligen hava vi från medeltidens slut en del *skämtvisor,* i vilka adelsmannen gör sig lustig över bonden eller till gengäld den senare begabbar den förre; de ge grovt löjliga bilder ur livet.

Digitized by Google

Under unionstiden uppstår även en nationellt svensk dikt; denna företrädes av Biskop Tomas' *kväden*. Tomas Simonsson var biskop i Strängnäs och såsom sådan även rådsherre; han deltog i de politiska striderna och rådslagen under Erik av Pommern och Karl Knutsson och stod i motsats till det högre prästerskapet på det folkliga partiets sida. Hans dödsår är 1443. Biskop Tomas är den förste namngivne skald, som diktat på svenska. Han uppgives nämligen såsom författare av trenne till vår tid bevarade skaldestycken i en från latinska kyrkohymner lånad versform, som i motsats till folkvisan saknar omkväde. *Sången om Engelbrekt*, vari skalden med trohjärtad enkelhet besjunger denne vårt folks nationalhjälte, är snarast ett slags sammanträngd rimkrönika i lyrisk form och har liksom den följande sången icke varit utan inflytande på 1800-talets svenska dikt. I *Friheten* besjunger han friheten såsom »thæt bæzta ting» på jorden, ett storslaget poetiskt uttryck för unionstidens frigörelsesträvanden. Allegoriskt är slutligen kvädet om *Troheten*.

Vetenskaplig och samhällelig litteratur.

Landskapslagarna. Medeltidens viktigaste prosalitteratur utgöres av landskapslagarna, vilka i den form, vari vi nu äga dem, äro nedskrivna under 1200- och 1300-talen. Såsom ovan omtalats, hade de emellertid länge fortplantats muntligt, innan de upptecknades i skrift; de nu kända redaktionerna torde dessutom ingalunda vara de äldsta.

Den *äldre Västgötalagen* är den märkligaste och äldsta av dem alla; den sammanfattades under förra hälften av 1200-talet av folkungen lagman Eskil, Snorres samtida och gästvän. Enstaka blad av denna redaktion — vår tidigaste fornsvenska handskrift — finnas kvar, men den äldsta handskrift av hela lagen, som bevarats, är något senare, från 1280-talet.

Digitized by Google

Viktiga äro även *Östgötalagen* och *Upplandslagen*, som erhöll kunglig stadfästelse år 1296. Dessa båda, särskilt den senare, anses för sin tid vara verkliga mästerverk på rättens

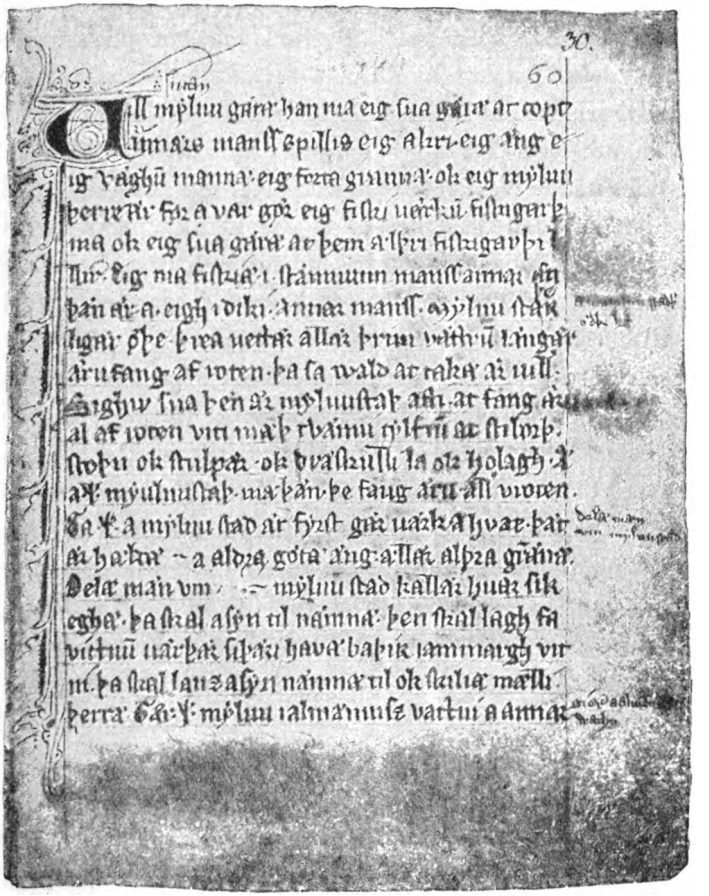

Ett blad ur äldre Västgötalagen.

område. Till 1200-talet hör även *Gutalagen*, som är avfattad på forngottländskt språk. De övriga tillhöra 1300 talet.

Ett alldeles särskilt intresse äga våra landskapslagar för de ovärderliga upplysningar de giva om fornsvenskarnas skap-

Digitized by Google

lynne, seder och samhällsskick; de vittna även om den självständighet, som landskapen ännu under den tidigare medeltiden hade, ehuruväl lagarna i sin nuvarande form upptecknades just vid den tid, då *landskaps*begreppet var på väg att giva vika för *riks*begreppet. Dessa lagar äga emellertid även stor betydelse för den jämförande germanska rättsforskningen. De västgermanska lagarna hava nämligen tidigt påverkats av romersk och kyrklig rätt, ett inflytande, som först på 1200-talet nådde Norden. Landskapslagarna äro därför uttryck icke blott för den nordiska utan jämväl för den samfällt germanska folkandans uppfattning av lag och rätt. Deras språk är kraftigt och bär en något mera ålderdomlig prägel, än som tillhör den tid, då lagarna nedskrevos.

I och med det att konungamaktens betydelse utvidgades och samtidigt känslan för riksenheten stärktes, gjorde sig även behovet av en lag för hela riket mäktigt gällande. Omkring 1350 tillkommo också *Magnus Erikssons allmänna landslag* och *Magnus Erikssons allmänna stadslag*. Den senare innehöll stadganden, som avsågo för städerna säregna förhållanden; f. ö. gällde landslagen över hela riket.

Um styrilse kununga ok höffinga (Konunga- och hövdingastyrelsen) utgör ett sammandrag av medeltidens stats- och samhällslära och innehåller tillika en mängd levnadsregler och umgängesråd. Skriften är huvudsakligen en fri bearbetning av ett berömt utländskt arbete och utmärker sig för manlig världsåskådning och sunt omdöme, vartill kommer stilens osmyckade värdighet. Den härrör från början av 1300-talet.

Från 1400-talet daterar sig en svensk historieskrivning i egentlig mening. Den s. k. *prosaiska krönikan*, skriven av en munk, tillhörande franciskanerklostret på Riddarholmen i Stockholm, har haft en ödesdiger betydelse för vår äldre hävdateckning. Då författaren ansåg de svenska götarna och

Digitized by Google

goterna vara samma folk, överflyttade han de senares sagohistoria och genealogiska hugskott på de förra; svenskarna härstammade alltså enligt honom från Magogs son Gog och, då Magog var son till Jafet, ytterst från Noak. Dessutom försåg han den svenska konungaraden med en lång följd andra regenter, som sedan gått igen i vår historia, bl. a. de ohistoriska Karlarna och Erikarna. Av mera värde och betydelse var uppsalaprofessorn Ericus Olais på latin skrivna Chronica Gothorum (1470), som försöker se händelserna i ett historiskt sammanhang och även anlitar samtida handlingar men ännu är utan källkritik.

Reformationstidevarvet.

(1526—1611.)

Det är olika strömningar, som med reformationstiden bryta in i Sveriges kultur, dels och framför allt den religiösa reformationen, dels också vida svagare böljslag från renässansens och humanismens rörelser på vetenskapens och konstens områden. Med *renässansen*, som allt ifrån 1300-talet blomstrat i Italien, förstår man den världsåskådning, som väckts till liv genom det nyvaknade studiet av antikens odlingsliv. Den betecknar en pånyttfödelse av intresset för det rent mänskliga, som kuvats under medeltiden, den innebär därjämte ett avkastande av skolastikens bojor och en frigörelse på alla andliga områden, icke blott inom konst och vetenskap utan även inom samhällsliv och sed. *Humanismen*, som närmast avser den riktning inom renässansen, vilken ägnade sig åt de klassiska språkens studium, fann utmärkta målsmän såväl i Italien som i Tyskland, Holland och England. Den erhöll icke blott vetenskaplig utan ock samhällelig betydelse genom

Digitized by Google

de människovänliga åsikter, för vilka den gjorde sig till tolk. Humanismen har även främjat reformationen genom att fastställa en riktigare bibeltext än den, som låg till grund för katolicismens versio vulgata. Men innerst äro dessa båda åskådningar skilda; humanismen är en förnämt lärd, reformationen en alltigenom folklig rörelse. Den senare tillhör ju dock renässansen så till vida, att den tillämpar personlighetsgrundsatsen på det religiösa livet: den ställer människan i ett inre, omedelbart förhållande till Gud.

Till en början verkade icke Gustav Vasas reformation gynnsamt på bildningen. I sin strävan att krossa kyrkans makt, bl. a. genom att indraga dess rikedomar, förstörde konungen även många av de kunskapshärdar, som åtnjutit dess skydd, och han sörjde icke för deras ersättande med nya. De åtgärder, som under hans regeringstid vidtogos till undervisningens höjande, skedde huvudsakligen tack vare bröderna Petri. Under Gustavs tre söner, som alla åtnjutit en omsorgsfull uppfostran i renässansens anda, främjades den lärda odlingen ivrigt. Redan under Erik och Johan sökte man återupprätta Uppsala universitet, som mot medeltidens slut råkat i förfall och slutligen nedlagts; två år efter Uppsala möte uppstod det åter såsom en protestantisk högskola. Av betydelse för undervisningen är särskilt 1571 års skolordning, den första i sitt slag i Sverige. Den upptar emellertid inga andra ämnen än latin och kristendom. Framstående befordrare av skolväsendet äro i slutet av 1500- och början av 1600-talet Laurentius Paulinus (biskop i Strängnäs, † såsom ärkebiskop 1646) och Johannes Rudbeckius (biskop i Västerås, † 1646), som båda verkade även under Gustav Adolfs tidevarv, vilket utgör den svenska reformationstidens fullbordan.

Religionsförändringen grundlade framför allt en svensk odling genom frigörelsen från Rom och införandet av svensk gudstjänst. Den nya svenska litteraturen tog med iver i sin

Digitized by Google

tjänst boktryckarkonsten, som ju införts hos oss redan mot slutet av medeltiden. Liksom tidens hela andliga liv står den f. ö. i starkt beroende av Tyskland och är övervägande av religiös art: den världsliga litteraturen har ännu ringa omfattning.

I *språket* visar sig å ena sidan — företrädesvis i kanslistilen — ett fasthållande och främjande av unionssvenskan, d. v. s. det av danskan starkt påverkade språk, som användes i en stor del av unionstidens litteratur; å andra sidan, i bibelöversättningen och andra folkliga skrifter, en strävan att utrensa danska ord och återuppliva fornsvenska uttryck och böjningsformer. Särskilt var Laurentius Petri, vår förste luterske ärkebiskop, † 1573, en nitisk ivrare för språkets renhet, i syfte att man icke måtte »förbistra de enfaldige, som icke främmande ord förstå kunna». Trots detta vinna nu högtyska och även romanska ord insteg. Bruket av flera nu gällande skrivtecken (t. ex. å) stadgas under denna tid, men rättstavningen företer under detta och nästa tidevarv alltjämt stor regellöshet.

Olaus Petri. Denne den nysvenska litteraturens grundläggare var smedson från Örebro och föddes 1493. I fädernestaden och sedan i Uppsala mottog han sin första undervisning. Han kom år 1516 till Wittenberg och rycktes med i den luterska rörelsen, som uppstod under hans studenttid därstädes. Hemkommen till Sverige såsom magister år 1519 blev Mäster Olov, såsom han kallades, den nya lärans apostel. Efter någon tids tjänstgöring såsom kansler hos biskopen i Strängnäs kallades han genom Gustav Vasas försorg till Stockholm som stadens sekreterare 1524. I denna egenskap var han bisittare i rådsturätten och förde även protokoll över magistratens sammanträden, den s. k. *Tänkeboken*. Samtidigt predikade han i kyrkorna, dock utan att vara prästvigd, och verkade med kraft för reformationen. Åren 1531—1533 var han

Digitized by Google

Gustavs kansler, en syssla, vartill han enligt konungens senare uttalande, då brytning inträtt mellan dem, var lika skicklig »som en frisisk ko till att spinna silke». Deras förhållande hade nämligen blivit fientligt. Anledningarna härtill voro flera: frimodigheten i Olaus' predikningar, yttranden i hans »krönika» av för konungen obehaglig art samt framför allt meningsskiljaktigheter i fråga om reformationens innebörd, vilken Gustav fattade på ett mera världsligt sätt. Mäster Olov åtalades slutligen jämte Gustavs forne kansler, Laurentius Andreæ, och blev dömd till döden, såsom det angavs, därför att han skulle ha uraktlåtit att röja ett anslag mot konungens liv, vilket omtalats för honom i bikten. De tillätos icke ens att taga del av anklagelseskriften. Olaus Petri benådades emellertid och blev, efter att 1539 ha prästvigts, fyra år senare kyrkoherde i Stockholm. Han dog 1552.

Olaus Petri är en av de ädlaste och mest storslagna personligheterna i vår odlings historia. Han är tidevarvets mest betydande skriftställare och representerar i sin person reformationstidens alla litterära strömningar, i det att han är teolog, bibelöversättare, andlig skald, historieskrivare och bibeldramatiker, på en gång en *lärd* man och en *folklig* författare. Rastlöst och oförfärat arbetade han på alla områden för sitt stora mål: att bliva sitt folks andlige frigörare. Han författade en mängd folkliga *ströskrifter*, i vilka han — besjälad av Luthers ande — med övertygelsens kraft angrep den gamla läran och detta på ett oaktat stridens häftighet värdigt och hovsamt, sällan bittert sätt. Särskilt märkes skriften *Om Gudz ordh och menniskios bodh*, som kanske är det djupaste av hans arbeten, och en *postilla* »till rättelse för enfaldiga klerker och kyrkopräster», utmärkt för en sträng, allvarlig bibelförklaring med korta tillämpningar, som äro fria såväl från exempelpredikans anekdoter som från skolastiska spetsfundigheter. Han utgav *handböcker* för gudstjänstordningen samt *psalmer*

Digitized by Google

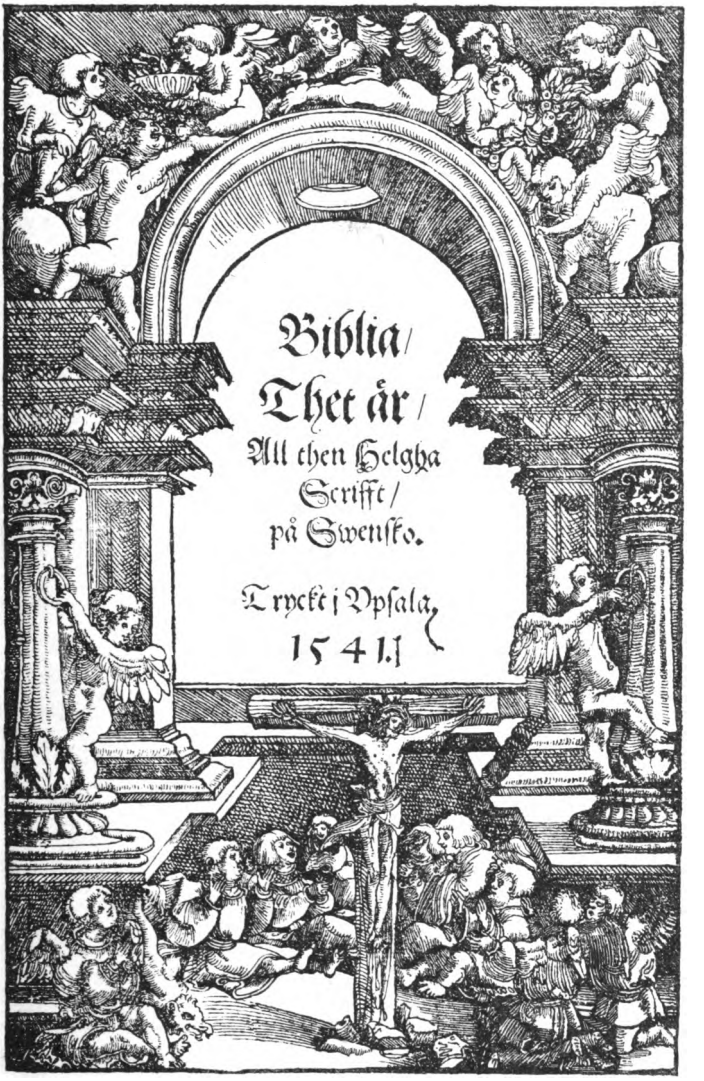

Faksimile av titelbladet till bibelöversättningen 1541.

både i översättning och original, av vilka flera bibehållits i svenska kyrkans nuvarande psalmbok, t. ex. n:r 21 och 49

Digitized by Google

samt översättningen »Vår Gud är oss en väldig borg». Han tog dessutom en viktig del i *bibelöversättningen:* sålunda är han antagligen den egentlige upphovsmannen till 1526 års tolkning av Nya testamentet och har medverkat vid den fullständiga översättning av den heliga skrift, *Gustav Vasas bibel*, som företogs under ledning av brodern, Laurentius Petri, och utkom 1541. Bibelns offentliggörande på svenskt mål har med skäl kallats den viktigaste tilldragelsen inom vår litteraturhistoria. Han anses även såsom författare till bibeldramat *Tobie Comedia.*

Olaus Petri är vidare vår förste kritiske hävdatecknare. Hans berömda *svenska krönika*, som berättar Sveriges historia till Gustav Vasa, är utmärkt för fördomsfri och sanningskär undersökning av källorna samt strävan att utfinna historiens lärdomar. Av politiska skäl förbjöds dess tryckning av Gustav Vasa, men den spreds i talrika handskrifter.

Av Olaus Petri äro ock de kärnsunda, äkta humana *domareregler*, som läsas framför den svenska lagboken.

Hans stil är enkel, kraftig, klar och flärdlös och har en personlig prägel. Den står dessutom tydligen tidens talspråk nära, vilket allt gör, att Olaus Petris skrifter även på en nutida läsare verka med betagande friskhet.

På *historiens* område arbeta även en del andra författare.

Johannes Magnus, den siste av konungen erkände katolske ärkebiskopen, som dog i landsflykt 1544, skrev en fantastisk historia om Sverige på latin: han godtog okritiskt den prosaiska krönikans sammanställningar och fick slutligen en rad av 150 svenska monarker från Jafets son Magog till Gustav Vasa. Detta verk behärskar renässansens historieskrivning i vårt land.

Olaus Magnus, den föregåendes broder, som efter Johannes' död av påven nämndes till svensk ärkebiskop, gav i sin »Historia

Digitized by Google

de gentibus septentrionalibus» en etnografisk beskrivning över Sverige, som bl. a. innehåller intressanta meddelanden om folkets seder och bruk.

Tidens lärdaste historiker är Johannes Messenius.

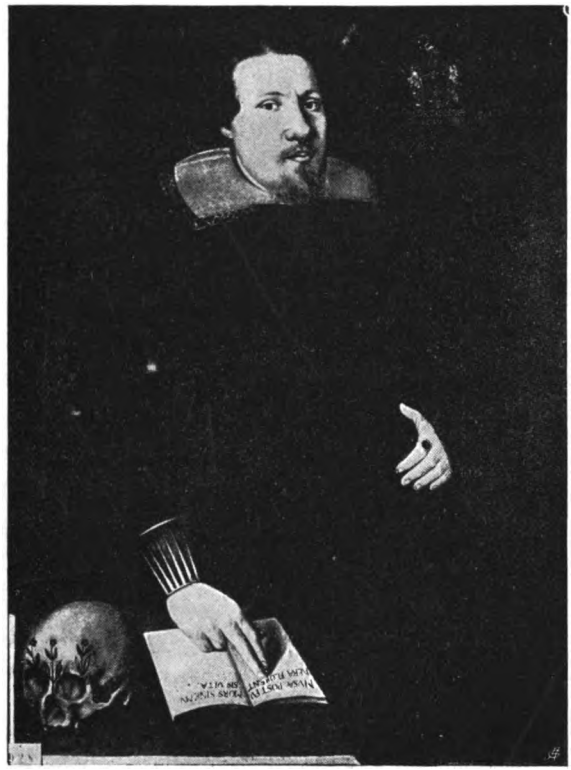

Johannes Messenius.
Målning å Gripsholm.

Mjölnareson från Östergötland och född omkring år 1579 hade han som yngling kommit till jesuitseminariet i Braunsberg och där fått en grundlig vetenskaplig utbildning. Då han 1609 återkom till hemlandet, avsvor han katolicismen och anställdes av Karl IX som juris professor i Uppsala, där

Digitized by Google

han utvecklade en flitig verksamhet och samlade kring sig talrika lärjungar. Den hetsige Messenius kom emellertid snart i strid med professor Johannes Rudbeckius och dennes parti. Då trätorna urartade till slagsmål mellan deras anhängare bland studenterna, förflyttades båda till andra platser. Även i Stockholm, dit M. kom som hovrättsassessor och riksarkivarie, fick han emellertid vedersakare: han angavs 1616 för riksförrädiska stämplingar i Sigismunds intresse. Säkerligen hade han också trots sin ed åter trätt i förbindelse med jesuiterna. Han kastades i fängelse och fördes till Kajaneborg i Finland, där han rönte hård behandling. 1636 dog han efter att föregående år hava återfått friheten.

Sin fängelsetid hade han emellertid använt till oavbrutna vetenskapliga studier. Han författade nu ett först långt senare tryckt arbete på latin, *Scondia illustrata*, som behandlade Nordens och särskilt Sveriges historia ända från syndafloden till Gustav Adolf. I avseende på den äldre tiden slöt han sig till Johannes Magnus, men senare bröt han med denne: särskilt framställningen av 1500-talet kännetecknas av mycken sakrikhet och opartiskhet. Den är även viktig för vår tid, ty Messenius har använt många handlingar, som sedan förkommit. Han har även betydelse såsom dramatiker.

Medeltidens *drama*, som utvecklats ur den katolska mässan, hade omfattat *mysterier* och *mirakler* — bilder ur den bibliska historien och helgonens liv — samt *moraliteter*, vilkas handling var fritt uppfunnen, ehuru personerna endast utgjordes av personifierade begrepp såsom dygd och last. Otvivelaktigt har även Sverige under medeltiden haft en dramatisk litteratur, ehuru så gott som ingenting blivit bevarat därav. Under reformationstidevarvet är det svenska dramat ett skoldrama, avsett att ge övning åt skolornas och universitetens

Digitized by Google

lärjungar. *Bibeldramat*, vars förnämste representant Olaus Petri är, utgör en fortsättning av mysteriet i strängt reformatorisk anda.

Ett skådespel med nationellt ämne grundlägges hos oss av Messenius. Hans avsikt var att i 50 dramer framställa Sveriges historia, men han medhann endast sex, bland vilka må nämnas *Disa*, som 1611 uppfördes av studenter vid distingsmarknaden i Uppsala, samt *Signill*, som skildrar Hagbart och Signes olycksöde och gavs — likaledes av studenter — vid hertig Johans bröllop 1612. De hava brister i karaktärsteckning och dramatisk hållning men vittna om blick för vad som kunde slå an på publiken. Anmärkningsvärda äro särskilt folklivsskildringarna. Det under 1500-talet utvecklade s. k. engelska komediantdramat, som var av allt igenom världslig art, nådde nu över Tyskland vårt land. Dess målsman hos oss är Magnus Olai Asteropherus, rektor i Arboga, sedan kyrkoherde, † 1647. Han författade efter utländska mönster *En lustigh comœdia vidh nampn Tisbe*, det bäst byggda dramat inom vår äldre litteratur, vari han på ett verkligt dramatiskt sätt och med en för tiden ovanlig formfulländning behandlade den antika sagan om Pyramus och Tisbe. Stycket är på sina ställen äkta komiskt men mer än lovligt plumpt.

Vad *lyriken* angår, odlas den äkta balladstilen ej längre. Utmärkande för perioden är särskilt *romanvisan*, varom förut talats. Den mest bekanta handlar om *Axel och Valborg*. Dessutom förekomma en mängd rent lyriska visor i erotisk tonart, oftast tröttande enformiga i sin klagan över de »klaffare», som söka åstadkomma missförstånd mellan de älskande. I en och annan uppenbarar sig en friskare anda, som minner om renässansen.

Digitized by Google

Utlandets *folkböcker*, som behandla gamla sagor och novellämnen, börja under denna tid spridas i vårt land såsom förströelselitteratur och även översättas. Viktigast är det berömda djureposet *Reyneke Fosz*, som var känt här redan under Gustav Vasas tid; det äldsta tryck man har kvar av den skickligt utförda svenska översättningen härrör dock först från år 1621.

Stormaktstidevarvet.

(1611—1718.)

Detta skede utgör, såsom redan framhållits, i flera avseenden fortsättningen och fullbordandet av den föregående nydaningstiden. Gustav Adolfs tid och Kristinas förmyndarregering äro ur odlingssynpunkt en övergångsperiod. Efter trettioåriga krigets slut når oss nämligen en ny europeisk strömning; den blir härskande under Kristinas egen regering och det karolinska tidevarvet, tack vare den beröring med utländska förhållanden, som krigen hade i sitt följe och som skönjes i samhällssed, litteratur och konst. Betydelsefull härvidlag är även den invandring, som i stor skala ägde rum. Reformationstidens andliga intressen hade varit nästan uteslutande religiösa. Nu göra sig vid sidan härav även andra gällande, och *renässansen*, som förut icke lämnat synnerligen djupa spår i svensk odling, behärskar det sjuttonde århundradets kulturliv.

Gustav Adolf förde icke blott fosterlandets yttre välde till en oväntad storhet; även den svenska bildningen gick under hans tid kraftigt framåt. På den grund, som lagts av Paulinus och Rudbeckius, byggde man nu vidare i fråga om skolundervisningen. Genom den senares nit inrättades vårt första

Digitized by Google

gymnasium — i Västerås — 1623. De reala ämnena började tillkämpa sig ett rum på schemat vid sidan av de för prästbildningen avsedda. Viktig är ur denna synpunkt 1649 års skolordning. Gustav Adolf är den vetenskapliga undervisningens egentlige nyskapare. Genom honom befästes och utvecklades Uppsala universitet; och under tidevarvet till kommo nya högskolor i Dorpt, Åbo och Lund, den sista år 1668. Även folkbildningen höjdes, i synnerhet under Karl XI:s tid; från medlet av 1600-talet inrättades flerstädes sockenskolor. Allmogens egentliga lärare voro emellertid ännu så länge prästerna genom sina predikningar, vilkas verkan — vid sidan av den religiösa uppbyggelsen — torde motsvarat den folkliga läsningens i våra dagar. Man hade för övrigt mycken vidskepelse att utrota. Att denna även var spridd bland de högre klasserna, därom vittnar särskilt häxväsendet, en andlig farsot, som under 1600-talet rasade över Europa. I bjärt motsats härtill stod den omfattande men stundom urartade bildning, som under den konst- och vetenskapsälskande Kristina funnit inträde vid hovet. Utom en del mindre betydande personligheter vistades här under hennes tid sådana den tidens stormän som den nyare filosofiens grundläggare, fransmannen Cartesius (Descartes) och holländaren Hugo Grotius, den moderna naturrättens upphovsman. På den svenska bildningen i dess helhet utövade väl icke dessa vetenskapsmäns härvaro något egentligt inflytande, men andra utlänningar, vilka stannade längre i landet, ingrepo icke oväsentligt i Sveriges odling. Även Karl XI och Karl XII intresserade sig för dess främjande. Konst och vetenskap funno ock uppmuntran från aristokratien: oförgätliga beskyddare av dem voro män som Axel Oxenstierna, Johan Skytte, Per Brahe, Magnus Gabriel de la Gardie samt Erik Lindschiöld, den sistnämnde själv en skicklig vitterhetsidkare.

Enväldet lade i flera avseenden band på ordets frihet samt

Digitized by Google

tryckte sin prägel icke blott på statsläran utan även på kyrkoläran. I den ännu gällande kyrkolagen av år 1686 fastslogs konungens överhöghet gentemot kyrkan, nu en statskyrka, vilken under denna tid nästan är att betrakta såsom ett kungligt ämbetsverk. Den religiösa ivern, som under reformationstiden varit så brinnande, hade nu dämpats; de maktägande intresserade sig mera för enhet i bekännelsen — hela Konkordieboken antogs 1663 — än för religiöst liv. Alla avvikelser från den rena läran straffades strängt. Det är därför naturligt, att mot slutet av tidevarvet ett bakslag inträffade: efter nederlaget vid Poltava grep den pietistiska rörelsen, som åter framhävde religionens praktiska sida, omkring sig i vårt land.

Tidevarvets vetenskapliga litteratur stod i starkt beroende av andra länders och begagnade ännu övervägande latinet såsom uttrycksmedel. Dock skönjes en avgjort fosterländsk anda inom flera grenar, framför allt forn- och språkforskning.

Inom hävdateckningen göra sig två riktningar gällande. Den ena betecknas av den officiella s. k. rikshistoriografien; den tog blott notis om nyare tider och odlades företrädesvis av inkallade utlänningar, såsom den berömde rättsfilosofen Pufendorf. Den andra sysselsatte sig mest med skildringen av äldre tider och med fornkunskap. Johannes Magnus stod ännu för många av dessa forskare såsom den osviklige vägledaren; det gällde för dem att giva fäderneslandet så gamla anor som möjligt. Mycket i och för sig aktningsbjudande arbete offrades åt denna patriotiska dröm. Huvudmannen är Olaus Rudbeck d. ä. Men för det fantastiska åsidosattes icke helt och hållet det faktiska. Såsom målsman för en mera kritisk riktning uppträder Johannes Schefferus. Isländska sagor översattes, runminnesmärken upptecknades, och gamla historiska urkunder utgåvos. Även folkvisan begynte nu ånyo uppmärksammas, ehuru blott i historiskt syfte. Inom lag-

Digitized by Google

farenheten gåvos värdefulla bidrag till kännedomen om vår gamla rätt av tidens största vetenskapliga förmåga, Johannes Stiernhöök, † 1675, »den svenska laghistoriens fader», som tillika angivit de verkligt säkra källorna till svensk fornhistoria och utmönstrat de osäkra.

Vid sidan av det teologiska studiet tager nu även det filosofiska fart vid universiteten, framkallat av Cartesius' epokgörande författarskap. Icke utan strid fann denna filosofi inträde hos oss; från Uppsala universitet hördes klagomål, då ett par professorer — båda läkare — började lära densamma. Saken blev slutligen föremål för ett kungligt beslut av år 1689, vari, under förbehåll av helgd åt statskyrkans lära, tilläts »filosofiens fria bruk och övning, sanningen med goda skäl och experimenter att utleta och styrka samt alla lovliga vetenskaper att föröka», ett uttalande till förmån för tankefrihet, åtminstone i princip.

Även naturvetenskaperna och de praktiska vetenskaperna började nu odlas. Bland de mera framstående på detta område äro Olov Rudbeck och hans son av samma namn, läkaren Urban Hiärne, † 1724, samt mekanikern Kristofer Polhem. I denna riktning mot det nyttiga förebådar den senare karolinska tiden frihetstiden.

Inom dikten beteckna de första årtiondena en övergångstid, under vilken väg brytes för den nya poesi, som härskar under Kristina och konungarna av den pfalziska ätten. Nu utvecklar sig — i anslutning till ansatser under reformationstidevarvet — en rent litterär, konventionell kärleksdikt, som saknar verklighetstrohet och djupare känsla och mestadels utgör en eftersägning av kända motiv och uttryck, som gå tillbaka ända till renässanslyrikens ättefader Petrarca. Man upptog även hans älsklingsform, den fjortonradiga sonetten. Samtidigt tränger herdemaneret in. Huvudmannen för denna ännu ej av antiken direkt påverkade dikt är pseudonymen Skoge-

Digitized by Google

kiär Bergbo (antagligen presidenten Gustav Rosenhane, † 1684). På 1660-talet gör Hiärne ett försök att skapa en svensk herderoman.

1600-talets senare hälft är vår egentliga renässans. I Italien hade under nyare tiden existerat två litteraturer vid sidan av varandra, en lärd på latin, anslutande sig till antiken, och en folklig, som når sin höjdpunkt med Ariostos episka dikt *Orlando furioso* (1516), ett alster av en lekande och rik fantasi. Det är denna senare diktning man menar, när man talar om den italienska högrenässansen. Under 1500-talet närma sig dessa båda riktningar varandra, och senrenässansens dikt uppstår. Dess berömdaste poetiska verk är Tassos *Gerusalemme liberata* (1575), som ger uttryck åt motreformationens nyväckta, svärmiska religiositet. Syftet för skalderna är nu att skapa en fosterländsk dikt på fosterlandets eget språk men bildad efter antiken som mönster. Från Italien går senrenässansen ut över Europa och når — först vid 1600-talets mitt — även vårt land. Dess främste målsman hos oss är Georg Stiernhielm. Han vill, som han själv sagt, lära »sånggudinnorna dikta och spela på svenska» men efter regler, som hämtats från den klassiska dikten. Knitteln får nu vika för hexametern. Allt detta är konstpoesiens gensaga mot den forna formlösheten. Det antikiserande draget är dock icke mycket framträdande under tiden efter Stiernhielm, om vi undantaga ett försök, som göres inom dramat: sorgespelet *Rosimunda* — 1665 — av Hiärne. De yngre skalderna följa de föreskrifter, som gåvos av professorn i latinsk skaldekonst i Uppsala, författaren av den populära »Sång till Elisandra» Peter Lagerlöf, † 1699. Endast jambisk och trokaisk rytm ansåg han lämpad för svenskan. Det är framför allt den sextaktiga jambiska alexandrinen, redan använd före Stiernhielm och av honom, som blir huvudversmåttet för framtiden. Av största betydelse är Lagerlöfs sats,

Digitized by Google

att den moderna poesien bygger på accenten och icke på kvantiteten.

Senrenässansens starka formella intresse innebar emellertid en fara. Redan i Italien sökte man ge en ovanlig, färgrik skrud åt det poetiska innehållet; bildspråket blev överlastat och sökt, och i stället för ett omedelbart uttryck för tanken gynnade man en konstlad omskrivning. Denna stil nådde sin höjdpunkt med Marinis *Adone*, 1623, och kallas efter honom marinism. I Sverige visar sig redan på 1680-talet denna motsvarighet till barocken inom den bildande konsten. Man begagnar med förkärlek för berättande dikt det italienska episka versslaget ottave rime, den åttaradiga stansen. Mot denna överspända stil och mot det myckna smaklösa tillfällighetsrimmandet vänder sig en riktning, som har den store franske smakdomaren Boileau, † 1711, till lärofader. Man ville, att ordet skulle vara ett sant och måttfullt uttryck för tanken. Härmed tränger — särskilt inom skådespelet — den franska smaken in, som i stort sett ger form åt 1700-talets svenska dikt.

Poesien odlas alltså flitigt — ännu under kamp med det motspänstiga språket — och detta icke blott i världsligt utan även i andligt syfte, ty storhetstiden är dock ett barn av reformationstidevarvet. Nu uppstår en svensk psalmdiktning, som fått varaktig betydelse. I rent poetiskt avseende lider perioden i allmänhet av brist på originalitet, och under denna eljest så ursvenska tid står skaldekonsten, såsom vi ovan sett, i det mest avgjorda beroende av utlandet, närmast Tyskland och Holland. Originellast är dryckesvisan. Till sitt innehåll är poesien ännu övervägande lärodikt. Hos många skalder framträder dock en strävan att skildra livet direkt, sådant det är.

Även under denna tid sprides såsom *folkböcker* en stor del av den utländska förströelselitteraturen — sagor och noveller — däribland Grisilla, Amor och Psyche (»Jungfrun, som såg

Digitized by Google

på sin käresta vid ljus»), Jungfrun på Glasberget m. fl., som förblivit en kär folkläsning ända till våra dagar. Efter att ha varit ringaktade av de ledande inom 1700-talets bokvärld upptagas de åter kärleksfullt av den poesi, som efter 1809 bryter fram i strid mot den franska smaken.

Teaterföreställningar gåvos av kringresande utländska skådespelarebånd. Men nu gjordes ett försök att skapa en svensk teater. I den s. k. *Lejonkulan*, en byggnad, belägen i vallgraven bredvid den nuvarande slottskyrkan, började ett sällskap amatörer 1686 spela stycken, som efter främmande förebilder skrevos av några bland medlemmarna. Men truppen upplöstes redan 1691.

Vad *språket* vidkommer, vanställdes det under hela denna period genom den barbariska oseden att inblanda ord ur latinet och franskan. »När somliga hava lärt åtskilliga språk och skola skriva några svenska rader, så lappa de där in ord ur alla dessa, så att det rätt ser ut som en pickelhärings» — narrs — »dräkt eller tiggares, vilken haver sammanlappat sina kläder av alla de slags lappar, han funnit på gatorna», skriver Olaus Rudbeck. Stiernhielm och andra av de mera framstående skriftställarna ivrade för språkets rensning och för bruket av ord ur fornspråket och allmogemålen, ja, Stiernhielm bildade till och med nya ord; men deras bemödanden kröntes endast delvis med framgång. På språklärans och ordbokens områden utfördes flera arbeten. Ivriga strider fördes i rättstavningsfrågan, i det många yrkade på ett ljudenligare stavsätt, vilket också så småningom genomfördes. Även skriftspråkets böjning undergick förenkling, syftande till större enhet och överensstämmelse med talspråket. »Karl XII:s bibel» av år 1703, en ny översedd upplaga av den bibelrevision, som utkom år 1618 och som brukar kallas »Gustav Adolfs bibel», är även i språkligt avseende av betydelse. Den är »fornspråkets sista gränsmärke».

Digitized by Google

Den främste målsmannen för den i äldre stil hållna visdikten under denna tid är Lars Wivallius. Fogdeson från gården Vivalla utanför Örebro och född 1605 for han såsom tjuguårig student till utlandet och förde en tid en äventyrares bekymmerslösa liv; han strövade från land till land och drog sig fram genom mångahanda talanger och mångahanda skälmstycken. I Danmark lyckades han på sin genomresa under falskt namn — friherre Erik Gyllenstierna — vinna en skånsk adelsmans, herr Wulff Grijps å Björkebärga, dotter Gertrud och ingick gifte med henne. Emellertid fick herr Wulff snart bevis på att friherre Erik var en bedragare, och nu började mellan honom och Wivallius en spännande rättegång, under vilken den senare ådagalade en bestickande vältalighet, stor fyndighet och galghumor. Ett exempel på denna senare är försvaret för det falska namnet; när Wivallius sade: »Jeg Eriche Gyldenstierne», hade han menat: »Jeg er ikke Gyldenstierne.» Emellertid dömdes han 1634 till fångenskap å Kajaneborg, där han satt i sju år. Efter frigivandet blev han advokat i huvudstaden. Han dog 1669 i Vivalla.

Wivallius är en mycket framstående poet. Hans skaldskap står i formellt avseende på den äldre renässanslyrikens grund, men strofbildningen är rikare och rimmen ledigare hos honom. Wivallius besjöng med sällsynt friskhet naturens skönhet och frihetens lycka; han skrev även religiösa sånger, som vittna om känsla för bibelns poesi, samt kärleksdikter. Av sin samtid var han mycket omtyckt; allmänt sjöngos den berömda sång, som han diktade, när han fördes i fängelse: *Warer nu glad mina fiender all!* samt hans hyllningsdikt till friheten *Ach, libertas, tu ädla tingh!* Nämnas må också klagovisan över *En kall och torr vår.* Hans lösa moraliska åskådning är typisk för det av alla skrankor obundna renässanslynnet: vi finna i andra länders litterära hävder flera liknande gestalter.

Digitized by Google

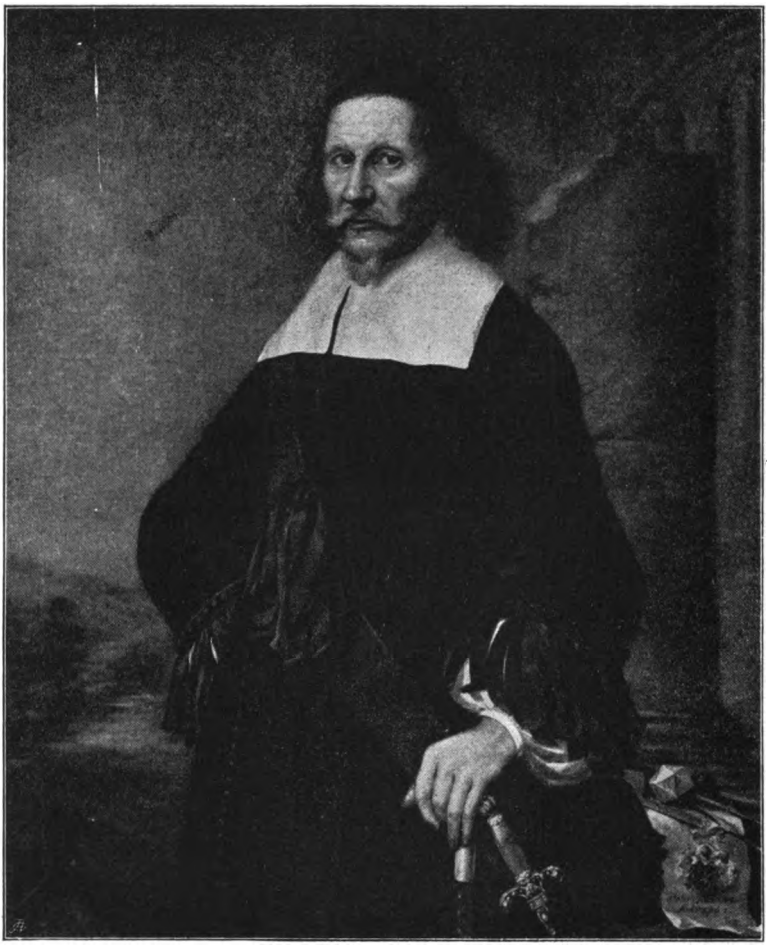

Georg Stiernhielm.
Målning av Ehrenstrahl 1663. Gripsholm.

Grundläggaren av stormaktstidens konstdikt är Georg Stiernhielm. Han har också med rätta sen gammalt kallats »den svenska skaldekonstens fader».

Georgius Olai — så hette han ursprungligen — var son till bergsmannen Olov Marqvardsson och föddes i Svartskärs

Digitized by Google

by i Dalarna 1598. Ehuru föräldrarna voro fattiga, erhöll han en god uppfostran och sattes i tillfälle att företaga resor i utlandet, där han i ett tiotal år studerade tidens renässanslärdom. Efter en del mera tillfälliga uppdrag blev han 1630 assessor i Dorpts hovrätt. Året därpå fick han, som under

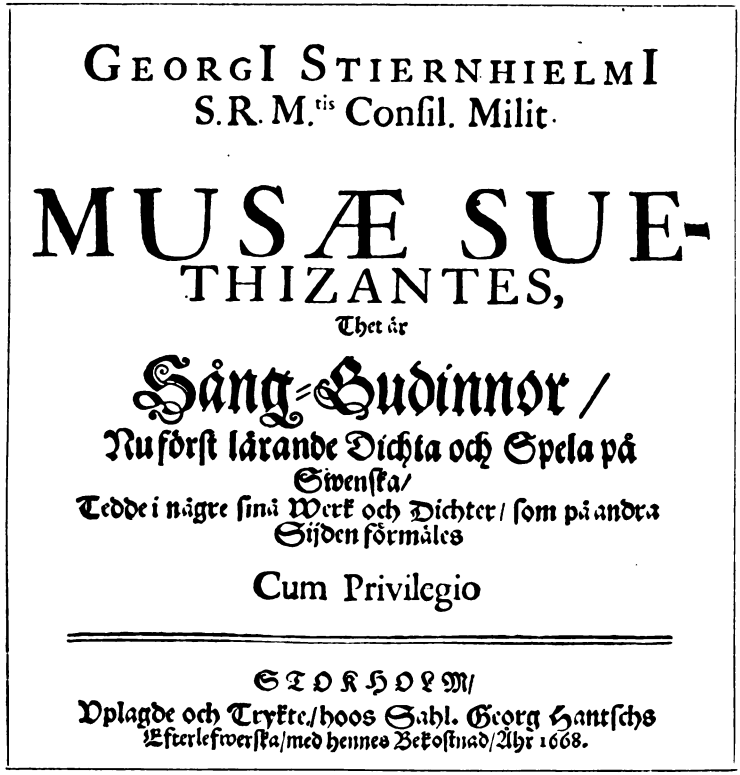

GEORGI STIERNHIELMI
S.R.M.tis Conſil. Milit.

MUSÆ SUE-
THIZANTES,
Thet är
Sång-Gudinnor /
Nu förſt lärande Dichta och Spela på
Swenſka/
Tedde i några ſina Werk och Dichter / ſom på andra
Sijden förmåles

Cum Privilegio

STOKHOLM/
Vplagde och Tryckte/hoos Sahl. Georg Hantſchs
Efterlefwerſka/med hennes Bekoſtnad/Åhr 1668.

Faksimile av titelbladet till Stiernhielms diktsamling.

skoltiden upptagit ett gammalt släktnamn *Lilia*, förnyelse på sitt adelskap och kallade sig då Stiernhielm. Han fortsatte i Livland med iver sina vetenskapliga sysselsättningar, som omfattade matematik, språk, filosofi, fornkunskap, ja, så gott som tidens alla lärdomsgrenar. I ekonomiskt avseende slog

Digitized by Google

han sig endast med stor svårighet igenom. 1642 kallades han emellertid till Stockholm såsom medlem i den kommission, som tillsatts för att omarbeta landslagen. De år, som nu följde, utgjorde hans mest lysande och glada tid; han började pröva sina krafter i dikt och besjöng bl. a. den vittra drottningen. Stiernhielms ställning var dock fortfarande osäker, ty han erhöll endast en ringa del av de inkomster, som lovats honom. År 1645 återvände han också till Livland men kallades redan 1648 tillbaka till Stockholm som riksantikvarie. Stiernhielm företog nu på regeringens uppdrag en resa till Holland för att göra bokinköp och knöt under denna förbindelser med flera berömda lärde. Under den närmast följande tiden synes S. även hava trätt hovet närmare. Många inflytelserika vänner ägde han, men på grund av sin frispråkighet tyckes han även ha skaffat sig fiender, som motverkade honom. År 1651 återvände han till Livland. Under ryska kriget brändes hans gård, och han tvangs 1656 att med hustru och barn bege sig hem till Sverige. Ett par år var han utan syssla men fick senare nya ämbeten och blev till slut 1667 ordförande i antikvitetskollegiet, som inrättats detta år. Ännu på sena ålderdomen arbetade Stiernhielm oförtrutet i vetenskapliga ämnen. Han dog år 1672.

Många av Stiernhielms arbeten — i synnerhet de vetenskapliga — förblevo styckeverk. Av hans stort anlagda svenska ordbok *Gambla Swea- och Göta-måles fatebur* utkom t. ex. endast början (1643). Men såsom personlighet är han *en hel man*. Han var ock en för sin tid ovanligt vidsynt man, en verklig sanningssökare. Såsom son av renässansen svärmade han för äran. Då en person sporde honom, vad han hade för vinst av sitt ideliga studerande och skrivande, svarade han, att hans lust var »att veta sitt namn nämnas med berömmelse, när han ej mera var till». Motgångarna bar han med glatt lynne. Det berättas t. ex., att han efter ett skeppsbrott sökt

Digitized by Google

muntra upp olyckskamraterna med tokroliga upptåg, sång och dans. På sin gravsten ville han ock ha ristat: Vixit dum vixit lætus (han levde glad, så länge han levde).

Stiernhielm var icke någon ung man, då han företog sig att omdana den svenska poesien efter antikt mönster. När han skrev sina första kända dikter, var han redan över 40 år. Det förefaller, yttrar Geijer, som om han gripit verket an i fosterländsk vrede över de hinder språkets barbari lade i vägen för hans tankes uttryck. »Med medfödd bergsmannaskicklighet drev han svenskans rena klingande metall ut ur de rostade ämnen, varav denna kärna omhöljdes.» Närmast genomförde Stiernhielm en omvälvning i versifikationen, som han sökte bygga på antika versmått. Men hans förtjänst inskränker sig icke till att hava odlat för det svenska språket nya versslag; man möter också i hans diktning en kraftig, kärnfull, poetisk anda och ett äkta svenskt, manligt sinnelag.

Stiernhielms mest betydande skaldestycke är hans år 1648 fullbordade allegoriska dikt *Hercules*, vari den gamla sägnen om Herkules' »vägeval» mellan rättrådigheten, Fru Dygd, och den sinnliga njutningen, Fru Lusta, får tjäna såsom omklädnad för en skildring av skaldens samtid. I Hercules har han sinnebildligt framställt en representant för dåtidens svenska ungdom, stående i valet mellan flärd och dugande id. Å ena sidan satiriserar Stiernhielm träffande svagheten och ytligheten i den tidens hovliv, å den andra inskärper han såsom motbild därtill de höga uppgifter, som en svensk yngling då hade. Dikten andas ädel harm och sedligt allvar samt ger även brett målande bilder ur verkligheten. Slutet med dess skildring av förgängelsens makt — i anknytning till Salomos Predikare — är mäktigt gripande. Stiernhielms Hercules är epokgörande i avseende på versformen: hexametern vinner med denna dikt medborgarrätt i vårt språk. Den behandlas med

Digitized by Google

ovanlig kraft och skicklighet av Stiernhielm. Han vet att träffa dess rätta ton.

Under vistelsen i Stockholm biträdde Stiernhielm vid anordnandet av hovets *baletter*, ett slags rimmade sångspel med dans, musik och präktiga dekorationer, vanligen av ett allegoriskt innehåll. Till många av dem skrev han med ledning av främmande original svenska texter på vers. I dessa förekomma lyriska poem på omväxlande rimmade och orimmade versmått. De vackraste dikterna finnas i *Then fångne Cupido.*

Under storhetstiden idkas tillfällighetspoesien med stor iver, särskilt såsom bröllops- och gravdikt. Den är givetvis i stort sett tämligen värdelös, men undantag finnas. Högst av alla tidens stycken i denna väg når *Bröllopps- Beswärs Ihugkommelse*, tryckt först 1818, en dikt, som hittills brukat tillskrivas Stiernhielm men som knappast är av honom. Under inverkan från Hercules skildrar denna dikt — på hexameter — med godmodig humor och kraftig realism det stök, som var förbundet med ett bröllop i svensk landsbygd under den gamla goda tiden. Den röjer även ett fint natursinne.

Denna verklighetspoesis förnämsta kända odlare äro Lucidor, Runius och Holmström.

Lucidor eller Lasse Johansson, som han egentligen hette, är väl Sveriges förste yrkespoet. Rörande hans levnadsomständigheter hava länge sanning och dikt varit hopvävda, och man har också genom sammanblandning med en helt annan person hopspunnit en romantisk kärlekshistoria om honom och en Magdalena Sjöblad. Den verklige Lucidor var son av en kapten Johan Eriksson och föddes 1638. Efter studier i Uppsala och utrikes resor var han någon kortare tid språkmästare vid Uppsala universitet men slog sig 1669 ned i Stockholm. Lucidor anlitades mycket som tillfällighetsrim-

Digitized by Google

mare. I ett brudkväde råkade han emellertid en gång stöta en hög ädling för huvudet: han blev anklagad och förvisades på ett år från Stockholm. Återkommen dit dödades han år 1674 av en löjtnant Storm efter en ordväxling på källaren Fimmelstången vid Kindstugatan.

I formellt avseende står icke Lucidor på samma grund som Stiernhielm och dennes skola: i likhet med de äldre skalderna bryr han sig i det stora hela föga om formen. Hans diktning röjer emellertid en skaldenatur av äkta renässanskynne; som vislyriker leder han — jämte Runius och Holmström — över från Wivallius till Bellman. Bland mycket tillfällighetskram av hans hand finner man sånger av värde, framför allt på dryckesvisans område, där han är Fredmansskaldens förnämste föregångare. Ett exempel är visan *Skulle jag sörja då wore jag tokot*, som uttrycker en spotsk likgiltighet gent emot ödets växlingar. I hans *psalmer*, omskrivna såsom n:r 465 och 467 i vår nuvarande psalmbok, ger sig botkänslan ett vilt men storslaget och skakande uttryck. Lucidors dikter utgåvos fjorton år efter hans död i en samlad upplaga under titeln Helicons blomster.

Urban Hjärne.
Kopparstick. Självporträtt utfört i Paris 1670.

Digitized by Google

Johan Runius var prästson från Västergötland och född 1679. Han studerade några år i Uppsala och var sedan sekre-

Johan Runius.
Gravyr efter teckning av Brenner.

terare och informator i ett högadligt hus men dog redan 1713. Trots sin fattigdom och svaga hälsa var han städse munter och gladlynt. Betecknande för hans liv och skaldelynne är,

Digitized by Google

vad som täljes om hans sista stunder. Kort före sin död, som inträffade på hans födelsedag, den 1 juni, begärde han en bägare och drack så tre skålar: en till erkänsla för livets ingång, en till tack för dess framgång, en till välönskan för dess utgång. Dagen förut, den sista maj, hade han rimmat:

Har Majus varit svår och bitter tid för Runius,
så ger väl honom Gud en ljuv och rolig Junius.

Runius lyckades vid början av 1700-talet i hög grad vinna samtidens bifall, ja, han var otvivelaktigt den mest omtyckte diktaren i skalderaden mellan Stiernhielm och Dalin: han kallades ock sin tids »skaldefurste». Väl förefaller denna titel eftervärlden något hög, men säkert är, att Runius jämte sin ovanliga rimmartalang, som frestade honom att rimma på alla tänkbara ställen, ägde en sällsynt realistisk skildringsgåva, därtill friskhet, hurtighet, älskvärd gladlynthet, ett livligt natursinne och en oneklig kvickhet, som gärna yttrar sig i ordlekar. Bland hans dikter märkas *Rimdantz i fast-lagen* och *Friskens och Runii resa til Dalarön.* Det är särskilt i sin naturlyrik, som Runius förebådar Bellman.

Israel Holmström, född omkring 1660, död såsom krigsråd 1708, var i likhet med den föregående en lycklig bärare av den karolinska tidens muntra sällskapspoesi; han röjer i sina ofta mycket grovkorniga kväden ett frimodigt och glatt sinne samt var utomordentligt populär. Bland hans mest uppburna stycken äro visorna *Elin älskar jag rätt mycke* och *En suputs försvar* ävensom epigrammet över Karl XII:s hund Pompe. Holmström är ganska mycket påverkad av fransk dikt.

Av icke ringa betydelse är tidens *religiösa* och *moraliserande* diktning: lärodikt — stundom i anslutning till Hercules —, psalm och religiöst epos. Hit hör Stiernhielms lärjunge och personlige vän Samuel Columbus, född 1642, död

Digitized by Google

redan 1679 såsom kanslist i antikvitetskollegiet. Han är en idealt lagd skald av milt skaplynne. Columbus är en av de första, som givit den svenska psalmen en verkligt poetisk form. Dessutom skrev han välljudande och känsliga rent lyriska stycken, t. ex. »Lustvins gavott med de fem sinnena», inlagd i den dramatisering av Hercules, som han verkställde i samråd med Stiernhielm. I Columbus' diktning ljuder en musikalisk grundton. Han är väl den förste i ledet av vårt lands kärnlyriker. Samuel Columbus har även författat ett språkvetenskapligt arbete av värde, *En svensk ordeskötsel angående bokstäfver, ord och ordesätt.*

Håkan Spegel.
Gravyr av El. Brenner 1715.

Håkan Spegel, född 1645, död såsom ärkebiskop 1714, är en framstående psalmist; av hans hand finnas 18 originalpsalmer (t. ex. n:r 430) och ett tiotal översättningar intagna i den nuvarande psalmboken. Hans kyrkliga diktning är kärnfull och folklig såsom ingen annan samtidas. Dessutom författade Spegel efter utländska mönster ett stort epos på alexandriner, *Guds Werck och Hvila*, som har den bibliska skapelsehistorien till ämne. Spegel var ock andlig vältalare. Såsom Karl XI:s rådgivare i kyrko- och skolfrågor har han varit av stor betydelse. Särskilt verkade han mycket för

Digitized by Google

folkbildningens utbredande: »han ville, att var bonde skulle kunna läsa i bok».

Jesper Svedberg, född i Dalarna 1653, död såsom biskop i Skara 1735, är den andre av kyrkans stormän vid denna tid, som även nitiskt ägnade sig åt litterär verksamhet. Särskilt ivrade han för en förbättring av svenska psalmboken och lyckades under loppet av 1690-talet, ehuru med stora personliga uppoffringar, att genomdriva en sådan. Hans egen psalmboksupplaga indrogs visserligen på yrkande av ett biskopsmöte, men hans förslag lades till grund för 1695 års numera s. k. gamla psalmbok. Tre år senare utfärdades ett kungligt påbud om att denna och ingen annan skulle i rikets kyrkor begagnas. Bland hans egna psalmer må framhållas barnapsalmen »O Gud, som ej de spädas röst föraktar» (n:r 342 i den n. v. psalmboken). Svedberg deltog även jämte Spegel i arbetet för en förbättrad bibelöversättning; han lyckades dock icke vinna framgång åt sin önskan om ett trognare återgivande av originalet än i den gamla översättningen. Sina reformförslag i fråga om språkets rättskrivning utvecklade Svedberg i sin bok »Schibbo-

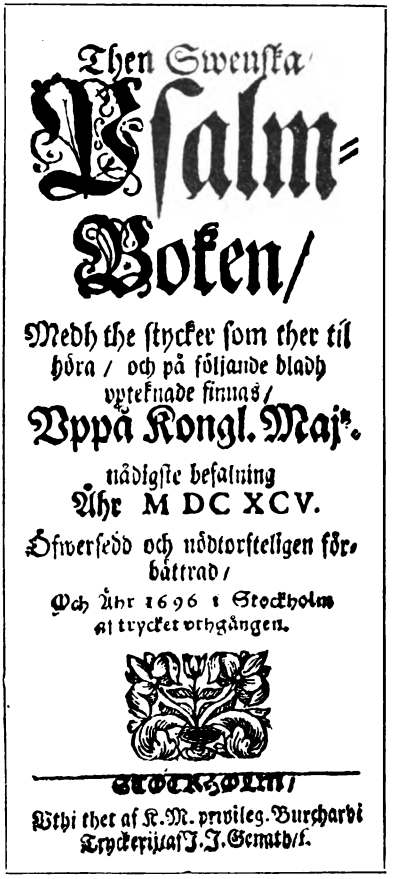
Then Sweuska
Psalm-
Boken/
Medh the stycker som ther til
höra / och på följande bladh
vpteknade finnas/
Vppå Kongl. Maj:
nådigste befalning
Åhr M DC XCV.
Öfwersedd och nödtorfteligen för-
bättrad/
Och Åhr 1696 i Stockholm
af trycket vthgången.
STOCKHOLM/
Vthi thet af K.M. priwileg. Burcharvi
Tryckerij/af J.J. Genath/f.

Faksimile av 1695 års psalmbok.

Digitized by Google

leth» gentemot Urban Hiärne, som i detta avseende höll på allt fornt. Striden mellan dessa gamla vänner var utomordentligt bitter. Svedberg genomdrev bl. a. vokalförenkling i stavsättet; men hans försök att återuppliva de gamla böjningsformerna misslyckades. — Svedberg var visserligen en statskyrkans man, men han ställde sig ej oförstående till pietismen, och i hans religiösa åskådning spåras ett gammalsvenskt mystiskt drag, som blir det härskande hos sonen, Emanuel Swedenborg.

En diktare, som står på övergången till nästa tidevarv, är Jakob Frese. Född omkring 1690 i Finland dog han såsom kanslist i Stockholm 1729. Han började med bröllopskväden och kärleksdikter i tidens vanliga stil men blev dels under intrycket av fäderneslandets olyckor, dels till följd av en svår sjukdom allt allvarligare och anslog snart i sin diktning en djupt vemodig ton. I *Vårbetraktelser under en sjukdom* ger han uttryck åt en ädel andes svärmiska trängtan från jordelivets kval till ett högre liv. Släktskap med den samtidigt sig utbredande lagpietistiska rörelsen röjer han i sina *Passions-Tankar*, som innehålla betraktelser över Kristi lidande och angrepp mot skenheligheten. Hans milda, känsliga diktning erinrar något om Columbus, men i stort sett intager Frese ett fristående rum bland tidens skalder. Särskilt i vårbetraktelserna visar — har det sagts — den *finska* diktaranden för första gången sina egendomliga drag.

Den främste skalden inom den *marinistiska* riktningen var Gunno Dalstierna (1661—1709). Han hette före adlandet Eurelius och var prästson från Dalsland. Vid sin död var han överdirektör vid lantmäteriet. Dalstiernas märkligaste arbete är en sorgesång vid Karl XI:s död, kallad *Kunga-Skald* — skald betyder här dikt. I denna besjunger han det

Digitized by Google

svenska storhetsväldet och använder härvid storståtliga bilder, i vilka det sublima stundom närmar sig det löjliga, såsom när han talar om »ögats perledike» och »himlens silvervårta». Med allt sitt ordpråL är Dalstierna dock värmd av en fosterländsk stämning, av en hänförelse för Sveriges stordåd, som visserligen stundom svallar över. Han har också författat den patriotiska dikten *Giöta Kiämpa-Wisa om Kåningen å Herr Pädar*, som besjunger segern vid Narva. Den är en lycklig efterbildning av den senare folkvisan och blev mycket omtyckt.

Under 1700-talets två sista årtionden visar sig i vår litteratur, som ovan nämnts, ett allt starkare inflytande av strömningarna inom den *franska* litteraturen, särskilt den s. k. klassiska dikten. Den viktigaste föregångsmannen på detta område är Samuel von Triewald (1688—1743). Såsom holsteinsk tjänsteman lämnade han Sverige 1728. Han efterbildar i sina dikter satirikern Boileau samt La Fontaine, som utom fabler skrev skämtsamma berättelser på vers, s. k. conter. I sina satirer *Om dem som inbilla sig vara poeter* och *Emot våra dumma poeter* angrep Triewald såväl de andefattiga tillfällighetsrimmerierna som de svulstiga överdrifterna hos tidens skalder och lägger sålunda grunden till en vitter kritik. Man har även kvicka epigram av hans hand. På ett ställe yttrar han, att förstånd bör vara kärnan i dikten, som för honom har karaktären av lärodikt. Dessa ord varsla ett nytt tidevarv, upplysningens.

Den mest storslagne målsmannen för tidens mångfrestande lärdom är Olov Rudbeck d. ä.

Son av den utmärkte biskopen och bildningsfrämjaren Johannes Rudbeckius föddes han i Västerås 1630. Till Uppsala kom han vid unga år, och efter utländska resor, som han

Digitized by Google

Olov Rudbeck d. ä. förklarar Atlantikan för jordens vise.
Samtida kopparstick av Padt Brugge.

företog på drottning Kristinas bekostnad, fick han också där — närmast såsom professor i medicinen — hela sitt livs verksamhet. Han gjorde vid 22 års ålder en märklig anatomisk upptäckt — av de lymfatiska kärlen —, höjde sedan medi-

Digitized by Google

cinens och botanikens studium, byggde en anatomisk lärosal, planterade och vårdade med stora uppoffringar universitetets botaniska trädgård, inrättade en teknisk skola i förening med ett manufakturverk vid Fyrisån, där studenter, som ville ägna sig åt praktiska sysslor, fingo undervisning, ledde ungdomens musikaliska övningar, utgav landskapslagar och sagor samt deltog tillika i stadens offentliga värv på ett sätt, som vid hans död framkallade det trohjärtade erkännandet: »*Allt som skulle göras, gjorde han i sta'n.*» I allt lade han i dagen en eldig, duglig och vaken men även mycket självrådig natur. Han är Uppsala universitets mäktigaste personlighet under 1600-talets senare hälft. — Vid den stora brand, som härjade Uppsala i maj 1702, uppbrunno hans dyrbara samlingar, den outgivna fortsättningen av Atlantikan, ävensom en del av hans stora botaniska planschverk Campus Elysii jämte en mängd i trä skurna figurer till detta. Med själsstyrka såg den gamle frukterna av trettio års mödor gå till spillo och glömde sina egna förluster för den allmänna olyckan. Ett halvt år senare skattade han själv åt förgängelsen.

Mest beundrad av samtiden var Olov Rudbeck såsom författare till *Atland eller Manheim* — »Atlantikan» —, som utgör höjdpunkten av tidens fantastiska föreställningar på fornforskningens område men tillika är resultatet av djupgående studier. Här söker han bl. a. med hjälp av en godtycklig etymologi (Herakles = härakládde; hyperboré = yverboren, nordbo; Proserpina = frossepina o. s. v.) bevisa, att Sverige var det först odlade landet på jorden, Platos sagoland Atlantis — den västerländska, jafetiska kulturens vagga. Det ödesdigra felet i Rudbecks forskning är, att han sammanblandar historia och saga. För vår tid är därför hans Atland en dikt, tilldragande genom sitt rättframma, omedelbara, hänförda språk och sitt svenska kynne.

Om alltså Olov Rudbeck är ett barn av stormaktstidevarvet,

Digitized by Google

så grundlägger han dock — jämte Urban Hiärne och Polhem — genom sitt mångsidiga arbete inom de praktiska vetenskaperna frihetstidens odling.

Frihetstiden.

(1718—1772.)

Efter Karl den tolftes död och stormaktstidens slut började ett nytt skede i Sveriges historia och detta både i politiskt och kulturellt avseende. Om i förra fallet detta tidevarv, på samma gång det ägde obestridliga förtjänster, framför allt i fråga om det representativa statsskickets utveckling, även led av svåra lyten, så är det med hänsyn till den andliga odlingen i visst fall Sveriges mest glänsande period. Det är vår *yngre nysvenska litteraturs*, vår konsts och vår vetenskaps vårliga blomstringstid, det är särskilt vår naturvetenskaps storhetstid. Varken förr eller senare har vår lärdomshistoria — och icke månget annat lands heller — haft att uppvisa en sådan rad lysande namn. Det såg ut, som om Sverige vore på väg att i avseende på andliga idrotter återerövra, vad det genom Karl den XII:s krig förlorat i yttre makt.

Blomstringen kom dock icke genast. De sår kriget slagit läktes först så småningom. Den tjuguåriga fredstid, som rådde under Arvid Horns styrelse, bidrog emellertid väsentligt att främja den vetenskapliga utvecklingen; och friheten, ehuru ofta missförstådd och missbrukad, visade sig i hög grad gynnsam för odlingens framsteg. Lade än partilidelsen ej sällan hämmande band på den fria yttranderätten, så berörde detta dock mindre den egentliga vetenskapen och skönlitteraturen än det politiska skriftställeriet.

Digitized by Google

Bland de många *politiskt ekonomiska* författarna under denna tid märkas den nitiske men vidlyftige och oredige Nordencrantz, hans lärjunge, den snillrike, framsynte och även i fråga om framställningskonst utmärkte finske prästmannen Anders Chydenius samt utgivaren av »En ärlig svensk» — hattpartiets organ vid 1756 års riksdag — Nils Oelreich.

På *lagstiftningens* område har frihetstiden satt sig ett minnesmärke i den ännu till god del gällande, av en kommitté under Gustav Cronhielms ordförandeskap utarbetade *1734 års lag;* det föregående tidevarvet hade dock i betydlig mån medverkat genom förarbeten.

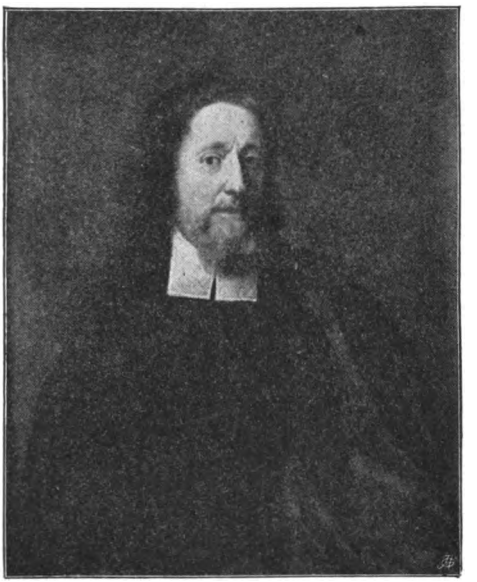

Erik Benzelius.
Samtida målning. Gripsholm.

I hög grad välgörande för vetenskap, vitterhet och skön konst var det intresse, som ådagalades för den högre odlingen från de ledande männens sida. Uttryck för detta voro bland annat de *akademier* och lärda sällskap, som efter utländska föredömen inrättades under frihetstiden. Redan kort efter Poltavaslaget hade Erik Benzelius d. y., död som ärkebiskop 1743, en av skedets yppersta kulturpersonligheter, med några få likasinnade vänner stiftat en vetenskaplig förening i Uppsala, ur vilken under frihetstiden »Vetenskapssocieteten» utgick. År 1739 bildade Linné, Höpken och Jonas Alströmer i förening med

Digitized by Google

ett par andra vetenskapsidkare *Vetenskapsakademien*, vilken i synnerhet tagit naturvetenskaperna i sin vård; och år 1753 grundade drottning Lovisa Ulrika *Vitterhetsakademien* för den i skön form klädda hävdateckningen samt skaldekonst och vältalighet. Denna akademis verksamhet avbröts emellertid efter statskuppsförsöket 1756. Dessutom uppstodo under denna tid flera enskilda vittra samfund. Ur den år 1735 av den store konstvännen Karl Gustav Tessin upprättade ritarskolan utvecklade sig en *Målar- och bildhuggarakademi* (nu Fria konsternas akademi), och 1771 stiftade Gustav III *Musikaliska akademien.*

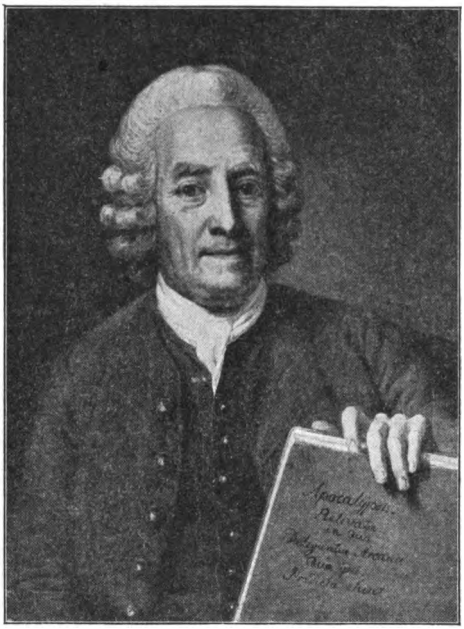

Emanuel Swedenborg.
Målning av Per krafft d. ä. Gripsholm.

Av vetenskaper gynnades särskilt de, som ägde praktiskt syfte, vilket stod i samband med hela tidevarvets riktning mot det nyttiga, en riktning, som präglar ej blott vetenskapen utan även skönlitteraturen. Framför allt omhuldades *naturvetenskaperna.* Inom djur- och växtkunskapen märkas tidevarvets ypperste naturforskare Karl Linnæus, adlad von Linné, och hans många efterföljare; inom mineralogien och kemien Cronstedt, Torbern Bergman och Karl Vilhelm Scheele, vilken sistnämnde dock först under gustavianska tiden utförde sina märkligaste upptäckter; inom fysiken

Digitized by Google

Anders Celsius. Tidens mångsidigaste vetenskapsman är Emanuel Swedenborg, i vars skrifter man finner viktiga uppslag åt flera håll.

Även inom hävdaforskningen, som nu bedrevs mera kritiskt och nyktert än under Rudbecks tid, utfördes ett framgångsrikt arbete av Olov Dalin, Sven Lagerbring — århundradets förnämste historiske forskare — samt Anders Botin.

Språkforskningen frigjorde sig från de griller, vilka under förra tidsskedet framkallat så många underliga sammanställningar, och fann i Johan Ihre sin mästare. Man börjar nu även vetenskapligt studera det levande språket, både rikspråket och dialekterna. Bland dem, som syssla härmed, må — utom Ihre — nämnas Sven Hof och Abraham Sahlstedt.

Inom *filosofien* är Anders Rydelius, professor och biskop i Lund, det mest betydande namnet. Hans på kartesianismen byggda filosofiska verksamhet hade pågått redan under de senare årtiondena av stormaktstiden, men i början av frihetstiden utgav han sina *Nödiga Förnufts-Öfningar, at lära kenna thet sundas vägar och thet osundas felsteg.* I detta arbete lät han vetenskapen tala svenskt tungomål, en för sin tid epokgörande gärning. Han var ock lärofader för en del av tidens berömdaste män (Dalin, Lagerbring m. fl.). Nya tankesystem, såsom det leibniz-wolffska och det lockeska, funno under detta tidevarv förkämpar å svensk botten. Bland dessa fick särskilt engelsmannen Lockes erfarenhetsfilosofi en genomgripande betydelse för frihetstidens och den gustavianska tidens bildning. Den överensstämde med tidens sinne för naturvetenskap och praktiskt tillämplig dikt. Härmed börja *upplysningstidens* idéer att göra sig gällande i vårt land, till en början blott inom de högre och lärda klasserna och i en mildare form: man angrep ej den uppenbarade religionen och föreställde sig ännu — i likhet med Locke och Holberg —,

Digitized by Google

att tron på denna komme till samma resultat som förnuftet ehuru på annan väg. Denna åsikt är Dalins. Men redan inom den krets, som på 1750-talet sluter sig omkring fru Nordenflycht och till vilken framför allt Creutz och Gyllenborg höra, röjes ett utpräglat fritänkeri i anslutning till den

Anders Rydelius.
Samtida kopparstick.

store franske författaren Voltaire, 1694—1778. Han utgår från Locke men ställer sig i motsats till honom fientlig mot uppenbarelsen. Utmärkande för upplysningen blir nu en hänsynslös granskning av alla hävdvunna åsikter från det mänskliga förståndets synpunkt. Trots sina fel — däribland den

Digitized by Google

ytlighet och ensidighet, varmed man sökte göra förståndsupplysningen gällande, och det misskännande, som man visade förgångna tider och deras utveckling — har upplysningstidevarvet åstadkommit mycket gott genom att skingra vidskepelse och villfarelser, genom att predika fördragsamhet och samvetsfrihet samt genom att låta rättvisare och mänskligare åsikter råda i lagstiftningen och i förhållandet människor emellan. — En särskild riktning inom tidevarvet betecknas av den franske skriftställaren Rousseau, 1712—1778. I motsats till förståndsupplysningens män hävdade han och hans lärjungar — ofta med överdrift — *känslans* oinskränkta rätt och predikade naturtillståndets förträfflighet gentemot kulturens överförfining. I anslutning härtill reste han även kravet på en naturenligare uppfostran, som skulle bygga på och ytterligare skärpa de unges iakttagelseförmåga i förhållande till den yttre världen. Hans lära om att all makt utgår från folket, den s. k. folksuveräniteten, blev avgörande för den stora franska revolutionen. Även Rousseau börjar bli känd i Sverige mot frihetstidens slut. — Det är emellertid först under Gustav III:s tid, som de radikala upplysningsåsikterna sprida sig i borgerliga kretsar.

På det *religiösa* området äro att nämna författaren av Sveriges mest spridda predikosamling, Anders Nohrborg, samt tänkaren och andeskådaren Emanuel Swedenborg.

Inom *vitterheten* visar sig en ny blomstring. Såsom förut är nämnt, hade redan under slutet av förra tidevarvet inom vår poetiska litteratur märkts spår av inflytande från den *fransk-klassiska smaken*, vilken under denna tid var så gott som ensamt rådande i hela Europa och som nu slog allt djupare rötter även hos oss. Den kom såsom en nödvändig och nyttig reaktion mot de överdrifter, vartill renässansdikten med sin grannlåt och sitt tillfällighetskram urartat. År 1635

Digitized by Google

hade Richelieu grundat Franska akademien och därmed stadgat den fransk-klassiska stilen såsom en envåldsmakt inom litteraturen; och för poesien hade, i synnerhet genom Boileau — hans skrifter översattes till svenskan omkring 1720 — med Horatius såsom förebild uppställts en mängd lagar och regler, av vilka många voro sunda och riktiga, andra åter onödigtvis klavbundo fantasien. Boileau åsyftade visserligen en konkret skildring av människans inre liv i en sann och klar form, och en sådan konst var också målet för sorgespelsförfattarna Corneille, † 1684, och Racine, † 1699, samt lustspelsdiktaren Molière, † 1673, men poesien blev dock övervägande förståndssak; allt eftersom tiden gick, vart det framför allt korrekthet och finhet, som fordrades. Dikten fick en prägel av hovstämning. I vårt land var dessutom det estetiska åskådningssättet fortfarande moraliserande; och därtill kom, att poesien nu liksom vetenskapen främst sågs ur nyttans synpunkt. »Hon borde på ett behagligt sätt framställa sanna och träffande tankar, vilka kunde vara till nytta.» — I denna tids dikt skildrade man mest de högre klassernas liv, ifall man icke iklädde de höga herrarna och damerna, liksom för ro 'skull, en allt ifrån renässanstiden gängse herdekostym, vilken det brast all sanning men som skulle gälla såsom menlös. Dessutom använde man i större dikter så gott som uteslutande en viss bestämd meter: den ståtliga alexandrinen, som var synnerligen passande för det franska språkets metrik men som för germanska tungomål föll sig tung och släpande. Inom dramatiken härskade de tre enheterna, handlingens, rummets och tidens. I stället för de antika gudaskepnaderna lät man i epiken personifierade egenskaper uppträda såsom allegoriska personligheter; och man älskade att omdana lyriken, som för övrigt ofta tog form av lärodikt, till ett slags versifierad vältalighet. Denna riktning verkade emellertid mycket välgörande genom att hyfsa och regelbinda vårt

Digitized by Google

skaldespråk ävensom till smakens utbildning och förädling i allmänhet: mycket barbariskt och rått behövde bortrensas och ögat öppnas för det enklas och klaras skönhet. Låt vara, att den fransk-klassiska riktningen inom vår litteratur både nu och senare slog över till en något stel formalism, så har dock under intryck från densamma åtskilligt av det skönaste på svenskt tungomål diktats. Jämte denna något äldre franska smak framträda ock inflytelser från den mera lekfulla, lätta efterklassiska franska poesi, som närmast motsvarar rokokotiden inom den bildande konsten. Denna inverkan skönjes särskilt inom lyriken (»poésies fugitives») och herdedikten.

Vid sidan av dessa franska riktningar och delvis sammanflytande därmed gör sig gällande en *engelsk* strömning, vilken hade så mycket lättare att tränga fram här, som vår frihetstids samhällsskick i flera avseenden liknade Englands. Denna skiljer sig icke i det poetiska framställningssättet från den franska smaken, som då övade stort inflytande även i England; den ger sig förnämligast uttryck i den allmänna andan, den moraliskt satiriska hållningen i prosalitteraturen. De engelska »moraliska veckoskrifterna» — framför allt *Spectator*, utgiven av Addison — funno sin förnämsta efterföljare i den skrift, som grundlägger vår nyare prosastil, Dalins *Argus*, och det var till god del under påverkan från detta håll, som vår *prosa* vann sin egentliga utveckling.

En svensk roman skapas nu av Mörk.

Även från Danmarks litteratur röner Sverige under denna period inflytande, i det att den store komediförfattaren och moralsatirikern Holbergs verk vunno stor spridning i landet, översattes och efterbildades.

Man gjorde även — 1737 — försök att skapa en svensk teater *Kungliga svenska skådeplatsen.* Föreställningar gåvos under adliga stormäns skydd i Stora bollhuset å Slottsbacken; utom översättningar uppfördes icke få svenska originalstyc-

Digitized by Google

ken, bland vilka må framhållas Karl Gyllenborgs *Svenska spratthöken* och Modées *Fru Rangsjuk* och *Håkan Smulgråt*, studier i den molière-holbergska stilen. Redan på 1750-talet undanträngdes dock den svenska teatern av franska sällskap, som uppmuntrades av det nya hovet.

Den gamla *visdiktningen* odlades fortfarande — vid sidan av den högre allvarligare poesien — av framstående skalder såsom Dalin och Bellman, delvis med den franska chansonen som förebild. Politiska visor förekommo talrikt. De förnämsta äro Anders Odels *Malcolm Sinclairs visa*, 1739, som i så hög grad bidrog att göra det då påtänkta kriget mot Ryssland populärt, samt *Hönsgummans visa*, 1751, av Olaus Carelius.

Omkring år 1763 upphöra flera av de författare, vilka företrädesvis giva frihetstiden dess prägel, med sitt skriftställeri. Detta år utslockna nämligen trenne för den svenska vitterheten betydelsefulla liv: Dalins, fru Nordenflychts och Mörks; Creutz reser utrikes och byter skaldekonsten mot diplomatien, och även G. F. Gyllenborg låter för någon tid sin lyra vila. Men å andra sidan framträder just vid denna tid den självständige Karl Mikael Bellman, som under frihetstidens sista årtionde diktar flera av sina yppersta sånger. Samma övergångstid tillhör även en ypperlig representant för svensk skämtprosa, Jakob Wallenberg.

Språket utbildas nu med omsorg; det är under detta tidsskede, som *nysvenskan* fullt stadgas. Skriftställarna, särskilt Dalin, lägga mycken vikt vid en god och ren språkbehandling, om också franska glosor allt fortfarande vinna inträde i ordförrådet. Av språkliga minnesmärken är för övrigt — jämte Dalins Argus — 1734 års lag att framhålla: utmärkt för korthet, kraft och bestämdhet i uttrycken är den det största mästerstycke i stilistisk väg, som svenska språket på flera sekel har att uppvisa. Dess ton är visserligen fornartad, men den upptager de nya böjningsformerna.

Digitized by Google

Olov Dalin är mer än någon annan typisk för frihetstidens vittra verksamhet. Han är målsman för upplysningstidens äldre skede och tillika för de moderna franska och engelska litteraturriktningarna, dem han omplanterade på svensk mark; det förefaller, som om han satt som sin uppgift att giva svensk form åt vad som ägde kurs ute i stora världen. Men jämte detta är han en i hög grad folklig författare.

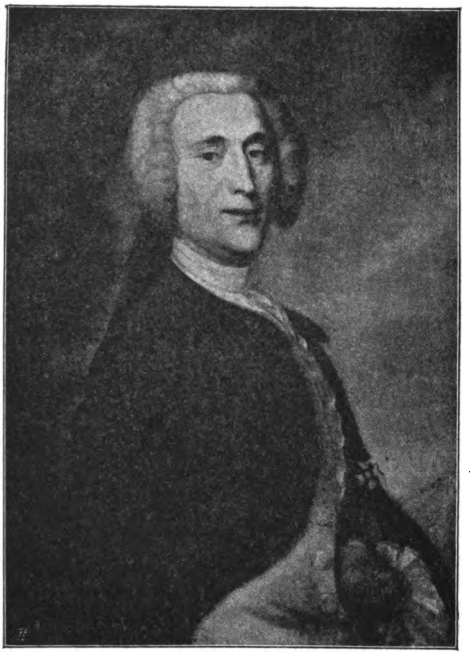

Olov von Dalin.
Samtida porträtt. Gripsholm.

Olov Dalin föddes år 1708 i Halland, där fadern var präst. Redan som mycket ung kom han till Lund, där han åtnjöt ledning av Anders Rydelius, vilken även utövade ett välgörande inflytande på hans skaldeanlag. På hans förord erhöll Dalin plats såsom lärare i ett förnämt hus i Stockholm och infördes snart i flera av huvudstadens finaste och mest ansedda kretsar. I dessa, liksom i det 1732 stiftade samfundet »Awazu och Wallasis», en orden, som utom sekreteraren Dalin bestod av unga ädlingar, mest »hattar», vilka särskilt med värme vårdade Karl XII:s minne, lät han ofta sin poetiska ådra flöda. Sedan han blivit känd som författare till *Then Swänska Argus*, utgiven anonymt dec. 1732—1734, vart han föremål för flera ynnestbevis från det

Digitized by Google

allmännas sida och utnämndes 1737 till kunglig bibliotekarie. Åren 1739—1740 företog han en utrikes resa, under vilken han i synnerhet dröjde i Paris. Efter sin hemkomst inkallades han i Vetenskapsakademien och fick, sedan han år 1742 offentliggjort *Svenska friheten*, i uppdrag av ständerna att författa en svensk rikshistoria. I politiskt avseende drog han sig tidigt från hattpartiet, med vilket han först sympatiserat. År 1751 blev Dalin anställd som lärare för kronprins Gustav och slöt sig härefter helt och hållet till Lovisa Ulrika: han roade hovkretsarna med en mängd små tillfällighetspoem, oftast obetydliga men ej sällan täcka uttryck för en harmlös glädje. Han adlades, blev kansliråd, sekreterare i Vitterhetsakademien och rikshistoriograf. Men hans förbindelser med hovet invecklade honom i olagliga politiska stämplingar för konungamaktens utvidgande, och en del andra oförsiktigheter i litterär väg vållade ett åtal, som slöt med att Dalin år 1756 genom domstols utslag förvisades från hovet. Endast genom skydd av mäktiga vänner lär han ha räddats från dödsstraff. Nu vistades han någon tid hos ett par högadliga gynnare, bland annat på det av honom så vackert besjungna Ängsö, och använde sin lediga tid på fortsättandet av sitt historiska verk. År 1761 upphävdes förvisningsdomen, och 1763 utnämndes Dalin till hovkansler. Han avled samma år.

Dalin är särskilt värd att hågkommas såsom den moderna svenska prosans grundläggare. I sin veckoskrift Then Swänska Argus gisslade han efter engelska mönster tidens dårskaper i en skämtsam stil på ett rent och kraftigt språk. Före denna tidskrift hade — bortsett från enstaka företeelser — pressen endast meddelat en och annan krigsnyhet o. d. Här åter behandlas på ett självständigt, kvickt och lekande sätt en mängd olika frågor inom moralen, samhällslivet o. s. v. Allvaret är ofta iklätt en skämtsam form. Nära nog alla samhällsklasser äro föremål för Argus' satir. Små berättelser, dikter och dra-

Digitized by Google

Then
Swänska
ARGUS,
N:o I.

Omne tulit punctum qui miſcuit utile dulci. Horatius.

STOCKHOLM,
Tryckt hos Benjamin Gottlieb Schneider.

Faksimile av »Then Swänska Argus».

Digitized by Google

matiserade stycken förläna omväxling åt den resonerande framställningen. Storartat var det uppseende, som Argus på sin tid väckte. Varje torsdag, »argusdagen», motsågs med längtan, ja, en samtida författare skriver, att man gick till läsningen av denna tidning, »såsom då man går till bords med hungrig mage», samt att, när Argus upphörde, »blev det liksom tomt, och man sörjde över hela riket liksom över ett besynnerligt dödsfall». Till och med 1734 års ständer uttalade i ett riksdagsbeslut sitt förord för den då ännu ej namnkände författaren.

Redan i Argus framstår Dalin såsom en utmärkt satiriker på prosa, och även i senare arbeten har man dråpliga prov på hans skämt i obunden stil, av vilka några drabbade det överdrivna, ovetenskapliga svärmeriet för fornsaker, andra det onödiga inblandandet av främmande ord i svenska språket o. s. v. I den ypperliga *Sagan om hästen* berättade Dalin under bilden av en häst och hans olika ryttare svenska folkets och dess regenters öden från Gustav Vasa till Karl XII:s död. Denna historiska saga, vars avslutningskapitel är av politisk innebörd — Dalin varnar mot partisplitet —, tillkom efter engelskt mönster (Swift) och framkallade talrika efterbildningar i synnerhet av rent politisk art. Till sin form är detta Dalins mästerstycke sällsynt friskt och folkligt; det är fängslande även för vår tid. Bland hans satirer på vers märkes *April-verk om vår härliga tid*, ett elegantare prov på satir i Boileaus stil än Triewalds dikter.

Men Dalin skänkte även tiden, vad den mest krävde: en tragedi, en komedi och en episk dikt i regelrät smak. För den nya svenska skådeplatsen skrev han sorgespelet *Brynilda eller den olyckelige kärleken*, som vann stor framgång: enligt Leopold slog den »nationens ögon med glansen av en förut osedd skönhet». I enlighet med den fransk-klassiska tragediens föreskrifter behandlar Brynilda Sigurdssagan, som Dalin här

Digitized by Google

omformat till ett kärleksdrama i anslutning till Racines Andromaque. Vidare författade han en komedi på prosa, *Den afundsjuke*, närmast med Holberg som mönster. Mest beröm-

Karl Gustav Tessin.
Kopparstick av Akrel efter målning av G. Lundberg.

melse hos samtiden vann dock Dalins epos Svenska Friheten. I denna dikt på alexandriner, som även den är påverkad av utländska förebilder, bl. a. Voltaires »Henriade», låter han Friheten inför den nyligen avlidna drottning Ulrika Eleonora

Digitized by Google

tälja sina öden i vårt land och låter vidare drottningen hos Svea inskärpa nödvändigheten av dess bevarande, medan hon tillika framhåller partistridernas faror. Svenska friheten gjorde ett likartat intryck på tiden efter det olyckliga kriget 1741—1743 som Tegnérs »Svea» sju årtionden senare.

Bland Dalins *smärre skaldestycken*, som för vår tid äro njutbarare än hans stora poesi, må främst framhållas en rad förträffliga visor, genom vilka han vann en vidsträckt popularitet, såsom Vårvisan, den i folkviseton hållna Ängsövisan, herdekvädena »En Celadon gaf fröjderop» och »Philemon dref ut sina får på en äng» samt »ringdansen» »Skatan sitter på kyrketorn», och vidare en otalig mängd kvicka och älskvärda småvers och epigramartade skämt.

Såsom hävdatecknare är Dalin ryktbar genom sin *Svea Rikes historia*, vilken med sannfärdighet och klart förstånd skildrar Sveriges utveckling till Karl IX:s död och som i synnerhet genom stilistiska förtjänster — framställningssättet är allmänfattligt — intager ett framstående rum inom den svenska historieskrivningen.

Jämte Dalin verkade på den vittra prosans område flera utmärkta skriftställare.

Karl Gustav Tessin, 1695—1770, överintendent, riksråd, kanslipresident, är en av frihetstidens märkligaste kulturpersonligheter, i främsta rummet genom sin verksamhet för den bildande konsten. Men även såsom skriftställare har han utmärkt sig: han utgav bl. a. *En gammal mans bref til en ung printz* (kronprins Gustav). Dessa brev behandla en mängd olika ämnen i undervisande syfte, och man återfinner i dem tidens jämlikhetsidéer, levnadsvisdom och nitälskan för människosläktets uppfostran. Såsom framstående *vältalare* i politiska och vittra ämnen är Tessin en av de första målsmännen för den glänsande, ordrika och cirklade stil i vältaligheten, som tagit Cicero till mönster.

Digitized by Google

Karl Gyllenborg.
Samtida kopparstick.

Digitized by Google

Anders Johan von Höpken, 1712—1789, riksråd, kanslipresident efter Tessin, företräder likaledes tidens vältalighet. Hans *tal*, såsom talet om yppighetens nytta, samt *äreminnena* över Ekeblad och Tessin, kännetecknas av styrka i tanken, kraft i uttrycket och renhet i språket; de utmärka sig fördelaktigt inom ett slag av författarskap, vilket eljest lätt blir skal utan kärna. Tacitus var hans förebild. Bland hans arbeten äro ock märkliga politiska aktstycken.

Jakob Henrik Mörk, 1714—1763, kyrkoherde, är tidens mest representative *romanförfattare*. Hans romaner — de första på svenskt språk utgivna — äro liksom periodens övriga diktning av moraliserande art. Den tidigaste, *Adalrik och Giöthilda*, som Mörk skrev i samarbete med A. Törngren, utgör en framställning av tvenne älskandes öden under den skandinaviska forntiden men innehåller dessutom förtäckta anspelningar på samtidens personer och tilldragelser, något icke ovanligt i tidens skönlitteratur, t. ex. de talrika allegoriska sagorna. Författarens närmaste förebild var Fénélons berömda Télémaque. Mörks andra roman, *Thekla*, allt igenom hans eget arbete, skildrar en kristen trosmartyrs öden under Neros tid och står i flera avseenden konstnärligt högre än förstlingsverket.

En vida mer framskriden upplysningsståndpunkt än den dalinska intager, som nämnt, på 1750-talet fru Nordenflychts krets, som inom sig räknade de båda grevarna Creutz och G. F. Gyllenborg, ett i vår litteraturhistoria ensamt stående fostbrödrapar. Den utgav diktsamlingen *Våra försök*, sedermera, under titeln *Vitterhetsarbeten*, utkommen i ny, omarbetad upplaga. I poetiskt avseende lade i synnerhet kretsens yngre medlemmar an på en mera elegant, smakren form och en mera förfinad och aristokratisk hållning än Dalin. Dess

Digitized by Google

diktning utgör en direkt föregångare till den gustavianska tidens.

Hedvig Charlotta Nordenflycht föddes 1718. Dotter till en kamrerare i kammarkollegium visade hon redan som barn så stor vetgirighet, att den ingav föräldrarna farhåga för att

Hedvig Charlotta Nordenflycht.
Målning av J. H. Scheffer. Uppsala universitets museum.

hon skulle bliva en »lärd i stubb», vilket stred mot den tidens goda ton. Förbud mot läsning hjälpte dock föga; i smyg skaffade hon sig medel att tillfredsställa sin lust. Av sin döende fader övertalades hon att vid sexton års ålder trolova sig med mekanikern Tideman, som dock avled redan efter tre

Digitized by Google

års förlovning. Kort därpå blev hon bekant med en prästman Jakob Fabricius, själv en förtjänstfull skriftställare. De förälskade sig i varandra, men genom en släktings motstånd uppsköts giftermålet fyra år. Äntligen firades bröllopet 1741, men deras förening blev av kort varaktighet, ty redan samma år dog Fabricius. Änkans sorg var gränslös. Hon flyttade till ett torp utanför Stockholm, där hon gav uttryck åt sin smärta i en samling elegier, *Den sörjande turturdufvan*. År 1744 slog hon sig åter ned i Stockholm och knöt där på 1750-talet, som nämnt är, bekantskap med flera av tidens unga vitterlekare samt höll i sitt hem en »litterär salong», den första i vår vitterhetshistoria. Bland dem, som omgåvo henne, var ock en ung man vid namn Johan Fischerström. I honom förälskade sig den fyrtiotreåriga skaldinnan med den svärmiska häftighet, som var henne egen, men väckte icke hans genkärlek. På ett litet torp »Lugnet» i grannskapet av Skokloster tillbragte hon sin sista tid. Hon dog 1763. Man har — sannolikt utan grund — påstått, att fru Nordenflycht, utom sig av sorg och svartsjuka, kastat sig i Mälaren och att hon visserligen räddats men avlidit ett par dagar senare på grund av den nervskakning hon utstått. Åt tillnamnet »den svenska Sapfo», som tillagts henne, gavs sålunda även den bimeningen, att hon liksom den grekiska skaldinnan av detta namn skulle hava sökt döden i vågorna.

Fru Nordenflycht, som till en början uppträdde under pseudonymen *H*erdinnan i *N*orden — anspelning på hennes initialer —, företer som skald tvenne skeden. Under sin första utvecklingstid, som omfattar 1740-talet och ett par år av nästa årtionde, offentliggör hon utom »Den sörjande turturdufvan» en poetisk årsbok, *Qwinligit tanke-spel*. Hennes dikter under denna period, innerliga uttryck för ett lidelsefullt hjärtas känslor, tillhöra i formellt hänseende snarast den fördalinska tiden. De äro ofta pastoraler i hävdvunnen stil.

Digitized by Google

Från år 1753 ägnade hon större omsorg åt språk och stil, samtidigt som hon med allvar hängav sig åt studiet av Voltaire och andra mera utpräglade upplysningskämpar. Hon griper sig nu även an med större ämnen men utan avsevärd framgång, ty hennes egentliga område är allt fortfarande tolkandet av det egna hjärtats rörelser. Genom sin poesis djupt

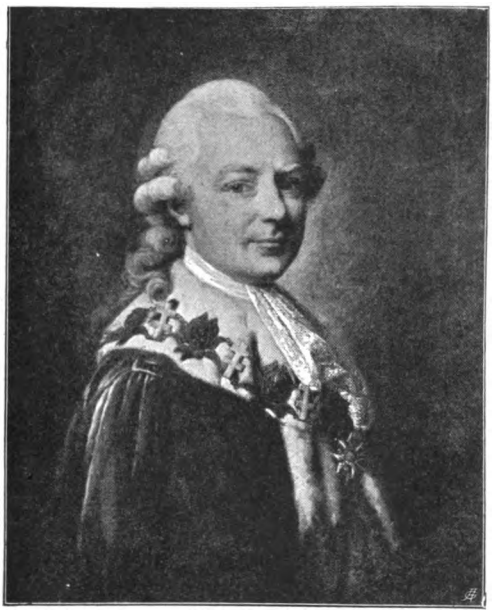

G. F. Creutz.
Målning av P. Krafft d. ä. Uppsala universitetshus. 1785.

personliga klang är fru Nordenflycht, som fullföljer den riktning Frese inslagit, den första moderna svenska skalden. Av särskild betydelse är även hennes uppträdande för kvinnans rätt att deltaga i tidevarvets andliga arbete.

Gustav Filip Creutz var född i Finland 1731. 1763 blev han svenskt sändebud i Madrid, tre år senare i Paris och hemkallades 1783. Efter återkomsten var han till sin död 1785

Digitized by Google

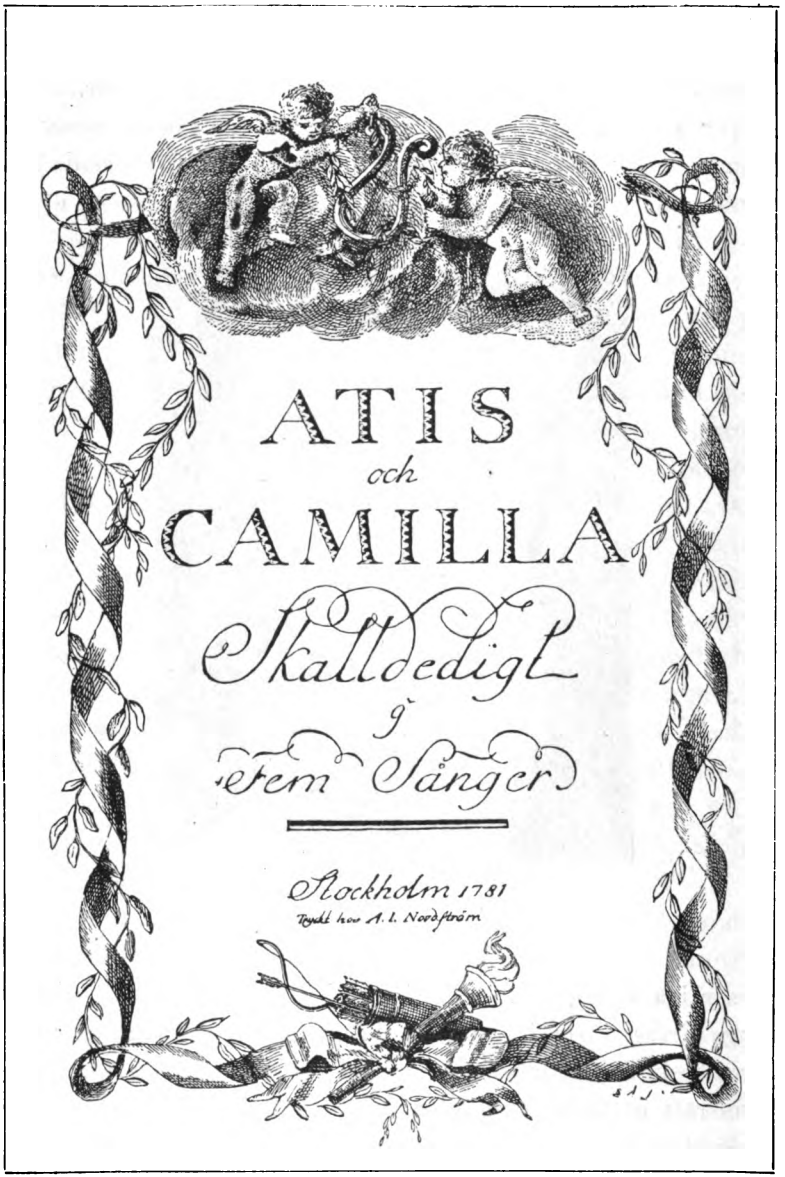

Titelblad till Atis och Camilla.

Digitized by Google

kanslipresident ehuru utan något politiskt inflytande. Creutz gav i början på 1760-talet svenska litteraturen dess älskvärdaste herdedikt, *Atis och Camilla*, en idyll, som för sin tid var, vad Tegnérs Frithiofs saga blev för 1800-talet; den var älsklingsboken särskilt hos det kvinnliga släktet. Dikten

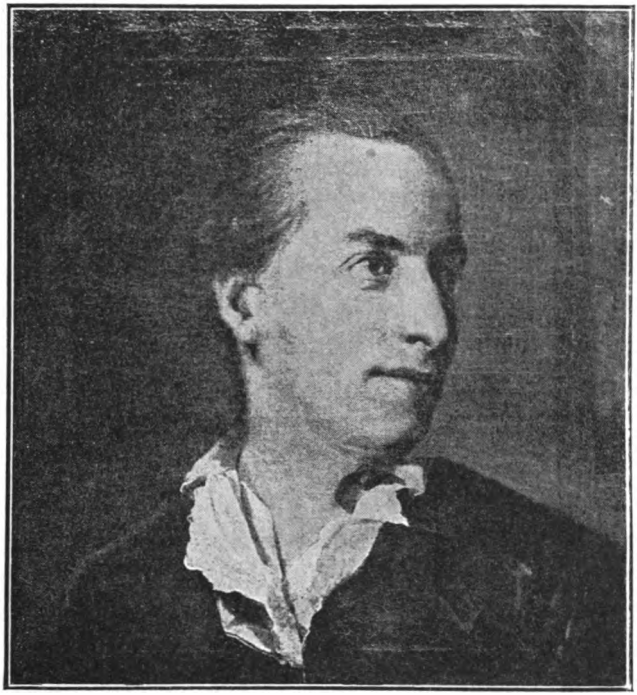

G. F. Gyllenborg som ung.
Samtida målning i Frescati.

skildrar på välljudande alexandriner kärleken mellan den unge lejonjägaren Atis och Dianas prästinna Camilla, deras prövningar och lidanden samt slutliga förening. Att poemet på oss icke gör samma mäktiga intryck som på samtiden, beror bl. a. därpå, att handlingen är obetydlig i förhållande till de vidlyftiga målningarna av natur och personer. I *Daphne* be-

Digitized by Google

rättar skalden om en ung flickas inträde i stora världen, vars förkonstling satiriseras. Med fin konst beskriver han dessutom här, hur den första kärleken väckes till liv.

Gustav Fredrik Gyllenborg, 1731—1808, var brorson till Karl Gyllenborg men steg ej högre än till kansliråd. I sin ungdomsdiktning är han tolk för flera viktiga litterära strömningar. Så odlade han i *Årstiderna* — i likhet med Creutz — den omständligt naturbeskrivande diktning, som då efter mönster från England var på modet i den vittra världen. I satirer i de romerska skaldernas och Boileaus stil — t. ex. *Verldsföraktaren* — gisslade han bittert samtiden; och i flera ståtliga, formsköna lärodikter — *Menniskans nöjen* och *Menniskans elände* samt *Ode öfver själens styrka* — gav han uttryck åt tidens stundom dystra dygdelära. Av den gustavianska tidens skalder betraktades Gyllenborg som en fader. Hans diktning efter statsvälvningen saknar, om man undantager hans förtjänstfulla *Fabler*, högre poetiskt värde.

På övergången mellan detta och nästa tidevarv står Karl Mikael Bellman. Han hade emellertid före 1772 års statsvälvning fullt utvecklat sin allt igenom egendomliga skaldenatur och var redan under frihetstiden mycket populär. Bellmans första förebild var också Dalin, sådan denne framträdde i sina muntrare visor och satirer.

Han föddes i Stockholm 1740, äldst av 21 syskon. I föräldrahemmet fick han en vårdad uppfostran; hans utbildning gick i vitter riktning, och ett för familjen utmärkande musikaliskt sinne framträdde tidigt hos honom. Av sin fader, som var ämbetsman, bestämdes han emellertid för samma bana, för vilken dock hans sorglösa och något lättsinniga lynne icke passade. Efter att hava tjänstgjort i riksbanken, en tjänst, som han på grund av oordentlighet måste lämna,

Digitized by Google

samt i tullverket utnämndes han år 1776 — genom Gustav III:s bemedling — till sekreterare i nummerlotteriet. Han avstod emellertid halva lönen åt den, som fullgjorde hans åligganden. Samtidigt fick han hovsekreterares titel och en liten pension. Följande år bildade han ett eget hem. De sista åren av Bellmans levnad klappade ofta nöden på hans dörr, men ännu mot slutet av sitt liv sjöng han vid cittran de sånger, med vilka han så ofta glatt sina vänner. Den 12 februari 1795 avled han i en svår bröstsjukdom.

Olika omdömen hava fällts om Bellmans person, i vilken en och annan — på grund av de figurer han skildrar — företrädesvis velat se en rumlare och intet annat. Att Bellman icke föraktade glaset, är sant, men han var icke någon slav under den last, som han i sina sånger så ofta beskriver. Hela hans liv var en inspirerad sångares, och för världens praktiska krav hade han föga sinne. Han var en klen hushållare och skral ämbetsman men ock en godhjärtad människa och uppoffrande vän.

Olika har även domen fallit över Bellmans skaldeverksamhet, särskilt med hänsyn till de ämnen han behandlade, men alla äro dock ense om hans överlägsna snille; och för det bildade omdömet står han även såsom en känslig och hänförd målsman för glädjen i vår litteratur, det klappar ett varmt hjärta i hans ystra sånger, om vilka Tegnér yttrat, att

> »det finns ej tid, som dessa toner söver,
> det finns ej land, som deras like har».

Hans skaldskap spritter av liv och sanning, däri röra sig gestalter från det glada huvudstadslivet, sådant det levdes inom vissa kretsar under 1760- och 1770-talen, gestalter, vilka i sig själva bära vittnesbörd om sin naturtrohet och som faktiskt voro gripna ur verkligheten.

Bellmans bästa dikter sammanfördes i början på 1790-talet i tvenne urval, *Fredmans epistlar* och *Fredmans sånger*.

Digitized by Google

Bellman.
Porträtt av Per Krafft d. ä. Gripsholm.

Digitized by Google

dessa framträder hans egenartade skaldelynne mest bestämt och utpräglat. Bellman är *humorist:* glädje och sorg tona förenade i hans sång. De mångskiftande, ytterst komiska, ja, grovt burleska figurer, som han framtrollar, en Fredman, en Mollberg, en Movitz, en Ulla Winblad, väcka vårt löje; men bakom allt detta skall en uppmärksam iakttagare stundom finna uttryckt en vemodsfull tanke på jordelivets ringhet och alltings förgänglighet. I den glädjebägare, skalden kredensat, fanns nog mer än en droppe sorg och bekymmer. Tegnér har också påpekat detta vemodsdrag i Bellmans skaldskap, »en sorg i rosenrött». Men man får ej göra detta till huvudsak; glädjen över livets och naturens skönhet och fröj-

Bellmans luta.
Svenska statens historiska museum.

der är dock det avgjort övervägande draget i hans dikt och det, som gjort honom populär inom de mest skilda kretsar.

Bellmans humor är icke blott ett uttryck för hans eget hjärtas känslor, utan — såsom redan är antytt — den framträder förkroppsligad i en mängd natursanna och åskådligt tecknade skepnader. Han är en överlägsen skildrare med sällsynt sinne för det konkreta. I nära samband härmed står, att oaktat Bellmans sånger till sitt skaplynne äro lyriska, ett berättande element gärna är inlagt i dem.

Man märke vidare den idylliska ton, som genomgår många av hans sånger, i synnerhet då naturen besjunges. Ingen svensk skald har haft ögat så öppet för landskapets fägring som han: framhållas må i detta avseende sånger sådana som

Digitized by Google

Opp Amaryllis, *Hvila vid denna källa*, *Fjäriln vingad syns på Haga*, i vilka han — liksom i mångfaldiga andra — livfullt skildrar Stockholms sköna omgivningar.

I Bellmans diktning är slutligen musiken på det närmaste förenad med poesien. Även om han lånade snart sagt alla sina melodier från andra håll, förstod han att välja dem med urskillning och att så väl lämpa dem till sina sånger, att de nu nästan blott leva i samband med dessa och för det allmänna medvetandet stå såsom fullt bellmanska.

Befryndad med Bellman är Jakob Wallenberg, som dog såsom kyrkoherde vid 32 års ålder. Han skrev mot frihetstidens slut den ännu i vår tid med nöje lästa reseskildringen *Min son på galejan*, dagboksanteckningar från en färd till Ostindien, som Wallenberg i egenskap av skeppspräst företog åren 1769—1771. Denna skrift, som först utgavs efter författarens död, röjer Dalins skola ävensom inflytande från Swift och Holberg. Stilen är frisk, naturlig och enkel, och boken genomströmmas av ett glatt och kvickt lynne samt yppar en intelligent och käck personlighet, som har blicken öppen för vad som möter honom här i världen.

Bland de talrika *vetenskapliga författare*, vilka utgöra detta tidevarvs stolthet, vände sig rätt många efter Rydelius' föredöme även till en större allmänhet och gjorde denna förtrogen med de resultat, till vilka de genom sin forskning kommit, något som ju låg i tidevarvets hela anda. Utom Dalin märkas främst Lagerbring, Ihre och Linné.

Sven Bring, adlad Lagerbring, 1707—1787, professor i Lund, är den mest betydande av tidens hävdatecknare. Man äger av honom en *Svea rikes historia*, som går från äldsta tider till in på 1400-talet. Det är ett verk av omfattande lärdom och stort skarpsinne. Dessutom offentliggjorde han ett mindre

Digitized by Google

sammandrag av våra hävder ända till år 1772, vilket var sin tids mest använda lärobok. Lagerbrings styrka ligger i den vetenskapliga forskningens grundlighet och i kritisk skärpa, vari han överträffade Dalin. Hans framställning utmärker sig för en viss trygg och trevlig realism, en naturlig enkelhet, som sticker av mot den eljest vanliga grannlåtsstilen. I detta avseende torde han liksom i åtskilligt annat ha påverkats från Danmark.

Johan Ihre.
Målning av Hallman. Gripsholm.

Johan Ihre, 1707—1780, professor i Uppsala, var en snillrik och skarpsinnig språkforskare, som spred ljus över vårt modersmåls art och utveckling. Han kan anses vara grundläggaren av det verkligt vetenskapliga studiet av vårt språk, och hans forskningar skaffade honom anseende över hela Europa. Ihres mest berömda arbete är en stor historisk ordbok över svenska språket, *Glossarium Sviogothicum*. Även på andra områden, historiens, fornkunskapens, statsvetenskapens, utmärkte han sig och hävdade bl. a. varmt lämpligheten av att använda modersmålet i vetenskapliga skrifter.

Karl von Linné har mer än någon annan svensk vetenskapsman samkat ära över sitt fosterland, i det han på ett epokgörande sätt gripit in i naturvetenskapernas utveckling.

Digitized by Google

Han föddes på Råshult i Småland år 1707. I hans föräldrahem var växtvärlden älskad: det berättas, att fadern, kyrkoherden Nils Linnæus, plägade smycka den lilles vagga med blommor samt ofta förde honom ut i trädgården, där gossen, liggande i gräset, fick leka med örter såsom andra barn med leksaker. — Bestämd till präst sändes Karl Linnæus vid tio års ålder till Växjö skola, där han stannade till sitt nittonde år utan att göra några vidare framsteg i andra ämnen än de naturvetenskapliga, vilka då icke sattes högt. De flesta lärarna rådde också fadern att sätta honom i något hantverk, men lyckligtvis lät denne sonen fortsätta studierna vid akademien med läkarsysslan till framtidsmål. Först i Lund, sedan i Uppsala arbetade nu Linné i naturvetenskaperna under svåra umbäranden. Han utmärkte sig emellertid så mycket, att han snart fick i uppdrag att föreläsa vid Uppsala universitet, vilket dock väckte avund på grund av hans ungdom. Linné företog då en färd till Holland, där han blev medicine doktor. Genom sitt därstädes utgivna verk *Systema naturæ* vann han ryktbarhet i den lärda världen. Han fick nu de fördelaktigaste anbud, om han ville kvarstanna i Holland, men längtan till fosterlandet och

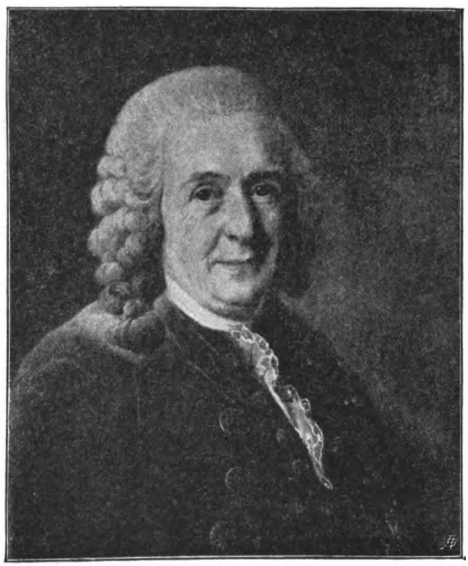

Karl von Linné.
Målning av Roslin. Vetenskapsakademien.

Digitized by Google

till hans trolovade förde honom åter till norden år 1738. Icke genast stod honom här någon plats till buds, men tack vare Tessin öppnade sig snart för honom en verksamhetskrets i Stockholm, och år 1741 anställdes han såsom professor i Uppsala, dit vetgiriga lärjungar inom kort strömmade från alla länder för att lyssna till »blomsterkonungens» lärdomar.

Linné är i första rummet naturvetenskapens, framför allt botanikens, store ordnare, men han skrev icke blott för vetenskapsmännen; också inom den populära framställningens område tillkommer honom ett högt rum. Enkelt, okonstlat, stundom barnsligt, stundom med lyrisk stämningsfullhet har han skildrat naturens företeelser, och hans *resebeskrivningar* från olika delar av vårt land — Västgötaresan t. ex. — tillhöra det bästa, som i denna väg finnes skrivet på svenska. Naturföremålen upptogo härvidlag icke uteslutande hans intresse; även av folket, dess seder och bruk, levnadssätt, handel och näringar har han lämnat åskådliga skildringar. I sin frihet från tidens retorik liknar hans prosa Lagerbrings Linné dog 1778.

Gustavianska tiden.

(1772—1809.)

Den gustavianska tiden fortsätter den riktning, som inslagits under den föregående perioden.

Redan under frihetstidens senare skede hade, som ovan är nämnt, upplysningstidevarvets läror vunnit insteg i Sverige, men först under Gustav III:s tid och särskilt genom Kellgrens organ Stockholmsposten kunna de nya åsikterna sägas hava slagit rot hos en större allmänhet. Fritänkeriet i dess

Digitized by Google

många olika skepnader var under detta tidevarv mycket utbrett bland de bildade klasserna. Gustav III:s regering, som betecknar upplysningsidéernas seger i vårt land, utmärkes av flera reformer i människovänlig anda.

Den rent vetenskapliga odlingen i Sverige står under gustavianska tidevarvet icke så högt som under frihetstiden, om än en del av denna tids stormän, Linné, Ihre, Lagerbring, verkade även under Gustav III:s regering och om än det företrädesvis var under denna, som Scheele utförde sina mest betydande arbeten. Bland namn på det lärda området må i övrigt framhållas de båda finnarna Porthan, historiker, språkforskare, och Calonius, utmärkt rättslärd, samt vidare historikerna Hallenberg och Neikter, den sistnämnde även smaklärare och målsman för nya idéer.

Gustav III.
Kopparstick av Floding efter porträtt av L. Pasch d. y. utfört 1772.

I *vittert* avseende är detta tidevarv ett av de mest lysande i våra hävder. Väl betecknar det som sagt icke något skarpt avbrott mot det föregående; tvärtom hade redan under frihetstiden till en god del den vittra smak i olika riktningar utvecklats, som präglar även detta tidevarv, av vars författare

Digitized by Google

flera under frihetstiden mottagit sin bildning. Men i Gustav III fingo vitterhet, vältalighet och skön konst en skyddsherre, på samma gång de blevo alltmera folkkära. Själv hyllande den franska smaken ådagalade konungen dock fördomsfrihet och visade välvilja även mot författare, som avveko från densamma. Värd all aktning är också den fosterländska riktning, som han ville giva åt litteratur och konst, låt vara att den mest inskränkte sig till valet av ämnen; men tiden hade en alltför kosmopolitisk anstrykning för att tillåta någon i djupare mening nationell litteratur att uppspira. I konungens fotspår trädde härvid de honom närstående författarna. Också denna förkärlek för inhemska ämnen — särskilt i fråga om skådespelen — närdes f. ö. av franska exempel: Voltaire ivrade för en nationell tragedi, och även andra franska författare, vilka Gustav tog till mönster, hade behandlat ämnen ur sitt lands historia.

Såsom frukter av Gustavs fosterländska strävanden torde återupprättandet av *Svenska teatern* och stiftandet av *Svenska akademien* böra betraktas.

Det var i början av år 1773, som Gustav — i Stora bollhuset — åter öppnade en kunglig svensk teater, på vilken till att börja med övervägande operor, skrivna delvis efter hans egna planer, kommo till uppförande. År 1782 invigdes en särskild sångscen, Kungliga stora teatern, riven 1891, belägen på samma plats, där den nuvarande operan står. Under 1780-talets senara hälft inrättades i Bollhuset, rivet 1792, en särskild skådeplats för talstycken; mera folkliga lustspel och sångspel gåvos på en enskild »komisk teater», som efter vartannat hade sin lokal i Humlegården, vid Eriksberg och Munkbron.

Svenska akademien inrättades år 1786 efter mönstret av den franska och fick i uppdrag att uppodla språket, främja vältalighet och skaldekonst samt ära minnet av stora svenska

Digitized by Google

män. Ledamöterna skulle vara 18 till antalet. Själv utnämnde konungen 13 medlemmar, vilka valde de övriga 5. Denna första uppsättning akademister tillhörde v. Höpken, Kellgren, Oxenstierna, Adlerbeth, von Rosenstein, Gustav Fredrik Gyllenborg och Leopold. Samtidigt med stiftandet av Svenska akademien ombildade Gustav Lovisa Ulrikas år 1772 återupprättade vitterhetsakademi till en »Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademi» med huvudsakligen historiskt och arkeologiskt syfte.

De skalder, som tillhörde Svenska akademien eller slöto sig nära till dess krets och bland vilka Kellgren, Leopold och fru Lenngren äro de förnämsta, odlade företrädesvis odet, lärodikten, satiren och den lätta skämtdikten, varjämte inom prosan det praktfulla men föga sakrika »äreminnet» stod högt i kurs. Den främste målsmannen för detta senare var Magnus Lehnberg, † såsom biskop i Linköping 1808. Den akademiska riktningen stod i allmänhet under förståndsupplysningens välde. Men även en annan riktning gör sig gällande i tidevarvets litteratur, det är den mot förståndsupplysningen oppositionella känsloströmning, som hos oss äger sina främsta namn i Thorild och Lidner och som står i nära samband med företeelser i de tre kulturlanden, framför allt med Rousseaus naturdyrkan och känslosvärmeri, vilka ägt apostlar redan i den nordenflychtska kretsen. Vad poesien angår, hade denna rörelse förutsättningar i Rousseaus kärleksroman *La nouvelle Héloïse* samt i flera *brittiska* litteraturföreteelser av känslosam art, såsom Youngs melankoliska dikter och den historiskt stämningsfulla förromantik, som med utgångspunkt i det nyvaknande intresset för Milton bryter fram och tar sig uttryck i Grays skaldskap, i Percys samling av gamla ballader och i de över hela Europa beundrade sånger, som skotten Macpherson föregav vara uråldriga keltiska kväden av Ossian men som i det väsentliga voro hans egen diktning på grund-

Digitized by Google

val av gamla iriska och gaeliska motiv. Denna stämningspoesi påverkade även enstaka skalder av den akademiska riktningen. I detta sammanhang bör också påpekas den engelska borgerliga familjeromanen, grundlagd av Richardson, som begagnar brevformen, ett uppslag, vilket fullföljes av Rousseau.

Den tyska dikten hade ju under 1700-talet i Sverige fått stå tillbaka för den franska. Dock hade alltid förbindelsen med Tysklands lärda värld upprätthållits, framför allt genom C. C. Gjörwell, som i sina många tidskrifter meddelade notiser om tysk vetenskap och även, ehuru i mindre grad, poesi. Under århundradets sista fjärdedel börjar den tyska vitterheten att starkare uppmärksammas hos oss. I Tyskland hade Klopstock, † 1803, framträtt som målsman för en känslofylld, religiös diktning och tillika för den orimmade versens bruk. Där förde vidare tänkaren och diktaren Lessing, † 1781, en energisk kamp mot franskklassicitetens regeltvång, särskilt på dramats område, där han — jämte antikens författare — uppställde den store engelske dramatikern Shakspere, † 1616, såsom mönster; dessutom utredde han skillnaden mellan de olika konstarterna, framför allt mellan poesi och måleri, vilka förut ofta sammanblandats (*den naturbeskrivande poesien*). Herder, † 1803, gjorde gällande folkpoesiens betydelse hos olika folkslag, icke blott hos odlade utan även hos vilda folk. Mot den forna rent teoretiska upplysningen, som främst avsåg att skingra andligt mörker, sätter han en bildning, som omfattar hela människans personlighet, känslans lika väl som tankens värld. I dessas och Rousseaus fotspår gingo de yngre författare, vilka krävde obunden frihet för känsla och böjelse gent emot konstens regler och samhällets skrankor. Denna strömning, som pockar på den geniala individens obegränsade rätt i liv och dikt, kallas i Tyskland *Sturm und Drang*. Dess främsta skalder voro Goethe, 1749—1832, och Schiller, 1759

Digitized by Google

—1805, vilka i förening lyfte den tyska litteraturen till en betydelse, som den ej ägt sedan medeltiden. Deras ungdomstids jäsande författarskap (Goethes *Werther*, Schillers *Die Räuber*) avlöstes av en mognare, av den grekiska antiken påverkad harmonisk skönhetskult. Denna *nyklassicism* kom senare att öva inflytande även hos oss. Här i Sverige hade den förberetts av Ehrensvärd, som i opposition mot rokokon upptar kravet på återgång till antikens konst, en åskådning, för vilken den store bildhuggaren Sergel blir en konstnärlig tolk.

Efter Gustav III:s död inträffa i vissa avseenden betydande förändringar. En del av de mest framstående författarna, Lidner, Bellman, Kellgren, följde inom kort konungen i graven. Däremot utvecklar en författarinna, som stod den akademiska kretsen nära, fru Lenngren, först nu till fullo sin utmärkta skaldebegåvning. Leopold, som under det nya seklets första år utger sina samlade skrifter, är denna *sengustavianska tids* skaldefurste och tongivande tänkare i filosofiska och samhälleliga ämnen.

Stämningen i Europa var i allmänhet nedtryckt och modlös till följd av den franska revolutionens överdrifter, vilka utgjorde ett sorgligt svar på de ljusa förhoppningar om en välgörande omdaning av samhället, som tidens upplysningsvänner knutit vid denna omvälvning. En känsla av *resignation*, föga gynnsam för litteraturen, bredde sig över allt. Reuterholm, som under Gustav IV Adolfs minderårighet (1792—1796) var Sveriges egentlige styresman, var en underlig blandning av despot och frihetsvän, av aristokrat och jakobin, av upplyst man och vidskeplig svärmare. Han lät i juli 1792 utfärda en tryckfrihetsförordning, som upphävde all censur; men redan i december samma år inskränkte han åter tryckfriheten, och sedan franska revolutionen börjat urarta till ett pöbelvälde, blev han rädd även för de oskyldigaste meningsyttringar. Särskilt onådig visade han sig mot Svenska akademien, där

Digitized by Google

de gamla gustavianerna samlades kring sekreteraren Nils von Rosenstein, † 1824, Gustav IV Adolfs lärare, som år 1793 utgav sitt populärfilosofiska arbete *Försök till en afhandling om upplysningen till dess beskaffenhet, nytta och nödvändighet* och som ansågs hysa republikanska åsikter. Harmsen över att ej hava blivit vald till ledamot tog sig Reuterholm av några

Nils von Rosenstein.
Samtida gravyr.

uttalanden i ett minnestal över Fersen anledning att år 1795 suspendera akademiens verksamhet.

Med Gustav Adolfs eget tillträde till regeringen blev visserligen riktningen till en början något friare. Bland annat tilläts Svenska akademien att åter upptaga sina arbeten. Men snart skulle det visa sig, att Gustav Adolfs styrelse var ännu mera avogt stämd emot tankefriheten. Han sökte på allt

Digitized by Google

sätt utestänga de moderna frihetsidéerna samt, där de inträngt, kväva dem. Han visade sig benägen för inskränkningar i lärofriheten; framför allt var han ängslig för alla nyheter på filosofiens område, varför han bl. a. hindrade den utmärkte tänkaren Benjamin Höijer, som var starkt påverkad av den nyare tyska filosofien, att erhålla den professur i filosofi, som han 1799 sökte vid Uppsala universitet. Ja, då Höijer 1806 begärde tillstånd att utgiva en vetenskaplig tidskrift, vägrades detta, »emedan konungen icke ville ha flere än *en* tidskrift i sitt rike» och till dess redigerande hade en vida tjänligare person än Höijer. — Hos den stora allmänheten fanns emellertid mycket intresse kvar för den sköna litteraturen. Och vid sidan av skalderna från Gustav III:s dagar, vilka fortsatte sin alstring och t. o. m. utvecklade den under inflytelse från nyare strömningar, framträdde unga krafter, främst Franzén, vars ungdomsdikt står i nära samband med den nyare engelsk-tyska lyriken och bådar en ny tid, samt Johan Olov Wallin, som dock först under nästa skede får sin egentliga betydelse. Därjämte lades ock sådd till en ny tid genom tidskriftslitteraturen, särskilt de litteraturtidningar, som Gustav Abraham Silverstolpe utgav under 1790-talet. Märkas bör även den vänliga beröringen mellan dansk-norsk och svensk vitterhet under samma årtionde, ett slags *förskandinavism:* den förra var icke utan inflytande på Sveriges litteratur, såsom man finner av Kellgrens, fru Lenngrens och Franzéns skrifter.

Under denna trycktvångets tid spredos en mängd *politiska visor* i handskrift.

Inom den *akademiska kretsen* märkes konungen själv.

Gustav III var verksam såsom författare på dramats och äreminnets områden. Icke få av de operor, vilka uppfördes under denna tid, äro planlagda av honom, mer eller mindre

Digitized by Google

utförligt. Så är bl. a. fallet med det av Kellgren versifierade sångspelet *Gustav Vasa*, som gavs 1786 och vann storartad framgång. Gustav III skrev även ett antal historiska skådespel, däribland *Gustaf Adolf och Ebba Brahe*, som sedan omskrevs till opera av Kellgren, samt framför allt den berömda treaktskomedien *Siri Brahe och Johan Gyllenstierna*. I detta stycke har Gustav med god blick för scenens krav sammanfört motiv, hämtade från olika håll, till ett verkningsfullt lustspel med livlig handling, som han låter tilldraga sig år 1611. Stundom har han nöjt sig med att lokalisera utländska stycken genom att lämpa dem efter svenska förhållanden. Gustav III författade också ett av Svenska akademien med stora priset belönt äreminne över Lennart Torstensson och var en framstående vältalare. Ypperst av hans tal är det, som han höll till ständerna år 1772 efter sin lyckade statskupp.

De tidigaste gustavianerna äro Oxenstierna och Adlerbeth.

Johan Gabriel Oxenstierna, 1750—1818, var G. F. Gyllenborgs systerson och nådde på ämbetsmannabanan höga äreställen — så blev han bl. a. riksråd och riksmarskalk — dock utan att utöva något inflytande i politiskt avseende. Hans begåvning var nämligen uteslutande av poetisk art. Såsom skald är han fullt utvecklad redan omkring år 1770, ehuru han offentliggör sina arbeten först senare. Oxenstierna är framför allt en framstående målsman för den naturbeskrivande poesien; han utbildade sig dels efter Creutz' och Gyllenborgs mönster, dels efter utländska förebilder och förstod att åt sin diktning förläna en egendomlig prägel av behag och prakt. Ställvis möta oss i hans poetiska alstring prov på en i hög grad stämningsfull lyrik. Hans största fel är oförmåga av koncentration. Oxenstiernas mest bekanta skaldeverk äro lärodikten *Skördarne*, som i anslutning till de s. k. fysiokraternas — åkerbruksvännernas — läror förhärligar

Digitized by Google

lantmannens liv i naturens sköte, samt *Dagens stunder*, en dikt, som i fyra sånger beskriver dygnets olika tider i deras egendomlighet och skönhet. Vackrast är i detta senare poem målningen av soluppgången, av mörkrets inbrott samt framför allt av nattens majestätiska allvar. Ett skämtsamt poem av

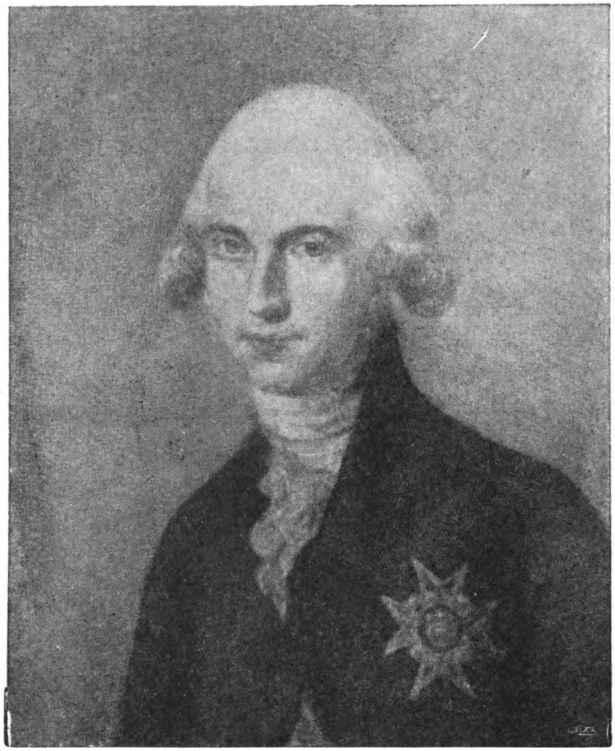

J. G. Oxenstierna.
Kopparstick av A. U. Berndes efter målning av K. F. von Breda.

mycket behag är *Disa*, vari lekfullt — i Voltaires och tysken Wielands stil — behandlas sagan om den forntida ungmön, som genom sina kloka råd räddade landet från hungersnöd. Oxenstierna är även en utmärkt epigramförfattare. Mot slutet av sitt liv översatte han engelsmannen Miltons storslagna

Digitized by Google

skaldeverk »Det förlorade paradiset». — Johan Gabriel Oxenstierna var, såsom särskilt hans *Dagboksanteckningar* visa, en vek och svärmisk skaldenatur med starka rousseauska sympatier, vars utveckling emellertid hämmades genom inflytelse från den regelräta smaken.

Gudmund Göran Adlerbeth, 1751—1818, riksantikvarie, statsråd efter statsvälvningen 1809, vann tidigt Gustav III:s nåd och användes av honom såsom författare för teatern. Med hans *Cora och Alonzo* invigdes Kungliga stora teatern, och hans tragedi *Ingjald Illråda* var ett av tidens berömdaste sorgespel. Men sin största betydelse för vår litteratur har Adlerbeth såsom översättare av de romerska skalderna Vergilius, Ovidius och Horatius, vilka han under senare delen av sitt liv — i motsats till tidens omskrivande metod — troget tolkade i urskriftens versmått; i samband därmed gav han tillika den första säkra framställningen av grunderna för den svenska metriken. Mer än någon annan av de gamla gustavianerna följde Adlerbeth med utvecklingen: så intresserade han sig t. ex. för den fornnordiska dikten, av vilken han översatte ett prov, dock ej ordagrant, som man skulle hava väntat, utan i fri tolkning. — Adlerbeth har efterlämnat märkliga *Historiska anteckningar* om sin tids händelser.

Huvudförfattarna inom den akademiska riktningen äro, som redan framhållits, Kellgren, Leopold och fru Lenngren. Av dessa tre når den förstnämnde högst: ehuru en utpräglad målsman för förståndsupplysningen, är han mottaglig för utveckling och visar under sina senare år en friare uppfattning och djupare känsla.

Johan Henrik Kellgren föddes 1751 i Floby prästgård i närheten av Falköping; hans fader, kyrkoherden Jonas Kjellgren, var bondson. Sedan Johan Henrik gått i skola i Skara, sändes han till Åbo universitet, där han blev filosofie magister samt år 1774 anställdes såsom docent i vitterheten. Tre år

Digitized by Google

senare flyttade han till Stockholm. Åren 1777—1780 var han informator hos generalen greve Meijerfelt. Genom sina bidrag till Åbo tidningar — han visar sig nu påverkad av Rousseau — hade han redan vunnit skalderykte, och detta befästes ytterligare under denna tid framför allt genom poemet *Mina löjen*, som betecknar den boileauska satirens höjdpunkt i Sverige. Han blev sekreterare i det vittert musikaliska sällskapet *Utile Dulci* och medarbetare i tidningen *Stockholmsposten*, som började utkomma i oktober 1778 och tio år senare blev Kellgrens egendom. I det meijerfeltska hemmet hade han emellertid blivit bekant med konungen; han fick 1780 kunglig bibliotekaries titel och erhöll uppdraget att samarbeta med Gustav III i dramatik, vilket dock icke riktigt överensstämde med Kellgrens böjelse. Han arbetade nämligen helst på egen hand och älskade ej att skriva »efter förelagd plan på förelagd tid». Skalden upphörde aldrig att såsom publicist bibehålla sitt fulla oberoende av konungen, och han

Kellgren.
Gravyr av J. F. Martin efter Sergels 1781 modellerade medaljong.

Digitized by Google

kom icke i ett så förtroligt förhållande till denne som t. ex. Leopold; han deltog f. ö. föga i hovlivet, och vid 1780-talets utgång drog han sig fullständigt tillbaka. Härtill bidrog även, att hans politiska åskådning utvecklats till ett utpräglat frisinne, som stod den franska revolutionstidens idéer nära. Han måste därför ogilla det sätt, varpå konungen genomdrev Förenings- och säkerhetsakten 1789. Redan år 1795 avled Kellgren efter en lång och plågsam sjukdom. — Han var en finkänslig och rättänkande man; icke lätt tillgänglig öppnade han för dem, som kände honom närmare, ett människovänligt och varmt hjärta. För vitterheten hyste han — såsom han själv sade — en verklig passion.

Kellgrens litterära betydelse är flerfaldig. Han var sin tids mest ansedde smakdomare, en framstående satiriker, en utmärkt lyriker, en ypperlig prosaförfattare. Genom Stockholmsposten, vars verklige ledare han dock blev först år 1788, »*var* och *verkade* han som *nationalvett*» och »slog de stora slagen, de blixtrande, för sanning, rätt och vett» — såsom Tegnér träffande yttrat. I detta betydelsefulla dagblad uttalade han politiskt frisinnade åsikter, slöt sig i filosofiskt avseende till Voltaire, bekämpade med förnuftets och skämtets vapen vidskepelsen och vantron i deras många olika yttringar — bl. a. andeskåderiet och det därmed förenade vurmeriet för mystiska ordnar — samt utövade en vitter kritik, som, ehuru ofta kitslig och stundom ensidig, dock verkade välgörande på hyfsning och smak. Med Thorild utkämpade Kellgren en bitter strid, varom mera nedan. Under och efter denna strid vidgades emellertid hans blick både såsom tänkare, smakdomare och skald; detta beror på ett förnyat inflytande från Rousseau men också på att han nu ägnade uppmärksamhet även åt andra länders litteratur än Frankrikes, framför allt Danmarks och Englands.

Kellgrens skaldeverksamhet omfattar huvudsakligast *satir*

Digitized by Google

N:o 1.

Stockholms Posten.

Torsdagen d. 29 October 1778.

Sådan är Titeln af en Skrift, til hwars utgifwande twånne gånger i weckan ett Sällskap här i Staden förenat sig. Anledningen hå til och Innehållet af detta Blad äro twånne omständjgheter, hwarom det Allmänna äger rättighet, at nu strax fordra upplysning. I en tid, då genom den wisaste Konungas outtröttelige bemödande, et fordom i djupaste förnedring, willerwalla och fördärf störtadt Rike, upnådt höjden af ära, ordning och wälmåga, i en så lycklig tid, tyckes ingen tidg wara lofwärdare, än at på alt möjeligt sätt förska medlen til det allmänna nöje, öfwer Rådernes landets lyckeliga belägenhet, för hwars delande med Sin Höga Person, Kongl. Maj:t sunnit för godt, at Rikets Stånder för det närwarande sammankalla. I en Monarchisk regering, där folket är endtledigat från alt bekymmer om egen wälfärd, där en arbetar och miliomer njuta, är ingen ting farligare, än at lämna hopen åt den sysslolöshet, som en oafbruten sällhet nödwändigt medförer. Menniskan, wårksam af naturen, har en sådan såsa för ledsnaden, denna förminskning af deß warelse, at hon helre arbetar på at skada sig sjelf, än hon samtycker, at gjöra aldeles intet. Et trumpet och oknnnigt folkslag, som fordom sysslosatte med Politiske twister, wanwårdat och föraktat Snillets lärda och oskyldiga nöjen, tyckes i sonnerhet tarfwa, at blifwa munradt och uplyst. Detta är et ändamål, som några stilla Lärdoms-Idkare, brinnande af et upriktigt, fastän förhända wanmägtigt nit, at i sin mån bidraga til Regeringens wisa affigter, och öfwertygade, at kunskap är et lysande öfwerflöd, då den ej leder til medborgaelighet: hafwa föresatt sig med denna Skrifts författande. Ändamålet är klenderlöst; deß winnande wore lyckeligt. Wi äga wäl förut flere Tidningar och Journaler; men til mästa delen inskränkte innom mindre rymliga gränsor, dagligt Allehanda undantagit, som utan twifwel är öfwerhopat af et alt för stort förråd af ämnen, för at ej hindra sin Utgifware i det wal och skyndsamhet, hwarmed de böra framställas för Allmänhetens ögon. Wårt Blad, hwilket, som förut sagt är, har til affigt at gagna och behaga Läsare af alla särskilta Stånd och särskildt smak, kommer således at innehålla saker af alla slag, såsom de märkwärdigaste Ut- och Inrikes Tidningar, Bref, Reflexioner, Förslag, Anecdoter, små Poesier, Critiquer, m. m. Utom alt sådant, som wi sjelfwe samla och utarbeta, och för hwars dugtighet wi gjöra oß answare, tilbjuda wi oß, at utan betalning och oförfalskadt införa, hwad som hälst wåre Landsmän behaga oß tilsända *). At göra oß förtjente af et sådant förtrosende, anse wi för wår skyldighet, at jämte en orubblig tystnad i akttagande om Författarnes namn, så mycket mindre upbåfwa oß til granskare öfwer de Skrifter, dem någon på egit answar wil låta införa, som Censors ämbetet långt för detta af

en

*) Då det inlämnas i Holmbergs Boklåda; åfwen som derstädes emottages Recensioner, til införande i detta Blad, emot lindrig betalning.

Faksimile av Stockholmspostens första nummer.

och *lärodikt*, men han har också författat *rent lyriska* stycken av stort värde. I *Mina löjen* beler han svagheterna hos olika samhällsklasser men även sig själv: han slutar nämligen med orden: »Då jag högt åt andra skrattar, jag åt mig själv i tysthet ler.» Ett mästerstycke av kraftigt näpsande satir är

Digitized by Google

poemet *Man äger ej snille för det man är galen.* Det är ett ord i sinom tid mot det vidskepliga nitet för fördolda kunskaper och hemliga ordensceremonier, vilket då var på modet just inom de högsta samhällskretsarna. Här gör Kellgren bl. a. gällande, att därför att de stora andarna »snavat något fjät» och i ett eller annat avseende låtit komma sig dårskaper till last, borde icke vanligt folk inbilla sig bli deras likar endast genom att härma deras fel. Samma dag som Reuterholm gjorde sin första inskränkning i tryckfriheten, lästes i Stockholmsposten den satiriska sagan *Ljusets fiender*, som visserligen till sin idé är en efterbildning från tyskan men dock utgör ett utmärkt prov på Kellgrens skarpa kvickhet. Denna går ut över upplysningens ovänner, vilka visa sig vara just sådana, som av en eller annan anledning sky ljuset och älska den slöja, mörkret kastar över deras svagheter. *Dumboms lefverne* är en löjligt godmodig framställning av snusförnuftigheten men ger därjämte satiriska hugg mot åtskilliga av tidens älsklingsidéer. Ej heller denna dikt är originell: den är byggd på motiv, hämtade ur en gammal fransk visa.

Kellgrens rent lyriska diktning utmärkes av välljud och fin poetisk uppfattning. I sin ungdom är han njutningens hänförde sångare; men djupgående studier och rik livserfarenhet göra honom under 1780-talets avslutningsår till en skald av innerlig, idealistisk läggning. I det på orimmade jamber skrivna stycket *Till Kristina* framställer han sig under skepnaden av en trött levnadsvis, som dragit sig undan världens åsyn och nu finner tröst i naturen och glädje vid att se, huru kärleken med oupplösliga band förenar två makars hjärtan. Det är en djupt känd hyllning till familjelivets förädlande makt. Kellgrens yppersta dikt är dock *Den nya skapelsen eller inbillningens verld*, som år 1790 offentliggjordes i Stockholmsposten. Han besjunger här det nya ljus, som kärleken

Digitized by Google

kastar över naturen, vilken därigenom synes som en fullkomligt ny värld, i alla sina mångfaldiga former återspeglande den älskades bild. Denna dikt bebådar ett nytt tidevarv inom vår lyriska poesi.

Kellgrens poetiska förmåga användes, som nämnt är, av konungen för utförandet av flera *dramatiska* utkast. Bland många enskildheter av bestående värde, som förekomma i de stycken, som blevo resultatet av detta samarbete, må påpekas kören *Ädla skuggor, vördade fäder* i »Gustaf Vasa» samt fiskarkörerna i »Gustaf Adolf och Ebba Brahe», vilka Kellgren efter konungens anvisning hållit i folkviseton.

Även såsom *prosaförfattare* har Kellgren anspråk på att räknas bland de mera framstående i vår litteratur. Hans artiklar i Stockholmsposten samt framför allt hans *företal till Fredmans epistlar* (1790) tillhöra det bästa, som under upplysningstiden skrevs i Norden; de prosaiska noterna till »Man äger ej snille för det man är galen» samt hans *Strödda reflexioner* innehålla en mängd kvicka och tankedigra satser.

Karl Gustav af Leopold föddes i Stockholm 1756 såsom son av tullförvaltare Leopoldt och flyttade redan samma år med sina föräldrar till Norrköping. Vid unga år röjde sig hans skaldegåva. År 1778 offentliggjorde han ett ode över kronprins Gustav Adolfs födelse, vilket blev föremål för en skarp kritik av Kellgren i Stockholmsposten. Det utspann sig nu en ganska vass strid mellan dem. Sedan Leopold tagit magistergraden i Greifswald, erhöll han år 1784 en bibliotekstjänst i Uppsala. Några dikter och kritiska uppsatser fäste åter uppmärksamheten vid honom; och då han sökte bättre levnadsvillkor, lyckades det flera av tidens vittra män — bl. a. den med honom nu försonade Kellgren — att skaffa honom tillträde till Gustav III, vilken han genast intog till sin fördel. Leopold blev nu bibliotekarie vid Drottningholm och

Digitized by Google

konungens handsekreterare samt stod i högsta gunst. Tankeutbytet med honom hade blivit konungen så oumbärligt, att han t. o. m. kallade skalden till sig i Finland, där denne vistades under hösten och vintern 1789. Efter denna tid skrev han sig Leopold. I motsats till de övriga gustavia-

K. G. af Leopold.
Kopparstick av A. U. Berndes.

nerna stod han efter Gustav III:s död väl hos de nya maktägarna och drog sig ej för att uppvakta Reuterholm med hyllningsdikter. 1809 adlades han och 1818 erhöll han statssekreterares namn, heder och värdighet. 1821 blev han blind och levde — frisk till själen — de återstående åren av sitt

Digitized by Google

liv såsom en vitterhetens patriark, »den blinde siaren Tiresias-Leopold», såsom Tegnér kallat honom. Han dog 1829.

Leopold var den lärdaste av gustavianerna. På grund av att han levde långt in på 1800-talet, kom han att för den nya skola, som framträdde vid seklets början, stå såsom det gamlas främste målsman och blev därför mer än någon annan föremål för dess angrepp. Leopold deltog såväl i den kellgren-thorildska striden, i det han under Kellgrens sjukdom å hans och egna vägnar fortsatte kampen, som i försvaret av de akademiska grundsatserna mot »nya skolan». Historien om Leopolds långa levnad är på visst sätt historien om upplysningslitteraturen i Sverige, ty han inverkade på den gestalt, som densamma fick hos oss, han bidrog kraftigt att göra den härskande och han överlevde dess fall.

Leopolds skaldskap under Gustav III:s tid utgjordes av eleganta *erotiska sånger*, som dock ej bäras av djupare känsla, reflekterande *oden* i praktfull stil samt fint och behagfullt utförda *skaldebrev*, än lekande kvicka, än allvarligt hållna. Särskilt märkes det, som han skrev till Gustav III vid dennes återkomst från ryska kriget och i vilket han ber om nåd för anjalamännen. Efter kungens död blev Leopolds lyriska poesi mera moraliserande och lärodiktande. Mest känd av hans lärodikter är *Predikaren*, som av samtiden mottogs med mycken förtjusning. Här har Leopold i en vältalig form framlagt sin »vishetslära», som präglades av tidens deism och uppställde dygden såsom livets a och o, på samma gång den skildrade den dygdiges lott i världen i mycket mörka färger. Enda trösten vore att öva välgörenhet. Högst av hans allvarsamma dikter står odet över *Försynen*. Det är enligt Leopold ej människan givet att på teoretisk väg komma till klarhet över livets mål; hon måste förtroendefullt överlåta sig åt Guds kärleksfulla och allvisa ledning, viss om att han styr allt till det bästa. I sin moraliska känsla — fram-

Digitized by Google

håller Leopold senare — har hon en tillförlitlig vägvisare. — Han anslog även i flera dikter en skämtsam ton. Utom satiriska poem — t. ex. sången till *Per Enebom*, *Byxorna*, *Mina nya rum* — äger man även av honom några sällsynt lediga berättelser på vers. En sådan är *Eglé och Annette*, där det enkla, lantliga hemmets stilla lycka framställes i motsats till den stora världens ofta tomma och fördärvliga förströelser.

Leopold har även uppträtt såsom *dramatisk* skriftställare, härtill särskilt uppmuntrad av Gustav III. Hans *Oden*, en framställning av orsaken till asarnas förmenta utvandring från Asien till Norden, som även innehåller anspelningar på samtida tilldragelser, t. ex. Anjalaförbundet, samt hans *Virginia*, som behandlar den bekanta tragiska händelsen ur Roms historia under decemvirerna, tillhöra båda helt och hållet den fransk-klassiska tragediens stil, sådan denna utvecklats av Voltaire.

Leopold har vidare skrivit en hel del kvicka små uppsatser på *prosa*, något av det yppersta vi äga av detta slag. De flesta offentliggjordes på 1790-talet i *Extraposten*. Han är en spetsig och överlägsen polemiker. Såsom tänkare och smakdomare har han utvecklat en omfattande verksamhet, framför allt i den av Georg Adlersparre utgivna tidskriften Läsning i blandade ämnen, och i ett klart och allmänfattligt språk framlagt sina åsikter. Särskilt är att märka hans avhandling om smaken. Leopold ivrade också för stadgande och reformerande av svenska språkets rättstavning samt deltog efter statsvälvningen i arbetet på den nya tryckfrihetsförordningen. Under sin levnads två sista årtionden sysslade han mest med filosofiska studier. Han tillhör det kantska systemets vedersakare.

Anna Maria Lenngren var dotter av docenten, sedermera titulärprofessorn Malmstedt i Uppsala och föddes år 1755.

Digitized by Google

Vid denna tid led föräldrahemmet stor nöd, emedan fadern såsom misstänkt för herrnhutism var förbjuden att utöva sitt lärarkall. Senare ljusnade det dock för honom. Anna Maria uppväxte i ett visserligen torftigt men lyckligt hem och erhöll av sin fader en lärd uppfostran. Genom de översättningar av operor, som hon utförde på högtståendes uppdrag, kom hon i beröring med Stockholms litterära kretsar och med hovet. Dock torde hon ha fått lida åtskillig smälek från håll, där man ogillade, att kvinnor ägnade sig åt lärdom och vitterlek; och detta var måhända anledningen till att hon, sedan hon år 1780 ingått gifte med Kellgrens kamrat i Stockholmsposten, sedermera kommerserådet Karl Peter Lenngren, blott skrev anonymt. Hon »gömde lyran under sitt sybord» och lade särskilt an på att synas prosaisk. Såsom husmor var hon ett »mönster för sitt kön»; en älskvärd värdinna samlade hon kring sitt tebord de akademiska författarnas krets. Hon har ock blivit kallad Svenska akademiens osynliga ledamot. »Det är visst», skriver en av tidens yngre författare, »att fru Lenngren i sitt hus väcker lika mycken vördnad som hennes skaldestycken beundran. Man måste bli kär i detta enkla, anspråkslösa och goda väsende.» Hennes senare år förbittrades av svåra kroppsliga lidanden och tunga sorger, som hon bar med tålamod och stor själsstyrka. Fru Lenngren avled 1817.

Fru Lenngren torde jämte Bellman vara den bland våra äldre skalder, som bäst lyckats bevara sin popularitet. Härtill bidrager såväl arten av de ämnen hon behandlar, vilka i allmänhet ligga inom det vardagliga livets område, som framför allt hennes mästerliga och i hög grad ursprungliga framställningsgåva. I sin »invokation» till skaldeguden bönfaller hon, att han måtte skänka henne

> tonen egentlig för koja och slott,
> *klarhet* och *sanning*,

Digitized by Google

och hon har därmed kännetecknat arten av sin diktning. Hon representerar upplysningstidens bästa sidor: *klarhet* och *vett*, parade med ett glatt lynne och ett gott hjärtelag. Man finner i hennes skaldskap det goda hemmets och familjelivets betydelse hävdad, dels indirekt genom dråpliga satirer över

Anna Maria Lenngren.
Kopparstick av A. U. Berndes.

de ytliga och flärdfulla hemmen, dels omedelbart genom idylliska skildringar av lyckan. I allmänhet äro nämligen idyllen och satiren de områden, inom vilka hennes författarskap rör sig, och ej sällan förenas de i samma dikt. En ovanlig kvickhet kryddar på det allra behagligaste hennes poesi. Hennes poetiska stil är enkel och konstlös samt ut-

Digitized by Google

märker sig för förmågan att i få, träffande ord teckna en situation eller en figur. Det korta, knappa men slående i uttryckssättet har gjort, att många av hennes verser ännu citeras såsom »bevingade ord».

Det ovan sagda gäller dock företrädesvis fru Lenngren, sådan hon framträdde i sin fulla mognad åren närmast efter Gustav III:s död. Bland hennes äldre dikter är den märkligaste *Tekonseljen*, däri hon livligt och kraftigt satiriserar över fruarnas småskvaller och hushållsgnat. Såsom mamsell Malmstedt försvarade hon tappert »kvinnokönets rätt till vittra övningar och till större utrymme för själens förmögenheter». Efter sitt giftermål bevarade hon däremot, såsom ovan sagts, ängsligt sin anonymitet. Så småningom — delvis under påverkan från den samtida dansk-norska vitterheten och från Kellgren — utvecklade hon sig till den utmärkta skaldinna, som så högt beundrades. Under de sista åtta åren av 1700-talet offentliggjorde Stockholmsposten hennes bästa dikter; det blev slutligen bekant, från vem de härrörde, och 1797 bragte Gyllenborg på Svenska akademiens högtidsdag en versifierad hyllning åt »näktergalen, som fåfängt dolde sig i skuggan». Bland hennes poem från denna tid märkas följande med idyllisk tonklang: *Pojkarna*, *Gumman*, *Eklog*, *Slottet och kojan*, som skildrar lyckan i dalen i motsats till stormen på höjderna, samt främst *Den glada festen*, en bild av mycken fägring från en prästgård på landet. Av satiriskt skaplynne äro bl. a. *Grefvinnans besök*, som riktar sin udd mot de lägres kryperi för de förnäma och mot de senares falska nedlåtenhet, samt *Porträtterna*, en besk satir mot börds stoltheten. En travesterande framställning av den olympiska gudaskaran ger *Kärleken och dårskapen*. Rent komiska skildringar äro däremot de ypperliga styckena *Biografi* och *Min salig man*. I *Några ord till min kära dotter*, en lärodikt, åt vilken man givit nog stor betydelse, meddelar skaldinnan

Digitized by Google

en följd halvt ironiska klokhetsregler åt sitt kön. Möjligen är detta poem att fatta såsom en parodi på den gängse lärodikten. Säkert är åtminstone, att fru Lenngren eljest ej odlade denna. Sin moral bjuder hon sina läsare i form av bilder ur livet. *Den lilla tiggarflickan* är det bästa exemplet härpå. I denna dikt träder f. ö. ett hos fru Lenngren sällsynt sentimentalt drag fram.

Efter år 1800 skrev hon endast enstaka dikter.

Dramat var under denna tid föremål för stort intresse. Det allvarliga skådespelet är — med få undantag — för vår tid föga njutbart; bättre hava lustspelet och det komiska sångspelet hållit sig. De äro visserligen i allmänhet ej originella men hava dock så lyckligt anpassats efter inhemska förhållanden, att de fått nationellt värde. En studie i Molières stil är den förtjänstfulla sedekomedien *Ordensvurmen* av hovjunkaren Gustav von Paykull. Den är riktad mot de mystiska ordnarna, varför också dess uppförande förbjöds på anstiftan av hertig Karl. Ytterst populärt blev däremot det kvicka, efter fransk förebild skrivna enaktslustspelet *Kapten Puff eller storprataren*, i vilket teatersekreteraren Olov Kexél träffande satiriserat kannstöperiet. Tidens älsklingsbarn var operan eller det allvarliga sångspelet. Genom parodier på detta har Karl Israel Hallman vunnit berömmelse. Han har även — sannolikt efter plan av G. M. Armfelt — författat det täcka sångstycket *Tillfälle gör tjufven*, en behaglig dramatisk bild av lantligt folkliv. Den är vår första vådevill. Den förnämste målsmannen för det skämtsamma sångspelet är Karl Envallsson, ehuru ej heller hans självständighet var stor. Mest känt av hans arbeten är det muntra stycket *Slotterölet eller kron-fogdarne*, som uppföres ännu i våra dagar.

I England uppstod vid 1700-talets mitt den s. k. *dramen*

Digitized by Google

eller det borgerliga skådespelet, som ger skakande eller rörande bilder ur livet. Man märker inflytande därifrån i Jakob Wallenbergs *Susanna*, men dess egentlige målsman hos oss är Karl Lindegren, en vid sekelskiftet mycket omtyckt författare, som tagit intryck av den flitige tyske teaterskribenten Kotzebue.

De försök, som hos oss gjordes att skapa ett allvarligt epos, äro knappast nämnvärda. Ett läsvärt prov på *parodisk hjältedikt* är däremot Olov Rudbeck den yngstes *Boråsiaden*. Den skildrar ett bondupplopp i Västergötland i det antika eposets höga stil och uppnår därigenom en komisk verkan.

Om den akademiska kretsen närmast representerade förståndsupplysningen, den voltaireska tankeriktningen och den regelräta smaken, så fick *känsloupplysningen*, *den rousseauska strömningen* och *den friare diktningen* sina målsmän i Thorild och Lidner. Samtidigt opponerar Ehrensvärd mot tidens rokokokonst.

Tomas Thorild var född 1759 å hemmanet Blåsopp i nordligaste Bohuslän. Fadern var länsman. Först år 1785 utbytte sonen mot Thorild sitt ursprungliga namn Thorén. Genom välvilliga människors hjälp sattes han i tillfälle att studera först vid Göteborgs gymnasium, sedan vid Lunds akademi, där han kom i beröring med sin »landsman» Lidner. 1781 kom Thorild till Stockholm, brinnande av lust att göra sig bemärkt. Detta gick under Gustav III:s tid lättast på vitterhetens väg. Eljest spelade poesien för Thorild endast en underordnad roll. Samma år han anlänt tävlade också Thorild i Utile Dulci, bl. a. med ett större i metriskt avseende underhaltigt, orimmat skaldestycke *Passionerna*. Det erhöll emellertid blott ett mindre pris. Såsom medverkande

Digitized by Google

orsak till att det icke belönats med första priset uppgavs i sällskapets i Stockholmsposten införda tillkännagivande, att det var författat i ett »orimmat daktyliskt versslag, stridande mot den i vitterheten godkända smaken». Mot detta något inskränkta underkännande av den orimmade versen inlade

Thorild.
Samtida kopparstick.

Thorild i samma tidning en berättigad gensaga och avsade sig det tilldömda priset, varvid han även kritiserade regeltvånget i allmänhet. Kellgren, som var Utile Dulcis sekreterare och ledande själ, svarade dels med allvarliga, dels med skämtsamma uppsatser, i det han bemötte Thorilds förakt för

Digitized by Google

alla smaklagar och på ett lyckat sätt drev gäck med hans egendomliga skrivsätt, som med förkärlek begagnade utrop och nygjorda uttryck. Striden, som ofta urartade till småaktigheter, fortfor nu dels i Stockholmsposten, dels — från Thorilds sida — i den av honom år 1784 utgivna politiska tidskriften *Den nye granskaren*. Dennas huvudsyfte var att utveckla idéerna om en obegränsad folk- och tryckfrihet, men den innehöll även flera mer eller mindre skarpa utfall mot Kellgren, som emellertid icke besvarade dem. Med Thorilds grovkorniga dikt *Straff-Sång* avstannade striden för denna gång.

Efter att åren 1787—1788 för juridiska studier hava vistats i Uppsala, där han bl. a. disputerade i konungens närvaro på ett sätt, som i hög grad intresserade denne, begav han sig till England för att söka åstadkomma en »världsreform», men hans skrifter väckte ingen vidare uppmärksamhet där, och han råkade i ekonomiskt trångmål. En svensk, som uppehöll sig i London, utlöste honom från det bysättningshäkte, där han slutligen hamnat, och Thorild återvände 1790 till Sverige. Året därpå utgav han i flera häften sitt förnämsta arbete *En critik öfver critiker, med utkast till en lagstiftning i snillets verld*. Han söker här utstaka gränserna för en rättvis och välgörande kritik. Denna skrift är rik på träffande omdömen, blandade med en mängd vågade satser och hugskott, allt uttalat i en glänsande och gnistrande stil. Trots det att första häftet innehöll åtskilliga utfall mot Kellgren, anmäldes det av honom i Stockholmsposten med långt mera beröm än klander; han blev icke desto mindre föremål för nya beskyllningar för »orättfärdig kritik» i de följande. Då den sjuke Kellgren ej kunde svara, trädde Leopold, som förut stått i vänligt förhållande till Thorild, fram i hans ställe. Mellan dem växlades nu en massa ganska värdefulla stridsskrifter, som behandlade även andra ämnen än vittra, t. ex. finanserna. I början av år 1793 blev Thorild, som utgivit en broschyr,

Digitized by Google

vilken ansågs innehålla revolutionära läror, landsförvisad på fyra år. Han begav sig till Tyskland och återsåg aldrig fosterlandet. Året efter hemsände han en avhandling *Rätt eller alla samhällens eviga lag*, där han angrep läran om massans herravälde och hävdade den upplysta despotismens idé. Han blev nu bibliotekarie och professor i svenska språket och litteraturen vid Greifswalds universitet, som ju då ännu hörde under Sveriges krona. Under sina återstående år — han dog redan 1808 — ägnade han sig nästan uteslutande åt filosofien och författade i detta ämne arbeten på latin och tyska. Liksom Leopold sällade han sig till Kants motståndare.

Såsom skald är Thorild av jämförelsevis mindre betydelse Hans diktning saknar formskönhet samt lider av oklarhet och svulst. Dock må från hans senaste år nämnas *Göthamannasånger eller Dahlvisor*, som i viss mån kunna sägas förebåda den nationella, »götiska» dikt, som bryter fram i Sverige efter statsvälvningen och Finlands förlust. Som vitter teoretiker är han däremot av stor betydelse. Han uppträdde såsom fiende till allt regeltvång och gjorde — visserligen ensidigt — krav på en friare och tillika mera storslagen riktning i diktkonsten än den, som franskklassiciteten medgav, varvid han hänvisade till Rousseau och Ossian samt Klopstock och Goethe. Men känslans och naturens rätt ville han göra gällande även på alla andra områden: religion, moral och politik; med glödande iver gick han under sin svenska tid till kamp mot det bestående. Han sade sig hava blott *en* tanke: »att förklara hela naturen och att vilja omskapa hela världen».

Thorild var nog fylld av varm nitälskan för släktets lycksalighet, och med ett klart förstånd förenade han en stark och lättrörd känsla. Men han hade tillika en naiv föreställning om sin egen omätliga storhet och förblandade ofta sig

Digitized by Google

själv med de stora mål, för vilka han stred. Detta bidrog i sin mån till att han kom att sakna självbehärskning och självkritik.

Benkt Lidner, »de ömma känslornas skald», är den förnämste målsmannen för upplysningstidens känslodikt i vårt land; han är i visst avseende ett offer för den strömning, som avgudade den naturliga känslan och tog den såsom ledstjärna genom livet. I såväl liv som dikt blev han därför utan styrsel och sans; hans rika begåvning fick icke sin rätta växt. Grunddraget i hans poesi är elegiskt, men han rent av frossar i sin sorg. Redan under studieåren uppställde han satsen: »I tårar vällust»; och såsom man sjöng han:

»Ej efter namnet skald jag ärelysten far,
min enda stolthet är, att jag ett hjärta har.»

Lidner förenade med detta otyglade känslosvärmeri en ovanligt rik fantasi och är väl vår till anlagen främste skald under äldre tid. I praktfulla verser lämnar han ömsom djupt rörande, ömsom häftigt uppskakande skildringar, vilka emellertid icke sällan sakna plan och ordning.

Lidner föddes 1757 i Göteborg, där fadern, som tidigt dog, var organist. Redan som gymnasist väckte han uppmärksamhet för sin skaldegåva. Han studerade sedan ett par år i Lund, där hans begåvning likaledes beaktades. Dock måste han — tvivelsutan på grund av mindre ordentligt leverne — lämna Lund, just då han stod i begrepp att disputera över en juridisk avhandling; han sändes nu — 1776 — såsom jungman med ett skepp till Ostindien men rymde i Kap och vände åter till hemorten redan samma år. Han begav sig därefter till Greifswald och andra tyska universitet men var redan 1779 i Stockholm, där han utgav en samling fabler och väckte hovets uppmärksamhet. Konungen beslöt nu att låta honom företaga en utländsk resa för att vinna stadga och

Digitized by Google

samtidigt utbilda sig till dramatisk skald. Han sändes först till universitetet i Göttingen, där han torde ha tagit intryck av den »Sturm-und-Drang»-stämning, som då härskade där, och kom därifrån till Paris, där han ställdes under Creutz' uppsikt. Emellertid ådagalade han även här karaktärslöshet och lättsinne och hemskickades därför 1782. Under de närmast följande åren, då han levde dels som litteratör i huvudstaden, dels som informator på landet, författade han sina mest kända arbeten — *Medea*, *Grefvinnan Spastaras död*, *Året 1783* samt *Yttersta domen*, av vilka det sista dock utgavs först 1788; de gjorde lycka men kunde icke skaffa honom någon fast anställning. Han förföll allt mer till dryckenskap. Sina motgångar skyllde han emellertid på yttre omständigheter och önskade sig bort. År 1787 reste han över till Finland, där han förde ett trubadurliv och drog sig fram som snyltgäst på herrgårdarna. Sedan han gift sig här, kom han hösten 1789 tillbaka till Stockholm, där han tillbragte sina sista år i nöd och elände. Kort före sin död, som inträffade 1793, fick han av hertig Karl den kunglig-sekreterare-titel, som han så ivrigt åtrått.

Benkt Lidner.
Samtida kopparstick.

Hans mest kända alster, på sina ställen något av det sublimaste i svensk poesi, är Spastaras död. Detta poem skildrar

Digitized by Google

i en dystert praktfull lyrik en händelse, som inträffat i Messina år 1783: en skön, tjugutvåårig markisinna Spadara, vilken själv nyss räddats ur lågorna, störtade sig åter in i dem för att frälsa sitt barn och omkom därvid. Året 1783 bildar ett pärlband skildringar av minnesvärda händelser under detta år. Hans till operatext avsedda dramatiska stycke Medea behand-

K. A. Ehrensvärd.
Samtida porträtt av J. Juel(?). På Tosterup.

lar i ypperliga verser ett av Euripides besjunget ämne: Medea hämnas på sin trolöse make genom att mörda deras barn. Här förekommer den bekanta krigssången *O, yngling, om du hjärta har.* Lidners sista mera betydande arbete är den mäktiga dikten Yttersta domen, som dock är ojämn: dess utomordentligt ståtliga början motsvaras ej av fortsättningen.

Digitized by Google

Karl August Ehrensvärd, 1745—1800, generalamiral, var en mångsidigt verksam, snillrik personlighet, som även inskrivit sitt namn i vår litteraturs hävder genom tvenne arbeten på konstlärans område, *Resa till Italien* och *De fria konsters philosophi*. I dessa skrifter, som äro avfattade i en kort och slående om än något orakelmässig stil, har han utvecklat sina originella, tankerika åsikter. Han ådagalägger därvid en djup och framsynt uppfattning av det sköna och en lågande hänförelse för antikens konst i anslutning till liknande nyklassiska strömningar i utlandet. Ehrensvärd har också kallats en »efterboren hellen», men det ligger onekligen trots snillrikheten, de träffande slagorden, av vilka flera blivit bevingade, och kvickheten något ofullgånget i hans framställning.

Av de *yngre gustavianerna* märkas den äldre Silfverstolpe, Valerius och — den viktigaste av dem alla — Franzén.

Axel Gabriel Silfverstolpe, 1762—1816, riddarhussekreterare, var högt uppburen för sin redbara och rättrådiga karaktär såsom politiker och enskild man. Han är författare till några ädelt tänkta lärodikter och en del lyckliga skämtsamma sagor och satirer samt förträffliga *sällskapsvisor*, t. ex. »Menar du, min bror, att den är säll». Detta småkvicka, torroliga diktslag hade införts hos oss av fru Lenngren och räknade många representanter under den sengustavianska tiden. Silfverstolpe var ock verksam på det populärfilosofiska området och som politisk skribent samt deltog i utarbetandet av 1809—1810 års grundlagar.

Johan David Valerius, 1776—1852, ämbetsman, vann pris för lärodikter och oden i den akademiska smaken, t. ex. *Tålamodet*. Rika på slående antiteser voro de på sin tid mycket omtyckta. Han skrev även talrika sällskapsvisor, som slogo mycket an. Bland hans *Visor och sångstycken*, som till stor

Digitized by Google

del äro efterbildningar, förekomma några, som varit och ännu äro högst populära, t. ex. *Vårvisa* (Kom, sköna Maj, och blicka) och *Skeppsfarten* (Jag hälsar dig, fredliga flagga).

En helt annan ursprunglighet som skald än de båda föregående visade Frans Mikael Franzén. Son av en handelsman föddes han år 1772 i Uleåborg. Han utvecklade redan som barn ovanliga själsgåvor och röjde tillika allt framgent en

F. M. Franzén.
Samtida kopparstick.

oskuldsfull karaktär. Tidigt spirade hos honom ett vittert anlag, som närdes av hemmets och familjelivets frid och av kärleken till modern. En av Porthans bäste lärjungar promoverades Franzén redan 1789 till filosofie magister i Åbo där han kort därefter blev docent. Efter en utländsk resa, bl. a. till Paris och London, anställdes han som bibliotekarie och professor vid det finska universitetet. År 1811 över-

Digitized by Google

flyttade han till Sverige. Han tillträdde följande året befattningen såsom kyrkoherde i Kumla i Närke och blev på 1820-talet kyrkoherde i Klara församling i Stockholm. Efter Rosensteins död tjänstgjorde han ett årtionde såsom Svenska akademiens sekreterare. Mellan åren 1834 och 1847, hans dödsår, verkade Franzén såsom biskop över Härnösands stift.

År 1793 väckte Franzén stor uppmärksamhet genom några dikter, som Kellgren under stora lovord offentliggjorde i Stockholmsposten. Märkligast av dessa är *Menniskans anlete*, som under inflytande av Kellgrens Nya skapelsen formar sig till en poetisk gensaga mot den materialistiska världsåskådningen. Under vistelsen i England förbereddes hans mest betydande poem *Sången öfver Creutz*, som är påverkad av dåtida engelsk skaldekonst och liksom den föregående i mycket bebådar det kommande seklets diktning. Trots sin djärva nyhet och sitt oberoende av alla fastställda regler i tanke och uttryck erhöll den år 1797 Svenska akademiens stora pris; Franzén lät emellertid övertala sig att omarbeta den i mera regelbunden stil, innan den trycktes i handlingarna. Under tiden före sekelskiftet författade Franzén några utsökt enkla, melodiska kärleksdikter, *Selmasångerna*, samt skrev balladen *Den gamle knekten*, en poetisk teckning av en gammal krigare, som berättar sina minnen från tolfte Karls och senare dagar. I sin omarbetade form klingar den som ett förebud till Fänrik Stål. I visan *Till en yngling* (Goda gosse, glaset töm) och de båda under 1800-talets första årtionde diktade sångerna *Glädjens ögonblick* (Sörj ej den gryende dagen förut) samt *Champagnevinet* besjunger han den jordiska glädjen med oefterhärmligt behag. Franzén är en äktpoetisk odlare av *sällskapsvisan* och *barnidyllen*.

Hans vittra sympatier voro ursprungligen hos den nyvaknande engelska och tyska skaldekonsten samt hos Englands klassiska diktning; så var hans första dramatiska försök på-

Digitized by Google

verkat av Shakspere både till innehåll och form (blankvers). Franzén ägde sålunda vissa förutsättningar att bliva nydanare i vår vitterhet. Men han fortfor icke på den stråt, han slagit in på, utan blev alltmer akademisk i sin alstring. Omkring 1800 antager hans poesi i stort sett prägeln av lärodikt. Senare diktar han dock de religiöst stämda *Fanny-sångerna*, som förenades med de äldre Selma-sångerna till cykeln *Selma och Fanny* (1824), samt utmärkta *psalmer*, av vilka 23 intagits i 1819 års psalmbok. Hans större episka och dramatiska skaldeverk från äldre år äro däremot föga lyckade.

Såsom *prosatör* verkade, utom de förut nämnda, främst Benjamin Höijer, 1767—1812, en av Sveriges skarpsinnigaste tänkare. Han var den mest framstående teoretiske målsmannen för de nya idéer, som började tränga sig fram under gustavianska tidens senaste skede. I filosofiskt avseende slöt han sig närmast till Kant och — ännu mera — Fichte samt framlade sina tankar i ett klart, flärdlöst och bestämt språk, ett mönster av vetenskaplig stil. Särskilt att beakta äro hans kritiker i dåtida tidskrifter och hans uppsatser om ett pragmatiskt avhandlingssätt i historien. Såsom ovan är antytt, förföljdes han av regeringen på grund av sina frisinnade åsikter

Benjamin Höjer.
Samtida litografi.

Digitized by Google

i filosofi och politik — han var bl. a. medlem av den s. k. juntan, en politiskt litterär krets i Uppsala — och förbigicks vid befordringar, till dess han efter statsvälvningen 1809 erhöll den lärostol, vartill han såsom landets mest betydande filosof länge ansetts självskriven. Han utövade ett mäktigt inflytande på ungdomen i Uppsala, t. ex. Geijer och Hammarsköld.

Det nya statsskickets tid.

I. Tiden 1809—1830.

Efter Sveriges olyckliga krig med Ryssland, vilket slöt med Finlands förlust och följdes av 1809 års statsvälvning och föreningen med Norge, börjar ett nytt skede ej blott i vår politiska historia utan också i vår odlings hävder. Under en lång fredstid, dittills utan motsvarighet i Sveriges historia, blomstrar en ny lysande kultur upp.

De rörelser, som framträdde i hela Europa efter det napoleonska väldets fall, nådde även oss. Upplysningstidens läror trängdes tillbaka; inom statsliv, vetenskap, konst och litteratur inträdde en reaktion mot den föregående tiden, och nya åskådningssätt gjorde sig gällande. *Nationalitetskänslan* väcktes till liv i alla länder såsom gensaga mot den franska revolutionens lära om alla människors brödraskap och dess avläggare: Napoleons försök att bilda ett världsvälde. Det politiska *återgångssträvandet*, som i utlandet företrädesvis framträdde under »den heliga alliansens» tecken, erhöll här en viss motsvarighet i en reaktionär och ljusskygg politik hos en del av de makthavande och fann målsmän inom vetenskap och litteratur — »den historiska skolan», »ultraismen» —, ehuru invändningar gjordes däremot från flera vägande håll. Tidens

Digitized by Google

kultur står för övrigt i starkt beroende av den tyska. Inom det religiösa livet uppenbarar sig en varmare och innerligare uppfattning, inom vetenskaperna odlas med förkärlek filosofien (i idealistisk riktning) samt historien med dess bigrenar, och inom vitterheten hävdas fantasiens och känslans rätt i opposition mot det föregående skedets förståndsdiktning.

Striden mot den äldre smaken, som ägde sina representanter i de akademiska kretsarna, blev rätt långvarig hos oss. Den ägde sin utgångspunkt i en allt mera förtrolig bekantskap med den tyska litteraturen. Förut är nämnt, att denna redan beaktats under det föregående tidevarvets senare årtionden, liksom den tyska filosofien här funnit en samsläktad efterföljare i Benjamin Höijer. Den tyska nyklassicismen med Goethe och Schiller såsom de ledande tränger allt mera in; den har påverkat flera av det nya århundradets mäktigaste andar hos oss, framför allt Tegnér. Men därjämte hade i Tyskland uppstått en ny skaldeskola, de s. k. *nyromantikerna:* Tieck, bröderna Schlegel, von Hardenberg (Novalis) m. fl. Såsom ideal uppställde de dels de *sydromanska* folkens vitterhet (Dante, Ariosto, Camoëns, Calderon, Cervantes), dels Shaksperes och i all synnerhet den tyska medeltidens diktning. På samma gång de sålunda vidgade den litterärhistoriska synkretsen, spridde nytt ljus över medeltiden och främjade studiet av sitt eget fosterlands äldre skaldekonst, kom flertalet av dem att livligt sympatisera med medeltidens ordning inom stat och kyrka liksom över huvud med förgångna tiders inrättningar. Deras filosofiska åskådningssätt fann sitt uttryck i Schellings system; för honom var skönheten gudomens högsta uppenbarelseform. De sågo i det konstnärliga snillet en gud i sitt slag, som icke var bunden av vardagsmänniskornas moral. Med dessa nyromantiker såsom förebilder ehuru tämligen fria från deras förirringar uppträdde redan vid tidevarvets början de uppsalastudenter, som med ungdomlig

Digitized by Google

djärvhet och hänsynslöshet gjorde bräsch i den gamla skolans murar. Dessa den »nya skolans», de s. k. *fosforisternas*, främsta män voro Hammarsköld, Atterbom och Palmblad. Dem nära stod Geijer, ehuru han ej deltog i själva striden. Av stor betydelse voro de *kalendrar* och *tidskrifter*, som fosforisterna utgåvo.

Andra av tidens ledande män, såsom Wallin och Tegnér, intogo en mera »neutral» ställning; stundom skiftade de — särskilt gäller detta Tegnér — skarpa hugg med fosforisterna, men i sin egen alstring förete de i många avseenden frändskap med dem och röja blick för svagheten i den äldre tidens skaldskap och bildning. Under inflytande från Ling visar sig sålunda Tegnér påverkad av den danska nyromantikens främste man, Oehlenschläger; den ursprungligen i senakademisk smak diktande Wallin närmar sig i sin psalmdiktning den nya tidens uppfattning. Typiskt för de s. k. »neutrernas» åskådningssätt är Tegnérs *Tal vid jubelfesten 1817* med dess åt båda hållen riktade anfall. Mest neutral av alla till denna fria grupp hörande författare var Franzén.

Flera skalder, som framträdde *omkring 1820*, såsom Stagnelius, Erik Sjöberg (Vitalis) och Nicander, äro utpräglade nyromantiker, ehuru de icke läto inmönstra sig i fosforisternas led. Så ock i hög grad Almquist, vilken emellertid först under nästa skede framträdde i sin fulla egendomlighet.

En *romandikt* uppstår nu, dels en komiskt realistisk, representerad av Cederborgh, som gått i skola hos äldre svenska prosaberättare, dels en romantiskt fantastisk, som odlas av Palmblad (Amala, Holmen i sjön Dall), Livijn (Spader Dame, en berättelse i bref, funne på Danviken) och Almquist, dels slutligen en historisk efter Walter Scotts mönster (G. W. Gumælius' Thord Bonde med ämne från fataliebrödernas dagar). Som författare av *historiska tragedier* i

Digitized by Google

Schillers stil är Bernhard von Beskow (sekreterare i Svenska akademien 1834—1868) att nämna.

En företeelse, som utan att ursprungligen vara av litterär art dock fick litterär betydelse, var det s. k. *Götiska förbundet*, vars stiftande 1811 är en yttring av tidens strävan att hävda det folkegna samt uttryck för en nordisk renässans, som redan förebådats under 1700-talets sista årtionden. Det bildades i Stockholm av några unga män, mest värmlänningar, vilka ställde som sin uppgift att väcka en fosterländsk anda i samhällsliv, forskning, litteratur och konst. Sin egentliga märklighet fick denna ursprungligen som ett slags skämtorden inrättade förening genom tidskriften *Iduna*, vilken började som ett organ för fornforskning företrädesvis men sedan utvidgade sin verksamhet till historiens, filosofiens och poesiens områden. Det kunde dock i längden icke visa sig verkställbart att lägga forntidens tänkesätt och seder, om vilka man för övrigt hade en oklar och idealiserande föreställning, till grund för modern bildning. Bland detta förbunds ledamöter, som intogo en mycket olika ställning till tidens litterära stridsfrågor, märkas Geijer, Tegnér, Ling — vilken i sina strävanden gick till överdrift (goticism)— samt folkvisesamlarna Rääf och den såsom författare till Neckens polska kände A. A. Afzelius. Den senare utgav tillsammans med Geijer åren 1814—1817 *Svenska folkvisor från forntiden*, en samling, som har brister i vetenskapligt avseende men varit av mycket stor betydelse genom den väckelse, som den — vid sidan av gamla psalmboken — givit åt den nya konstpoesi, som utvecklar sig under 1800-talets andra årtionde.

För den *historiska* forskningen var tidsriktningen särdeles gynnsam. Geijer, hans samtida och efterföljare utöva inom densamma en betydelsefull verksamhet. Lärdomshistorien och den svenska poesiens historia börja nu ock bearbetas, främst tack vare fosforisternas brinnande nitälskan.

Digitized by Google

På *statslärans* och det *politiska* författarskapets område märkes Hans Järta, vars namn jämte G. G. Adlerbeths och A. G. Silfverstolpes är oupplösligt förbundet med 1809 års grundlagsarbeten; senare blev han den konservativa sidans man. Inom *rättsvetenskapen* verkade i liberal anda den lärde och skarpsinnige J. G. Richert, själen i det lagförbättringsarbete, som pågick under denna tid och som satte frukt i nästa skedes nya lagar.

På det *religiösa* området framträdde, utom psalmisten och vältalaren J. O. Wallin, bland andra Samuel Ödmann (författare till den utmärkta kulturhistoriska skriften Hågkomster från hembygden och skolan) och Henrik Schartau.

De nyare riktningarna inom *filosofien* företrädas av den vid tidevarvets början bortgångne Höijer, Biberg, Grubbe och Geijer.

Även inom *naturvetenskaperna* är en märklig lyftning att anteckna. Till frihetstidens berömda namn på detta område slöto sig nu bland andra Jöns Jakob Berzelius, † 1848, kemiens store omskapare och systematiker, den mångsidigt verksamme men särskilt såsom botaniker frejdade Karl Adolf Agardh, † 1859, samt mot periodens slut botanikern Elias Fries, † 1878, och anatomen och etnologen Anders Retzius, † 1860.

Övergången från den äldre riktningen till den nya tiden representeras främst av Wallin och Tegnér.

Johan Olov Wallin, Sveriges störste psalmsångare, var född i Dalarna 1779, son av en fältväbel. Sjuklig allt ifrån barndomen måste han vid skolan och gymnasiet kämpa en hård strid mot nöd och brist, i det han använde mesta tiden på andras undervisning. Sedan kom han till Uppsala universitet, blev filosofie magister där men lyckades ej få plats vid akademien utan måste fortfarande ägna sig åt informators-

Digitized by Google

kallet. Skaldekonsten, kär för honom från unga år, idkade han emellertid fortfarande. År 1805 vann han icke mindre än tre pris i Svenska akademien. Snart gick det också raskt med hans befordran. Efter att hava blivit prästvigd erhöll

J. J. Berzelius.
Efter dagerrotypi.

han 1809 plats som lärare vid krigsakademien å Karlberg. Wallin steg sedan från det ena ärestället till det andra: så blev han 1818 pastor primarius i Stockholm och mottog slutligen — likvisst först efter mycken tvekan — ärkebiskopsplatsen år 1837. Två år senare dog han. Själv har han yttrat

Digitized by Google

om sitt liv efter 1810: »Lyckans tid kom, men glädjens var förbi.» Han längtade alltid efter att, fjärran från all världslig storhet, få framleva sina sista dagar såsom församlingsherde i sin hembygd, men detta blev honom icke beskärt. Världen släppte icke sitt tag i honom. Detta i förening med

J. O. Wallin.
Gravyr av Ruckman efter målning av Sandberg.

en tilltagande sjuklighet fördystrade allt mer hans från början glada och frimodiga lynne. Samvetsgrant skötte han dock alla de bestyr, för vilka samhälle och enskilda anlitade honom.

Under sin första tid skrev Wallin i den fransk-klassiska stilen; han prisbelöntes av Svenska akademien för sin stora lärodikt *Uppfostraren* och för sina omskrivningar av Horatius'

Digitized by Google

oden samt led såsom dess »gullgosse» mycken smälek av fosforisterna. Från denna tid är även ett så ståtligt och klangfullt poem som hans *Dithyramb* vid Gustav III:s statys avtäckning 1808 samt flera *sällskapsvisor*.

I sina *psalmer* framstår emellertid Wallin som en målsman för den nyare tiden. Redan på 1760-talet hade en omarbetning av den gamla psalmboken påtänkts, och flera försök hade sedan gjorts för åstadkommande av en ny. År 1811 nedsattes en psalmbokskommitté, i vilken Wallin blev den ledande själen och den, på vilken det huvudsakliga arbetet föll. I början böjd för att omskriva de gamla psalmerna i upplysningstidens anda blev han under arbetet allt mera varsam mot de äldre hymnerna, liksom hans egna blevo allt djupare och varmare i tonen. År *1819* sanktionerades den *psalmbok*, som i första rummet har Wallin att tacka för sin tillkomst; i densamma äro — bortsett från en mängd bearbetningar och omskrivningar av äldre sånger — 126 psalmer författade av honom.

Hans världsliga diktning under senare år utgöres mest av tillfällighetsstycken, exempelvis den malmfulla *skålen* för *George Washington* 1837. Storslagen är hans svanesång, *Dödens engel*, i vilken han kort före sin död liksom anande sin snara bortgång i gripande strofer påminner mänskligheten om dödens makt men tillika framställer dödens ängel såsom den, vilken för henne öppnar odödlighetens portar.

Som predikant har ingen svensk av sin samtid varit högre uppburen än Johan Olov Wallin. Även i detta avseende liksom i så mycket annat genomgick han en hälsosam utveckling. I företalet till psalmboksförslaget 1816 och i sitt tal vid Svenska bibelsällskapets första allmänna sammankomst av detta år ställde han sig oaktat bristande överensstämmelse i andra avseenden på den nya skolans sida gent emot upplysningstidens religiösa åskådning.

Digitized by Google

Esaias Tegnér, Sveriges ryktbaraste skald och den, som inom världslitteraturen företrädesvis representerar svensk diktning, var ock den mest omtyckte av tidevarvets sångare och detta icke minst därför, att han, jämte det han tillgodogjorde sig den nya smakriktningen, samtidigt upptog så mycket av de gamla traditionerna. I hans skaldskap enades så till sägandes de *klassiska* och *romantiska* riktningarna på *nationell* grund.

Han föddes 1782 i Kyrkerud i Värmland. Fadern, en komminister, var själv bondson från Småland. Tidigt faderlös kunde Esaias till en början icke sättas i tillfälle att studera utan blev skrivbiträde på ett kronofogdekontor; men hans förman, Branting, märkte snart hans stora anlag för läsning, och så fick Esaias Tegnér vid tretton års ålder på allvar ägna sig åt studier. Tack vare orubblig flit och ett utomordentligt minne hade han inom kort dels på egen hand, dels under en broders ledning genomgått en mängd romerska och grekiska författare och lärt sig de moderna språken. Det berättas, att han sällan unnade sig mer än några få timmars nattro och att de ljus sällan ville förslå, som utlämnades av den stränga matmodern på Rämens bruk, där han vistades jämte en sin äldre bror, som var informator hos patron Myhrman. Nyttiga lekar, såsom brottningsövningar, skridskofärder och kägelspel, till vilka han drogs ut av sina jämnåriga, höllo hans kropp vid hälsa och spänstighet, så att han ej dukade under för ansträngningarna under studierna. Sjutton år gammal kom han till Lunds universitet och promoverades efter tre år till filosofie magister samt fästes snart vid akademien såsom docent i estetik. 1806 fann han vid Rämens bruk sin maka i leksystern från barnaåren, Anna Myhrman. Hans lynne, förut allvarligt och grubblande, blev nu ljusare och gladare, och snart började hans skaldeådra flöda. År 1812 utnämndes han till professor i grekiska språket vid Lunds

Digitized by Google

Esaias Tegnér. 1829.
Teckning av Maria Röhl.

Digitized by Google

universitet och lät samtidigt prästviga sig för att kunna få ett prebende. Vid akademien tillbragte nu Tegnér tolv lyckliga år, aktad såsom universitetslärare, beundrad såsom skald, älskad såsom enskild person. Under denna tid stod hans diktning i sin rikaste blomning. I sitt rymliga arbetsrum, som nu vårdas som ett Tegnérsmuseum (hörnet av Gråbrödragatan och Klostergatan), skapade han, smågnolande och spatserande fram och åter, Axel, Frithiofs saga och många andra dikter. Till denna boning kom år 1818 kallelsen till ledamotskap i Svenska akademien efter Oxenstierna och år 1824 utnämningen till biskop i Växjö. Dit flyttade Tegnér dock först 1826. Biskopsbefattningen passade mindre för hans lynne än professoratet. Han ägnade emellertid stor omsorg åt skolväsendet och var älskad i stiftet; däremot var det självskrivna riksdagsmannakallet honom en plåga, och prästerskapets okunnighet vållade honom mycken harm. Svårmod, ärftligt inom släkten, grodde i hans själ och slog slutligen, 1840, ut i full sinnessjukdom. Tegnér vistades någon tid på en nervasyl utomlands och kunde redan året efter återtaga sin verksamhet, men kraften var bruten, nya nervslag förlamade honom, och den 2 november 1846 bröt skaldens ande sina jordiska bojor.

Långsamt utvecklade sig Tegnér som skald. Sina lärospån gjorde han hos den gamla skolans mästare, Kellgren och Leopold, men han visar sig även tidigt påverkad av Lidner; han var »född gustavian». Sedan mottog han intryck från skilda håll: hans djupa insikt i den grekiska forntidens skaldskap blev av betydelse för formskönheten och klarheten i hans diktning; utlandets stora skalder, de tyska klassikerna Schiller och Goethe, engelsmannen Byron och dansken Oehlenschläger, hava varit av betydelse för hans utbildning; slutligen lärde han mycket av den nordiska forndikten. Grundtonen i hans sång var alltid fosterländsk, så ock valet av ämnen; och om

Digitized by Google

än behandlingssättet var vekare än den gamla »götiska» poesiens, så blevo kanske just därför hans sångmös skapelser mera allmänfattliga och omfattades med desto större sympati av samtiden.

Tegnérs poesi, som till att börja med varit övervägande lärodikt, fann sitt målbrott omkring 1806—1808 i hans vackra »tidsdikter», av vilka särskilt är att märka *Krigssång för skånska landtvärnet* (1808), som, har det sagts, »ljöd som en stormklocka genom alla fosterländska bröst». Toner, på en

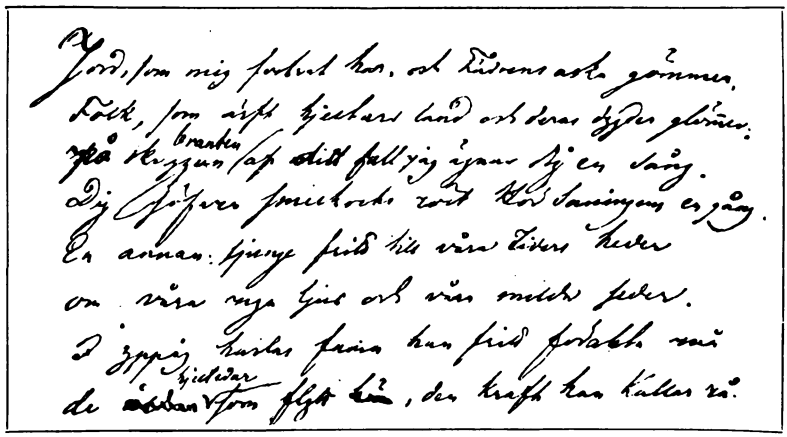

Början av Tegnérs manuskript till Svea.

gång så trotsiga och sköna, hade man förr ej hört från den svenska lyran.

Efter kriget gav han genom sin ryktbara dikt *Svea* (1811), belönt med Svenska akademiens stora pris, uttryck för tidens stämning och utvecklade ett götiskt program, delvis i anslutning till Geijers Manhem. Med bjudande allvar vänder han sig här mot den förvekligade tiden, håller för svenska folket förfädernas rena och okonstlade seder såsom en spegel och manar det i eldiga ord att träda i deras fotspår. Det långa, ljungande strafftalet är avfattat på alexandriner och

Digitized by Google

påminner ännu i mycket om den akademiska stilen; diktens senare del är däremot hållen i friare rytm och frigjord stil. I korta, dityrambiska verser målar skalden här en hoppfull framtidssyn, på sätt och vis en upprepning av »krigssången».

Från år 1814 intager Tegnér en mera fientlig ställning gent emot nya skolan. I sitt berömda *Tal vid jubelfesten 1817*, som blev hårt granskat både av fosforister och akademister, angriper han visserligen det adertonde århundradets ytlighet och flackhet men skonar än mindre den nya skolans dunkelhet, svärmeri, vetenskapliga lättrogenhet och frihetsskygghet. I den sköna dikten *Epilog vid magisterpromotionen i Lund 1820* utvecklar han ytterligare sin ståndpunkt i förhållande till tidens strömningar; särskilt kräver han *klarhet* i tanke och framställning, i det han med tydlig syftning på fosforisterna yttrar: »Det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta», liksom han ännu en gång bekämpar de återgångssträvanden, för vilka flera av deras ledande män gjorde sig till förkämpar. Men samtidigt tog han även i denna dikt avgjort avstånd från den gamla akademiska skolan och dess bildningsideal. Hans egen diktning visar för övrigt allt större påverkan från romantiken.

Jämte ett antal praktfulla smärre poem, såsom t. ex. *Det eviga*, *Elden*, *Flyttfoglarne*, den flera gånger omarbetade upplysnings- och fördragsamhetsdikten *Fridsröster*, *Asatiden*, *Hjelten*, *Jätten*, *Nyåret 1816* och *Sången*, ett stycke, fullt av jublande hälsa, skänkte han sitt folk tre större dikter: *Nattvardsbarnen* (1820), en på hexameter skriven religiös lärodikt med en idyllisk skildring av fridsstämningen vid konfirmandernas första nattvardsgång i en lantkyrka såsom ram (icke utan inflytande från Goethes Hermann und Dorothea); *Axel* (1822), ett episkt kväde, som i stil med Byrons smärre berättelser ger en ridderlig kärlekshistoria från »den gamla karolinska tiden», samt framför allt *Frithiofs saga*, det verk,

Digitized by Google

som betecknar höjdpunkten av Tegnérs författarskap. Av denna romanscykel hade redan åren 1820 och 1822 inalles nio sånger offentliggjorts i Iduna, och 1825 förelåg skaldedikten fullfärdig i 24 romanser. Tegnér har i denna sin fria omformning av en gammal saga velat visa, huru ett fornnordiskt ämne kunde behandlas utan att på något sätt stöta den moderna smaken. Han tog romansformen i Oehlenschlägers Helge till förebild och lyckades skapa ett diktverk, som av alla svenska poetiska alster gått vidast ut i världen. Dikten är något vida mera än en poetisk omskrivning av den fornisländska Fritjofssagan; Tegnér har omdanat denna efter *sin* tids ideal och därmed skapat icke en historiskt trogen men väl en poetiskt anslående bild av nordiskt hjälteliv, sådant tiden uppfattade det. Den ungdomligt sköna Fritjofsgestalten stod med sin ridderliga hållning, sin blandning av mannamod, kraft, trots och vemodigt svärmeri inför den dåtida svenska allmänheten såsom en idealfigur och kom tillika att representera detta svenska folk inför världen mer än någon annan poetisk skepnad. Diktens form är av enastående prakt och klang. En fjärde större dikt, *Gerda*, som likaledes sysselsatte Tegnér i början av 1820-talet och som skulle hava skildrat sagor och sägner om jätten Finn och biskop Absalon, blev aldrig fullbordad.

Från och med år 1825 avtager Tegnérs produktivitet som skald, beroende dels på tilltagande sinnesdysterhet, en livsleda, åt vilken dikten *Mjeltsjukan* av samma år ger hemska, skakande uttryck, dels på hans nya verksamhet som biskop.

Han ägnade sig nu endast mera tillfälligt åt poesiens utövning men fogade likväl en och annan ny länk till sin härliga kedja av smärre dikter, bland dem *Vid magisterpromotionen i Lund 1829*, *Vid Svenska akademiens femtiåra minneshögtid* (1836), ett sant praktverk av poetisk stil i den ädlaste vältalighets tjänst, och den gripande kärleksdikten *Den*

Digitized by Google

FRITHIOFS

SAGA

af

Esaias Tegnér

STOCKHOLM.
Tryckt hos Direct. H.A.Nordström.
1825.

Titelblad till Fritiofs saga.

Digitized by Google

döde, kanske det innerligaste stycke lyrik han alstrat, samt författade idyllen *Kronbruden*, som skildrar ett bröllop i Skatelövstrakten och ägnar Kellgrens minne en hyllning.

Även såsom *vältalare* var Tegnér en av våra främsta. Utom de akademiska talen märkas särskilt hans tankedigra *skoltal*. Såsom en ovanlig prosastilist och en fängslande, allsidigt intresserad och genomärlig personlighet framstår han i sina ypperliga *brev*, de bäst skrivna på svenskt språk, lika rika på klara tankar i mänsklighetens livsfrågor som på fyndiga och kvicka omdömen om dagens händelser och personer.

I politiskt avseende hade Tegnér till en början gjort sig till tolk för frisinnade åsikter; framför allt hade han med lågande indignation vänt sig mot den heliga alliansens styrelsegrundsatser. Men på 1830-talet uppträdde han med oerhörd skärpa mot tidens frihetsidéer eller kanske rättare mot det sätt, varpå de å vissa håll gjordes gällande, och ställde sig nu vid sina forna motståndares, fosforisternas, sida.

Fosforisterna och deras strid mot Svenska akademien.

Fosforismen — så kallad efter tidskriften Phosphoros — utgick från en krets uppsalastudenter, nästan samtliga östgötar. Redan 1803 hade Lorenzo Hammarsköld, † 1827, bibliotekarie, i Uppsala stiftat ett litet vitterhetssällskap (Vitterhetens vänner). Sedan detta upphört, bildade år 1807 den rikt begåvade P. D. A. Atterbom — då en sjuttonårig student — samfundet Musis amici, följande år omdöpt till *Auroraförbundet*, som blev barometern, vilken förebådade stormens annalkande. Här uttalade nämligen den ungdomliga kretsen sina åsikter, vilka offentligen och såsom uttryck för ett parti dock först framträdde i fosforisternas tidskrifter. Äldst av dessa var *Polyfem*, som utkom i Stockholm åren

Digitized by Google

PHOSPHOROS

Månadsskrift.

UPSALA.

hos Stenhammar och Palmblad,

1810.

Titelblad till tidskriften Phosphoros.

Digitized by Google

1809—1812, redigerad av den under nästa skede som konservativ publicist inflytelserike J. K. Askelöf, filosofie magister från Lund, † 1848, med biträde av Hammarsköld, Livijn, död såsom generaldirektör för fångvården 1844, m. fl. Poly-

Lorenzo Hammarsköld,
Samtida litografi.

fem — så kallades tidningen, emedan den i likhet med sin namne, den enögde cyklopen, endast kunde skåda rätt fram, — var mera en skämtskrift, som med löjets vapen skulle angripa den gamla skolan. Av dess innehåll märkes särskilt den av Hammarsköld författade, lyckade satiren *Ur kapten Bagg-*

Digitized by Google

fots papper. Viktigare är *Phosphoros*, ljusbäraren, som utgavs i Uppsala 1810—1813; den var ett såväl teoretiskt som poetiskt organ för den nya skolans idéer. Dess egentlige redaktör var Atterbom; medarbetare voro bland andra W. F. Palmblad, † 1852 som professor i Uppsala, och Hedborn. Sina skaldestycken offentliggjorde fosforisterna, sedan denna tidskrift upphört, företrädesvis i *Poetisk kalender*, som utgavs av Atterbom 1812—1822, under det att deras samtidiga kritiska organ åren 1813—1824 var den märkliga *Svensk litteraturtidning*.

Akademisternas försvar fördes skickligt och ihärdigt men utan djupare poetisk uppfattning av Per Adam Wallmark, kunglig bibliotekarie, † 1858, i *Journal för litteraturen och theatern*, från år 1813 kallad *Allmänna journalen*. Bland andra bistod honom Leopold i denna strid med ett av de kvickaste inläggen: *Silfvertonen*, liksom även Wallin, Valerius och Järta deltogo i striden. Bistånd fingo dessa även av flera yngre, bland dem Tegnér, som ju i vissa punkter ogillade nya skolans åskådning.

Fosforisterna utgåvo 1820—1821 ett stort satiriskt epos i två delar, kallat *Markalls sömnlösa nätter* — med »den hjärneberövade Markall» åsyftades Wallmark. De förlöjligade här på ett ofta roligt sätt sina motståndare men skämtade även med sig själva. Stommen till första »natten», som i stilen ansluter sig till Homeros, är gjord av Hammarsköld; Livijn och K. F. Dahlgren äro huvudförfattarna till den andra, en efterbildning av renässansens romantiska hjältedikt. Med år 1821 avstannade den egentliga striden, och de nyromantiska synpunkterna blevo allt mera gällande, ehuru efterdyningar förspordes i spridda skärmytslingar. Kritiken mot fosforismen övertogs nu av den frisinnade pressen (Johan Johansson i *Argus* och den liberale leopoldianen Anders Lindeberg i Stockholmsposten).

Digitized by Google

I sin kamp mot Svenska akademien och den franska smakens eftersägare togo fosforisterna vid, där Thorild slutat; de krävde i likhet med honom, såsom ovan är antytt, känslans och fantasiens rätt gent emot en snävt förståndsmässig uppfattning av poesien. De öppnade nya poetiska rymder och nyttjade nya poetiska former. Emellertid gjorde de sig skyldiga till förlöpningar och överdrifter, som vände opinionen mot dem. Deras poesi led ock stundom av dunkelhet, framkallad av förkärleken för allegorier och en tillgjord djupsinnighet, samt ordpråL I sitt språk påverkades de av sina tyska förebilder och använde stundom tyska vändningar. Kontrasten emot den föregående tidens förfranskade språk framträdde härigenom så mycket starkare.

Bristerna till trots skall det dock alltid räknas fosforisterna till ära, att de trätt fram såsom målsmän för en friare och varmare skaldekonst, att de väckt sinnet för den gamla sagovärldens poesi och kraftigt bidragit till kännedomen om utlandets — särskilt Tysklands och de sydeuropeiska folkens — skaldskap. De bröto härigenom mark för den nyare vitterheten i Sverige och verkade dessutom för våra litterära hävders och vår lärdomshistorias bearbetande. Det grundläggande arbetet på detta senare område är Hammarskölds *Svenska vitterheten*, ett rikhaltigt ehuru mycket ensidigt arbete. Därjämte utövade de i sina tidskrifter en omfattande litterärkritisk verksamhet.

I politiskt avseende intogo de flesta fosforisterna liksom meningsfränderna i Tyskland en reaktionär ståndpunkt, vilket bidrog att göra dem impopulära hos det yngre, liberalt sinnade släktet.

Främst bland nya skolans män både som skald och prosatör stod Per Daniel Amadeus Atterbom. Son av en

Digitized by Google

komminister föddes han i en romantisk trakt av Östergötland år 1790. Då han vid femton års ålder kom till Uppsala universitet, var han redan »en lärd på egen hand» och uppträdde nittonårig som reformator i svenska vitterheten. Med icke ringa självkänsla drog han i fejd mot den gamla skolans mästare och lärlingar samt utvecklade tillika en rik poetisk verksamhet, som var föremål för hans närmaste omgivnings okritiska beundran. Tidtals befann sig den unge Atterbom i en djupt nedtryckt sinnesstämning, befarande död eller blindhet, osäker om sin framtid och sitt levnadsmål. År 1815 hade han tagit den filosofiska graden och samma år gjort bekantskap med den begåvade tyska författarinnan Amalia von Helvig, en bekantskap, som blev av stor betydelse för honom liksom för Geijer; den föranledde bland annat den resa till Tyskland och Italien, som han tack vare vänners hjälp blev i tillfälle att företaga åren 1817—1819. Han lärde under densamma känna flera av tidevarvets främsta tänkare och skalder. Hemkommen såsom en andligt mognad man blev han anställd såsom kronprinsens lärare i tyska språket samt kallad till docent i historia vid Uppsala universitet. På den vittra striden hade han tröttnat: i dikten *Fridsrop* bjöd han år 1821 forna motståndare försoning. År 1828 blev Atterbom professor i filosofi, 1835 i estetik och litteratur. Under 1830-talets senare hälft var han utsatt för den liberala pressens angrepp på grund av sin politiska åskådning. Detta hjälpte honom måhända in i Svenska akademien, där han invaldes år 1839. Härigenom gavs det yttre inseglet åt den gamla skolans försoning med den nya. Atterbom avled 1855; så gott som alla hans medkämpar och motståndare hade då gått före honom i graven.

Atterbom är vid sidan av Tegnér tidens främste diktare, ehuru han icke blev så populär som denne. Redan hans ungdomsdiktning ägde stora förtjänster: i motsats till föregående

Digitized by Google

tiders förståndsdiktning åsyftade den framför allt innerlighet i känslan och musikalisk välklang i uttrycket. Men den led tillika av svårbegriplighet och svulst samt nog starkt beroende av de tyska förebilderna. Märkligast av hans poetiska alster från denna tid är den berömda diktcykeln *Blommorna*

P. D. A. Atterbom.
Samtida litografi.

(på 1830-talet omarbetad och tillökad), som utgör en samling poetiska allegorier, i vilka skalden, seende i varje blomma symbolen för en viss idé, söker giva ett poetiskt uttryck åt den schellingska filosofiens åsikt om det mänskliga själslivets och naturens överensstämmelse. I formellt avseende vittna

Digitized by Google

dessa dikter om den lyckligaste förmåga att musikaliskt behärska och dana språket.

Bland hans tidigare alster är ock det första fragmentet av sagospelet *Fågel Blå*, en natursymbolisk omdiktning av sagan om den till blå fågel förvandlade prinsen, som slutligen återfår sin mänskliga skepnad. Atterbom återupptog flera gånger ämnet, tyvärr utan att föra dikten till slut. Brottstycket innehåller djupsinniga enskildheter och även en poetisk självkarakteristik.

Atterboms största dikt — ett av vår litteraturs mästerstycken — är hans allegoriska sagospel *Lycksalighetens ö*, som utkom i tvenne delar 1824—1827 och senare (på 1850-talet) i omarbetad och förbättrad form. I detta drama har Atterbom omdiktat och fördjupat den gamla fesagan om den unge fursten Astolf. Huvudinnehållet i poemet är följande: Kung Astolf har gått vill på en jakt och kommer till slut plötsligt till vindarnas tjäll samt föres därifrån till Lycksalighetens ö, där han lever i lycka och kärlek med prinsessan Felicia. Här förgäter han tiden: tre århundraden synas honom som tre månader. Då han vaknar upp ur sin dådlöshet, beslutar han att återvända till sitt hemland. Vid återkomsten finner han sitt rike förvandlat till en republik, där folkviljan suveränt härskar; fåfänga äro alla hans ansträngningar att rycka upp sitt folk, och han styr därför åter kosan mot Lycksalighetens ö, men Tiden, som han hittills undgått, tager hans liv, innan han blivit återförenad med Felicia. Väl lider detta sagospel, som knappast uppskattades efter förtjänst av samtiden, av obestridliga brister, framför allt en omåttlig bredd och någon oklarhet i symboliken. Men själva grundtanken är dock klar: Atterbom vill med sin dikt visa, att ett estetiskt njutningsliv ej i längden kan tillfredsställa människans högsta behov. Som helhet är emellertid

Digitized by Google

diktverket buret av en äkt-romantisk stämning, de uppträdande personerna äro levande och älskvärt skildrade, och sagospelet innehåller fristående lyriska sånger av sällsynt fägring. Här finna vi, om någonsin i vår svenska poesi, romantikens »blå blomma», dess längtan till »diktens evigt sommargröna ö».

I den upplaga av sina samlade lyriska dikter, som Atterbom utgav i slutet av 1830-talet, offentliggjorde han talrika nya skaldestycken, och hans diktning firade en ny vår, men mottagandet blev kyligt — framför allt sårade honom Geijers granskning i Litteraturbladet —, och han uppgav därför de poetiska planer han ärnat utföra. Sin poetiska alstring upptog han först mot slutet av sitt liv, då han åter sysslade med sina sagospel.

Atterbom var en av de tidigaste ivrarna för det folkegna och stod här sida om sida med »göterna», liksom han även deltog i samlandet och offentliggörandet av folkvisor.

Såsom skald är Atterbom enbart lyriker, men såsom sådan står han mycket högt, ja, är kanske vår litteraturs främste rent lyriske diktare. Särskilt har han en enastående förmåga att återgiva det inre livets stämningar. Religiös — i bästa mening — är den innersta grundtonen i hans sång; han längtar efter den stund,

> »när natt sin vinge breder
> på lugnets land, vars ro ej störs,
> och när, vad hjärtat tystast beder,
> liksom ett rop i himlen hörs».

Såsom litterär kritiker var Atterbom nitiskt verksam allt ifrån sin ungdom. De sista femton åren av sitt liv sysslade han med sitt litteraturhistoriska verk *Svenska siare och skalder*, en samling biografier och karakteristiker av svenska författare, utmärkta av fin uppfattning, kärleksfull pietet och förträfflig framställning. De lida emellertid något av skaldens benägenhet att se vissa litterära personligheter i väl ljus dager.

Digitized by Google

Närmast Atterbom stå av nya skolans skalder Hedborn och Euphrosyne.

Samuel Johan Hedborn, 1783—1849, kyrkoherde, var en god psalmist och en lyriker med en from, naiv, folklig ton.

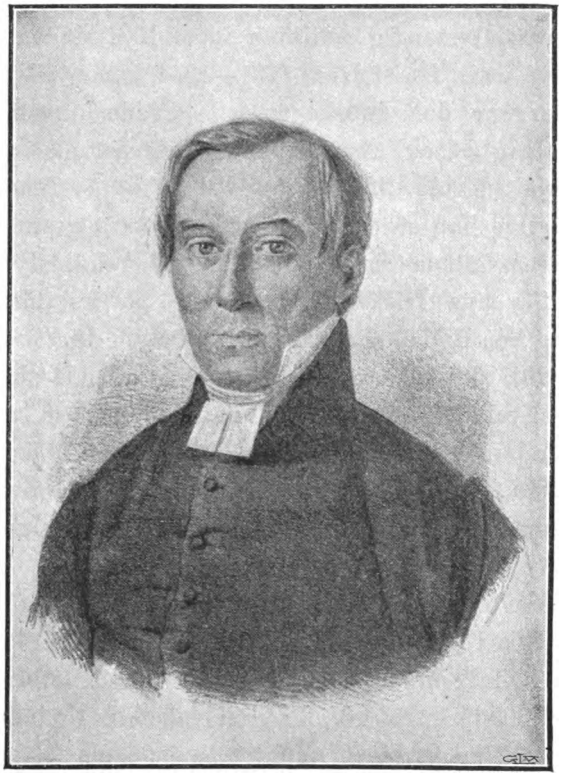

Karl Fredrik Dahlgren.
Samtida litografi.

Utom hans *psalmer* märkes bl. a. hans klassiska vaggvisa *Ute blåser sommarvind*, som ger ett täckt uttryck åt barnasinnets poesi.

Julia Nyberg, född Svärdström, 1785—1854, skrev från 1816 under skaldenamnet Euphrosyne lyriska dikter, som

Digitized by Google

röja livlig känsla och rik fantasi samt en viss vemodsfull naturdyrkan, besläktad med Atterboms. Hjärtats poesi, det elegiskt ljuva, känsligt svärmiska uppenbarar sig i hennes diktning. Bland hennes vackraste poem äro *Jungfrun i det gröna* och *Tiggargossen.*

En mera självständig ställning inom Nya skolan intar

Karl Fredrik Dahlgren, 1791—1844, komminister i Stockholm, som var den kanske mest begåvade humoristen inom kretsen. Han deltog, såsom nämnt, i utarbetandet av den satiriska hjältedikten *Markalls sömnlösa nätter* (andra delen). Senare skilde han sig från fosforismen, vars grundåskådning föga överensstämde med hans lekande skaldelynne. Till förebild för sina friska och målande naturskildringar och idyller tog han Bellman, särskilt i samlingen *Mollbergs epistlar* (1819—1820), där bl. a. förekommer en roande skildring av Djurgårdslivet första maj. I flera av sina mest kända smådikter har han i yrande fröjd besjungit våren (*Våren är kommen, Vårbäcken, Den 24 April*); i andra ger han uttryck åt en beklämmande höststämning. Han skrev även noveller och romaner av humoristiskt innehåll, bland vilka må framhållas den dråpliga *Nahum Fredrik Bergströms krönika af och öfver honom sjelf;* i denna förekommer en målande skildring av skollivet i Linköping under 1800-talets första årtionde. Dahlgrens förtjänster äro ett fint och vaket natursinne, en lätt, älskvärd ton, en käck och munter satir; hans fel en viss ytlighet och vårdslöshet, som särskilt framträdde i hans senare författarskap.

Fosforisterna nära stod till en början också tidens främste prosaskriftställare, Götiska förbundets verklige hövding,

Erik Gustav Geijer. Han äger visserligen sin största betydelse såsom hävdatecknare men intager även såsom skald,

Digitized by Google

tondiktare, tänkare och publicist ett framstående rum i vår odlingshistoria. Geijer är en av den svenska litteraturens helgjutnaste gestalter, och hans storhet skadas icke därav, att hans åsikter voro stadda i en utveckling, som mot slutet av hans bana föranledde ett omslag i hans politiska uppfattning.

Erik Gustav Geijer var född å Ransäter i Värmland 1783 och tillhörde en gammal bruksägarsläkt. Efter en lycklig barndom, delad mellan studier och manliga idrotter i de vildsköna Ransätersbergen, anlände han 1799 till Uppsala universitet, vars prydnad han en gång skulle bliva. Han kom här i beröring med B. Höijer och blev dennes omhuldade lärjunge. Med ett *Äreminne öfver Sten Sture d. ä.* vann han vid tjugu års ålder Svenska akademiens stora pris och fäste därmed vid sig stora förhoppningar. Men det dröjde, innan han nådde fram. Under en resa till England, som varit av betydelse för hans utveckling, kallades han år 1810 till docent i historia och ingick efter hemkomsten i Götiska förbundet (1811), i vars verksamhet han ivrigt deltog. I början av 1815 höll han föreläsningar över svenska historien, vilka besöktes av ett för den tiden oerhört antal åhörare, bland dem den ovan nämnda Amalia von Helvig, som då vistades i Uppsala och dit förde en fläkt från den stora kulturvärlden. Hon gjorde på honom ett djupt intryck och bidrog väsentligen till hans andes genombrott, väckte ej minst hans sinne för konstens skönhet. År 1817 blev Geijer historieprofessor i Uppsala. Sin lärarverksamhet och sitt hävdatecknarkall höll han ock så kära, att han av hänsyn till dem avböjde anbud av biskopsstol och statsrådstaburett. År 1821 blev Geijer med anledning av den filosofiska skriften *Thorild* utsatt för en tryckfrihetsprocess, vilken kunnat medföra landsförvisning, i det att vissa åsikter, som han uttalat om dogmerna, ansågos innebära förnekelse av den rena evangeliska läran. Till all-

Digitized by Google

män glädje i hela landet — men främst i Uppsala — frikändes emellertid Geijer. Hans »avfall» från de politiska åsikter han förut hävdat väckte naturligtvis det största uppseende och var av betydelse för vår inre utveckling. År 1846 tog Geijer avsked och flyttade till Stockholm, där han följande året avled. Självständig manlighet var det utmärkande draget i Geijers personlighet, vars kärna var en varm, djup och på samma gång fördragsam religiositet.

Som *skald* har Geijer skapat jämförelsevis litet. Viktigast äro de dikter han offentliggjorde i det första Idunahäftet (1811). *Manhem* är det götiska förbundets program på vers och företer avgjord släktskap med den äldre tidens lärodikt, ehuru stycket är skrivet på ottave rime. *Vikingen*, som både genom sitt innehåll och sin fria rytm lämpligen kan sägas inleda den nya litteraturperioden, framställer den nordiske ynglingens trängtan från hemmet ut till bragder och äventyr och målar förträffligt det trotsiga vikingalynnet. I *Odalbonden* besjunges däremot den frie bondens liv på den fäderneärvda torvan. *Den siste kämpen* och *Den siste skalden* skildra med sympati målsmän för den hedniska kultur, som undanträngts av kristendomen. Andra av Geijers skaldestycken från denna tid, exempelvis *Bergsmannen*, äro utpräglat nyromantiska. Senare skrev han endast mera sällan dikter, vanligen som ord till någon av honom komponerad melodi, såsom *Kolargossen*, i vilken en bestämd folkviseklang höres. Med sin äkta värmländska skogs- och ödemarksstämning är stycket väl den första verkliga hembygdsdikten i vår litteratur. Dessutom märkes ett knippe små kärnlyriska dikter (t. ex. *På nyårsdagen 1838*), genomträngda av en enkel och djup känsla. Främst bland hans tillfällighetsdikter står den till Narvamarschens melodi skrivna *Viken, tidens flyktiga minnen*, en hyllning till Karl XII:s minne vid jubelfesten 1818. Trots sin romantiska läggning bevarar Geijers diktning en egendomlig klarhet och verklighets-

Digitized by Google

trohet. Hans form är emellertid ofta otillfredsställande, och skaldskapet blev aldrig för honom någon verklig livsuppgift.

Sin största betydelse äger Geijer såsom *hävdatecknare. Svea rikes häfder* (1825) är egentligen blott en inledning till vår

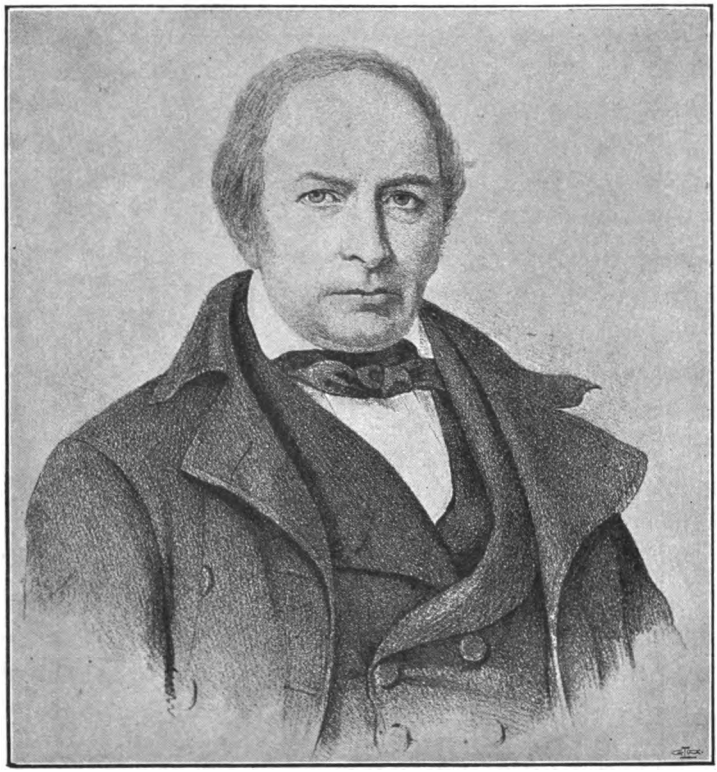

E. G. Geijer.
Samtida litografi.

historia, skildrande svensk natur, svenskt folklynne och svensk forntid; i *Svenska folkets historia* (1832—1836) har han med överlägsen förmåga i stora drag tecknat Sveriges öden till Karl X Gustav. Geijer har gått till verket icke blott med den vetenskaplige *forskarens* allvar, han har även skådat sam-

Digitized by Google

manhanget med *tänkarens* skarpa blick och utfört skildringen med *skaldens* konst. Hans stil är manlig och kärnfull, han älskar korta, sentensartade satser; överallt röjer sig snillets förmåga att i få ord säga mycket, ehuru visserligen uttryckssättet stundom blir något dunkelt och orakelmässigt.

P. H. Ling.
Samtida litografi.

Geijer, som vid sidan av sitt historiska och filosofiska författarskap även skrivit ett stort antal uppsatser i samhälleliga ämnen i starkt konservativ, delvis reaktionär anda, ägnade sig från slutet av 1830-talet mera övervägande åt politisk skriftställarverksamhet men nu i liberal riktning. I sin tidskrift *Litteraturbladet* (1838—1839) förklarade han, att han

Digitized by Google

»genom historiska studier drivits från den historiska skolan». Där behandlade han särskilt läroverks-, representations- och fattigvårdsfrågan.

Geijers mångsidiga intressen vållade i viss mån en splittring, som gjorde, att flera av hans verk förblevo ofullbordade.

Den längst gående förkämpen för den nordiska renässansen under detta skede är Per Henrik Ling. Född 1776 dog han 1839 såsom föreståndare för Gymnastiska centralinstitutet i Stockholm. Denne den svenska gymnastikens grundläggare var en väldig natur men — såsom ofta fallet är med styrkan — i hög grad ensidig. Med verklig hänförelse och självuppoffring strävade han, delande sin verksamhet mellan gymnastiken och poesien, att göra de moderna svenskarna till de gamla nordbornas värdiga ättlingar både i kroppslig idrott och poetisk hug. Ling, vilken påverkats av den danska nyromantiken, hade avgjorda lyriska anlag, i synnerhet då det gällde att skildra det storvulna i den nordiska naturen. Hans episka och dramatiska dikter, som hämtade sina ämnen ur den nordiska sagan och historien, äro emellertid såsom helhet misslyckade, ehuru de hava att bjuda på vackra enskildheter. I den stora dikten *Asarne* har han sökt giva samtiden ett epos över Nordens forntid. Det mest lyckade av hans skaldestycken är poemet *Gylfe* (1810), i vilket han siar om Finlands återförening med Sverige.

Omkring 1820 framträdde flera skalder, som tagit intryck av de nya riktningarna, såsom Stagnelius, Vitalis, Nicander och Fahlcrantz.

Erik Johan Stagnelius var född på Öland 1793. Fadern var då kyrkoherde men blev sedan biskop över Kalmar stift. Redan som barn var Erik Johan sjuklig, i lekamlig måtto vanlottad men i andligt avseende tidigt utvecklad. Efter

Digitized by Google

några års vistelse vid universiteten i Lund och Uppsala inskrev han sig såsom kanslist i ett ämbetsverk i Stockholm, där han tjänstgjorde i åtta år till sin död, 1823. Han sökte föga bekantskaper och levde mest för sig själv, lidande av en svår sjukdom, i kampen mot vilken han grep till onaturligt dövande medel. Sången var honom tvivelsutan en tröst

E. J. Stagnelius.
Medaljong skuren i trä av L. G. Malmberg.

under kval och plågor. Offentligheten brydde han sig föga om: de av hans skrifter, som han själv lät trycka, utgåvos anonymt. Först efter Stagnelius' död blev hans skaldeverksamhet allmännare känd och rättvist beundrad.

Stagnelius är till sina anlag och sin åskådning utpräglad nyromantiker men förenar med romantisk färgglöd klassisk

Digitized by Google

formskönhet. Ehuru död vid helt unga år har han lämnat efter sig en mängd i hög grad ursprungliga och formfulländade dikter, som ställa honom bland våra yppersta skaldesnillen. Hans skaldskap var ofta uttryck för en mystiskt filosofisk åskådning, fylld av världssmärta och världsförakt. Jorden syntes honom ett fängelse för fallna andar, och vindens sus, källans sorl, fågelns kvitter — allt endast en längtan hän emot ett överjordiskt, en sorgeklagan över ett avfall.

Det är huvudsakligast i samlingen *Liljor i Saron* (1821—1822), som skaldens trängtan att bryta jordelivets bojor uppenbarar sig, t. ex. i sådana dikter som *Fången*, *Floden*, *Flyttfåglarne* och *Suckarnes mystèr*. Bland hans övriga vemodsfulla lyriska kväden må nämnas *Kreaturens suckan* och romansen *Necken* (Kvällens guldmoln fästet kransa). I dessa dikter är hans skaldskap med rätta högt beundrat.

Såsom epiker skrev Stagnelius bl. a. *Wladimir den store* (utkom anonymt 1817), ett på hexameter avfattat skaldestycke om den mäktige ryske furstens kärlek till den fångna grekiska kejsardottern Anna och hans övergång till kristendomen.

Även i dramatisk form har Stagnelius författat åtskilliga dikter, som dock ej voro avsedda för scenen. Av Lings diktning inspirerades han till skapande av dramer med fornnordiska ämnen, bland vilka *Visbur* är det bästa, i dramatisk kraft och lyrisk fägring — märk särskilt körerna! — överträffande hans övriga skådespel och vida överlägset Lings egna alster. *Bacchanterna eller fanatismen* (1822) behandlar ett antikt ämne: skalden Orfeus jagad och söndersliten av backanter. Stagnelius har i detta i grekisk tragedistil skrivna drama framställt motsatsen mellan inspirerad hänförelse och uppjagat sinnesrus. I *Martyrerna* (tryckt i Liljor i Saron) har han dramatiserat en följd rörande scener från tiden för de kristnas förföljelse i Kartago. Många av Stagnelius' arbeten äro översatta till främmande språk.

Digitized by Google

Erik Julius Sjöberg, 1794—1828, arbetarson från Södermanland, filosofie magister, känd under skaldenamnet Vitalis, var visserligen starkt påverkad av de nya riktningarna men uppträdde emot både fosforisternas och göternas överdrifter i poesi och fornforskning. Jordelivet bjöd honom föga glädje, och i många av hans dikter tolkas en sorgbunden stämning, såsom i den varmt religiösa dikten *Försakelse* och i *Enslingens sång i den stora öknen;* i andra poem anslår han satiriska strängar, exempelvis i *Komiska fantasier* och i *Promotionen 1824*, vilka röja skarp blick för människornas svagare sidor, dem han begabbar med kvickt och godlynt skämt. I *Jerusalems skomakare* förlöjligar han det politiska och religiösa kannstöperiet. Stämningen i Vitalis' dikter är äkta; formen något kärv och stundom vanvårdad.

Karl August Nicander, 1799—1839, filosofie magister, kopist, var en skald med rika anlag, särskilt en stor formtalang. Redan vid tjuguett års ålder väckte han genom sitt drama *Runesvärdet och den förste riddaren*, vars ämne är striden mellan hedendom och kristendom i Norden, förhoppningar om sig såsom dramatiker. Dessa inlöste han dock icke, varemot han skänkte vår litteratur åtskilliga lyriska och episka dikter, som utmärka sig för mycken fägring, framför allt en melodisk form. Sydländska ämnen behandlade han i *Tassos död* och *Konung Enzio*, en följd av romanser, som teckna »den siste hohenstaufens» dystra saga, samt vidare i *Hesperider*, en rad noveller och skaldestycken, som utgjorde frukten av en italiensk resa. Den nordiska sagan och historien besjälade åter hans *Runor*, av vilka *Erik Vasas runa* är den märkligaste. Den är ett försök till historisk dikt i personligt behandlad folkvisestil. Ett annat historiskt poem av intresse är *Gyllenhielm*. Bland hans övriga dikter framstår särskilt *Vågen* (Mitt liv är en våg), ett litet mästerstycke av den finaste vislyrik.

Digitized by Google

Karl August Nicander.
Målning av O. J. Södermark. 1827. Gripsholm.

Kristian Erik Fahlcrantz, 1790—1866, professor i Uppsala, biskop i Västerås, är en egenartad satiriker, särskilt uti sin allegoriska skapelse *Noachs ark* (1825—1826), i vilken skalden bl. a. låter syndaflodens personer uppträda och parodiera de olika riktningarna inom samtidens litteratur. Denna dikt vimlar av kvicka men för vår tid svårfattliga anspelningar på personliga och lokala tidsförhållanden. Bland hans lyriska dikter märkes den ståtliga kantaten vid Gustav-Adolfs-festen 1832, *Låt dina portar upp.*

Digitized by Google

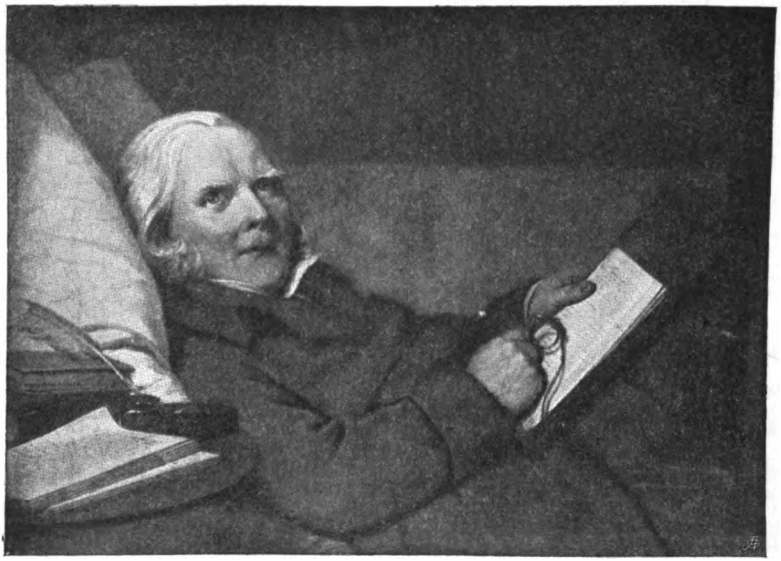

Samuel Ödmann.
Målning av J. G. Sandberg. Smålands nation. Uppsala.

En framstående prosatör är Hans Järta. Född friherre Hierta år 1774 avsade han sig adelskapet vid Norrköpings riksdag 1800, blev sedan statssekreterare, landshövding och slutligen riksarkivarie samt dog 1847. Han sympatiserade under sin ungdomstid med den höijer-silverstolpeska riktningen och var en varm frihetsvän samt diktade »jakobinska visor». I den ypperliga skriften *Några tankar om sättet att upprätta och befästa den urgamla franska monarchien*, som utkom 1799, gisslade han absolutismen för dess många synder men under en så fint ironisk mask, att han i förstone drev med regeringen, som till en början tog framställningen för rena allvaret. Järta deltog i egenskap av konstitutionsutskottets sekreterare i utarbetandet av den nya *regeringsformen*, till vilken han skrev en förträfflig motivering. — Efter statsvälvningen — i synnerhet under 1820—1840-talen — upp-

Digitized by Google

trädde Järta som målsman för den ultra-konservativa politiken och försvarade sina åsikter bland annat i tidskriften *Odalmannen*. Han var tillika hävdaforskare och juridisk skriftställare samt vältalare i den akademiska smaken.

II. Tiden efter 1830.

Adertonhundratalets första årtionde hade, som vi sett, varit en litteraturens järnålder. Det årtionde, som följde efter 1809 års statsvälvning och fosforismens genombrott, hade däremot varit vårlossningens och stridens tid; omkring 1820 är den hetaste kampen förbi, och det årtionde, som därpå kom och som skänkte Sverige sådana litterära alster som Tegnérs Frithiofs saga, Geijers Svea rikes häfder, Atterboms Lycksalighetens ö, Stagnelius' Liljor i Saron och många andra märkliga arbeten, kan med allt fog kännetecknas såsom vår vitterhets guldålder. Allt eftersom tiden gått och den gamla skolans män försvunnit från skådeplatsen, blevo nyromantikens idéer härskande på skilda områden. Det sades visserligen, att »den nya skolan flyttat i den gamla», men faktiskt lämpade sig flera av dem, som ursprungligen intagit en avog eller neutral ställning gent emot nyromantiken, efter dess åskådningssätt. Forna motståndare enade sig till gemensam kamp mot en ny rörelse, som bröt fram.

Denna var närmast av *politisk* innebörd. Det var den allt ifrån 1830-talets början i hela Europa framträdande *borgerliga liberalismen*, som stäckte den heliga alliansens reaktion och satte sin prägel på den unga tidens idéliv. Även inom den litterära världen sker delningen nu, i stället för som förut efter estetiska och filosofiska synpunkter, övervägande efter politiska. Motsatsen mellan akademister och fosforister av-

Digitized by Google

löses av motsatsen mellan »ultraister» och »rabulister». Som alltid stå många utanför eller mellan grupperna.

Detta starkt framträdande politiska intresse verkade omedelbart på tidningspressen, vars utveckling till en makt hos oss kan räknas från 1830-talets början, då ett nytt skede inleddes i dess historia genom Aftonbladet, vars utgivare var Lars Johan Hierta, † 1872. Denne öppnade en häftig strid mot de styrande, och bredvid hans tidning kämpade andra liberala blad. De frisinnade idéernas motståndare fylkade sig likaledes kring talangfulla publicister, bland andra de båda fosforisterna Askelöf och Palmblad. Pressen vann dessutom medverkan av framstående vittra krafter och kom att omfatta allt vidsträcktare områden, liksom dess alster spriddes i allt vidare kretsar.

Inom den *vittra* litteraturen inträdde även med 1830-talet betydelsefulla nydaningar. Av det föregående skedets stormän, som levde långt in i denna tidrymd, voro företrädesvis Geijer och Atterbom flitigt verksamma, och den förres s. k. avfall till de liberala idéerna (1838) är en av den nya tidens viktigaste händelser; men även de övriga skänkte litteraturen nya bidrag. Wallin kallas bort 1839; och vid seklets mitt komma dödsposterna i tät följd: Tegnér avlider 1846, Järta, Geijer och Franzén 1847, och 1855 avslutar Atterbom raden.

Under tiden hade nya personligheter gjort sig gällande i vår vittra värld. I främsta rummet den geniale, fantasirike Almquist, som först med 1830-talet rycker upp i främsta ledet, till en början såsom nyromantikens äktborne son och dess största framtidsförhoppning men mot årtiondets slut — ungefär samtidigt med Geijers avfall — allt tydligare sällande sig till de liberala idéernas bärare, på samma gång som han i sin diktning väljer en realistisk framställningsform. Vidare Runeberg, den finske skalden, som i sin estetiska uppfattning var motståndare till Sveriges då gällande litteratur och i en

Digitized by Google

1832 offentliggjord artikel angrep Tegnér och tegnérismen såväl som fosforismen, varemot han något senare framträdde som Almquistbeundrare. I sitt eget skaldskap representerar han en av klassicism och folkdikt inspirerad verklighetspoesi. — Fredrika Bremer skapade i anslutning till det föregående seklets engelska berättelselitteratur en ny, borgerlig romandikt i vårt land, som vann europeiskt rykte och fick talrika efterföljare, främst Emelie Carlén.

Hade den politiska oppositionen mot nyromantikens idéer sin härd i Stockholmspressen, så utgick det vittra angreppet — vad det egentliga Sverige angår — från samma ort, där en gång fosforismen föddes. Dess tidigaste målsman var den sedermera som Shakspere-översättare berömde Karl August Hagberg, † 1864, vilken 1835 — närmast med anledning av Almquists skrifter och Atterboms lovordande granskning av dem — drog i fejd mot nyromantiken, framför allt mot dess snilleförgudning och överskattande av det estetiska på andra andliga makters bekostnad. De angripna svarade. Senare följdes Hagberg av sin vän Bernhard Elis Malmström, som både filosofiskt — han var liksom denne hegelian — och i sin vittra alstring ställde sig emot fosforismen, och av K. F. Bergstedt, som i tidskriftspressen yrkade på en »medborgerlig praktisk bildning gent emot esteticismen».

Inom poesien är för övrigt inflytandet från Tegnér och nyromantiken alltjämt framträdande, hos smärre andar såsom matt efterbildning. Men vid sidan härav klinga under 1840-talet självständiga och egenartade toner. Utom Malmström äro att nämna Karl Vilhelm August Strandberg (Talis Qualis) — den mest betydande kraften —, Oskar Patrik Sturzen-Becker (Orvar Odd), vars skaldskap dock först senare gör sig fullt gällande, och Gunnar Wennerberg. Därjämte på dramats och berättelsens område August Blanche.

Digitized by Google

Bland de följande årtiondenas skriftställare intager Viktor Rydberg en härskande ställning. I hans vittra författarskap, som bäres av en ideal åskådning, ena sig romantiska och antika element. Vid sidan av honom märkes en grupp lyriska skalder, utgångna från Uppsala under 1860-talet, vilkas främsta namn är Karl Snoilsky.

Adertonhundratalets båda sista årtionden, bland vilkas författare främst må nämnas den även europeiskt ryktbare August Strindberg, hava företett en sällsynt rik och mångsidig alstring inom vår diktning. Under 1880-talet härskar en utpräglat realistisk, stundom naturalistisk riktning, som ställer verklighetsskildringen i främsta rummet och präglas av samhällelig medkänsla; den följes under 1890-talet dels av en fantasirik, skönhetsdyrkande »renässans», i någon mån släkt med nyromantiken, dels av en folkligt stämd lyrik och berättelsekonst, som slagit in på nya banor.

Inom vetenskaperna, humanistiska såväl som naturforskande, har ett framgångsrikt arbete fortgått.

På *filosofiens* område är Kristofer Jakob Boström, 1797—1866, det främsta namnet. Han grundlade på 1840-talet en filosofisk skola, vilken räknat talrika lärjungar.

Den *historiska* vetenskapen såg under 1830—1840-talen alltjämt i Geijer sin ledande man. Utarbetandet av hans Svenska folkets historia faller nämligen vid ingången till detta skede. Jämte och efter honom verkade Anders Fryxell, vars betydelsefulla strid med Geijer ägde rum under 1840-talet, samt flera andra utmärkta forskare ur Geijers skola, främst Fredrik Ferdinand Carlson, † 1887. Andra historiker äro Karl Gustav Malmström, † 1912, Klas Teodor Odhner, † 1904, och Hans Forssell, † 1901. *Kyrkohistorien* fick en lärd bearbetare i Henrik Reuterdahl, † 1870. Den fosterländska *littera-*

Digitized by Google

turhistorien börjar under ifrågavarande tid, sedan Hammarsköld framställt grunddragen, att allt mera odlas. Atterboms redan omtalade verksamhet på detta område faller under denna period, och till honom sälla sig andra krafter, såsom den frejdade nykterhetsivraren Per Wieselgren, † 1877, B. E. Malmström och Gustav Ljunggren, † 1905. Fornforsk-

K. J. Boström.
Samtida litografi.

ningen fick efter det uppsving denna vetenskap tagit i Danmark även hos oss en ny lyftning genom Hans Hildebrand, † 1913, och Oscar Montelius.

Språkforskningen uppvisar, särskilt vad modersmålet vidkommer, en fruktbärande verksamhet. Under inflytande från Danmark ävensom från tyska lärde fick man blicken öppen för

Digitized by Google

vikten såväl av modersmålets historiska studium som av dess jämförande med samsläktade språk. Johan Erik Rydquist, † 1878, gjorde svenska språkets lagar till föremål för sin undersökning. Genom mönstergilla upplagor av de gamla landskapslagarna främjade Karl Johan Schlyter, † 1888, ej blott rättshistorien utan också språkvetenskapen. På sista tiden har den nordiska språkforskningen skjutit ny växt; bland annat hava de svenska allmogemålen vetenskapligt bearbetats, och ett stort ordboksarbete har satts i gång av Svenska akademien.

Ett stort, sedan ett århundrade pågående arbete står nu inför sin avslutning; det är *Bibelkommissionens översättning av den heliga skrift.*

Inom *naturvetenskaperna* verkade, utom de förut nämnda Fries och Retzius, bland andra fysikern Anders Johan Ångström, † 1874, samt polarfararen och upptäcktsresanden Adolf Erik Nordenskiöld, † 1901.

En särskild uppmärksamhet förtjänar detta skedes vackra arbete för att popularisera vetenskaperna. Detta sammanhänger med det rika folkbildningsarbete, som fortgått allt sedan tillkomsten av 1842 års folkskolestadga, genomdriven trots motstånd från den äldre tidens män, som ansågo folkupplysning innebära en fara (»drick djupt men läppja icke!»). En viktig kulturföreteelse är även upprättandet av folkhögskolor, vilket skedde efter mönster från Danmark. Allt flera fält av facklitteraturen hava på detta sätt vunnits åt nationallitteraturen, och den vetenskapliga forskningens frukter hava erbjudits en allt större allmänhet. Mycket hava härtill tidskrifter och tidningar medverkat.

Ett framstående encyklopediskt verk, som utgör ett storartat vittnesbörd om vad samverkan mellan svenska vetenskapsidkare och skriftställare kunnat åstadkomma, är *Nordisk familjebok*, av vilken nu en andra upplaga är under utgivning.

Digitized by Google

Karl Jonas Love Almquist är en av den svenska litteraturens snillrikaste och egendomligaste företeelser. I sin diktning och hela andliga läggning står han i beroende av nyromantiken. Både hans skaldskap och hans liv vittna om den nyromantiska uppfattningen av snillet såsom världens allhärskare, såsom obundet av alla regler och lagar, vilka gälla för vardagsmänniskorna. Han är vidare nyromantiker i sin ironiska lek med livets alla spörsmål och i sin förkärlek för bjärta färger. Främst är han det emellertid genom sin aldrig vilande *inbillningskraft*.

Men han ägde å andra sidan ett skarpt utpräglat drag av *rationalism*, »ett det mest särskiljande, skarpt logiska omdöme» — för att begagna hans egna ord; och detta drev honom, allt som tiden gick, allt mera till opposition mot nyromantikens reaktionära åskådningssätt. Han blev slutligen förkämpe för frisinnade, att icke säga revolutionära idéer. Själv klagar han över att han slets mellan tvenne olika skaplynnen, något som i viss mån ställde honom ensam i förhållande till tidens båda riktningar. Dessa båda drag i hans lynne — det svärmiska och det revolutionära — peka emellertid båda tillbaka till den från Rousseau utgående »Sturm-und-Drang»-riktningen såsom urkälla. Motsägelserna i hans författarskap bero för övrigt naturligtvis i ej ringa mån på den utveckling, som han genomgick men som icke är så lätt att följa, därför att flera av hans arbeten offentliggjordes först många år efter sin tillkomst.

Almquist var sålunda rikt begåvad med hänsyn till fantasi och tanke, men *känslolivet* var däremot jämförelsevis fattigt hos honom.

Hans levnadsöden äro ytterst märkliga. Han föddes år 1793 i Stockholm; fadern var lantbrukare. Såsom barn visade han ett allvarligt drömmande lynne, och hos morfadern, den gamle Gjörwell, älskade han att lyssna till dennes historiska visdom. Efter studier i Uppsala inskrevs han såsom filosofie

Digitized by Google

magister år 1815 i ett ämbetsverk, vilket han emellertid lämnade redan 1823. I det av Dahlgren stiftade *Manhemsförbundet*, ett slags efterbildning av det götiska men i religiös anda, inträdde han år 1816. För detta har han uppgjort ett högst egendomligt, fantastiskt förslag till stadgar. År 1824 flyttade Almquist jämte ett par vänner till Värmland för att leva som bonde. Han gifte sig med en bondflicka, vid vilken han allt sedan ungdomen fäst sig. Emellertid ledsnade snart »dannemannen Love Carlsson», som han under sin lantbrukaretid kallade sig, vid det enformiga livet i en från huvudstaden fjärrbelägen bygd och flyttade tillbaka till Stockholm 1826. Någon tid var han här utan fast sysselsättning men blev så lärare och 1829 rektor vid Nya elementarskolan, där han gjorde försök med nya pedagogiska metoder. Almquist var en utmärkt lärare och läroboksförfattare, men efter någon tid drog hans vittra skriftställeri intresset från skolarbetet. Hans vänner sökte nu skaffa honom plats som professor vid universitetet i Lund. Då detta misslyckades, rev Almquist upp broarna bakom sig: han utgav år 1839 de djärva skrifterna *Det går an* och den i 17 år gömda *Amorina*, tog avsked från lärarsysslan, som han den senare tiden vanskött, och ägnade sig uteslutande åt vittert och publicistiskt författarskap samt blev medarbetare i Aftonbladet. Almquist, som låtit prästviga sig, inkallades till förhör inför Uppsala domkapitel med anledning av några yttranden i hans skrifter, som ansågos oförenliga med trosläran. Emellertid utnämndes han till regementspastor, varemot försök till annan befordran misslyckades. Hans ekonomi var rubbad, hans husliga liv icke lyckligt. Invecklad i tvivelaktiga affärer med en bekant ockrare rymde han från Sverige 1851. Häpnaden var allmän, och smädelsen fick fritt lopp. Säkerligen var han dock, som han själv skrev, »bättre än sitt rykte». Almquist styrde först kosan till Amerika, där han som språk-

Digitized by Google

lärare och tidningsreferent förtjänade ett knappt bröd men för övrigt synes hava levat ett lugnt liv. Hösten 1865 återvände han till Europa; och i Bremen, där han kallade sig professor Westermann, avled han år 1866.

Från Almquists tidigare författarperiod (åren omkring 1820), då bl. a. swedenborgianismen utövade ett starkt inflytande på hans sinnesriktning, härröra en skildring av de hädangångnas kärleksliv — *Murnis*, först långt senare tryckt under namnet *De dödas sagor* — och den år 1821 fullbordade men då outgivna Amorina, en i dramatisk form skriven dikt, som åsyftar en individens gensaga mot samhället, »det stora dårhuset». Amorina är ett arbete, som jäser av de mest olika stämningar och intryck, ett Sturm-und-Drang-tidens senfödda barn: i detsamma växla de vildaste skräckscener med ljuvliga skildringar och bisarrt humoristiska stycken. Själv kallade Almquist denna sin skapelse för »en vass värjudd ställd på mänskligheten ömtåligaste nerv», därmed antydande särskilt dess förnekande av viljans frihet och människans ansvar. Genom en frändes inskridande blev tryckningen av Amorina den gången avbruten.

Almquists håg vände sig nu allt mera åt romantisk diktning. Under vistelsen i Värmland skrev han en stor del av de arbeten, som han från och med år 1833 började offentliggöra under titeln *Törnrosens bok eller fria fantasier, berättade på jagtslottet hos herr Hugo Löwenstjerna.* Detta verk omfattar inom en väl funnen berättelseram en hel följd dikter på vers och prosa — lyriska, episka, dramatiska — samt avhandlingar i olika ämnen. Egentligen ville nog Almquist inom Törnrosens bok inrymma hela sin alstring. Bland skrifterna där märkas företrädesvis: inledningsnovellen *Jagtslottet*, romanen *Drottningens juvelsmycke* med ämne från tiden för Gustav III:s mord — ej utan inverkan från den franske skalden Victor Hugo —, dramerna *Ramido Marinesco, Signora Luna* och *Ferrando Bruno*, i vilka inflytande från Byron är

Digitized by Google

K. J. L. Almquist.
Målning av Mazér. Nordiska museet.

märkbart, ävensom den i ossiansk ton hållna episka dikten *Arthurs jagt.* Beaktas må det utpräglat musikaliska draget i Almquists kynne, som tar sig uttryck i en del tonsättningar och därtill diktade texter (*Songes*).

Omkring mitten av 1830-talet mottog Almquist starka intryck dels av realistisk skildringskonst, dels av samtida revolutionära och demokratiska rörelser, som mötte besläktade strängar i

Digitized by Google

hans eget inre. Han skrev nu förträffliga verklighetsskildringar, såsom brevnovellen *Aramintha May* och den vackra, stilfulla folklivsbilden *Kapellet*. De överträffades dock i berättarkonst av Det går an, som under sin lugna yta dolde ett omstörtande syfte. Den framkallade en häftig strid med anledning av det angrepp på äktenskapet och det äktenskapliga samlivet, som måste anses utgöra dess innebörd. Bland Almquists avhandlingar äro särskilt den ypperliga karakteristiken av svensk natur och svenskt folklynne *Svenska fattigdomens betydelse* samt *Europeiska missnöjets grunder*, en skrift, som utmynnar i rent kommunistiska förslag, anmärkningsvärda så till innehåll som framställningssätt.

Almquists verksamhetsdrift var underbart splittrad. Begåvad med rika intressen för allt stort och skönt i liv, natur och konst blev han en mångfrestare. I sin diktning ville han giva en totalbild av alla människolivets faser, men trots hans strävan att vara allsidig bära dock hans alster en starkt subjektiv prägel. Almquists uppfinningsrikedom och herravälde över olika poetiska rymder och stilar äro obestridliga, ej mindre hans effektsökeri. Tankedjupet är knappast så stort, som det vid första påseendet förefaller: han bjuder ofta mera bländande paradoxer än genomtänkta sanningar.

Karl Vilhem Böttiger, 1807—1878, professor i Uppsala, är närmast att räkna till nyromantikens epigoner, om han än i sin poetiska stils sinnrikhet och klarhet är besläktad med gustavianerna. Hans på 1830-talet utgivna diktsamlingar utmärka sig genom välljudande form samt en mild och öm grundton, men det känslosamma, vekt elegiska draget i ungdomsdikterna förefaller icke fullt naturligt. Bland hans bästa lyriska poem äro diktcykeln *Fåglarne*, *Italia*, *Fantasi* (Jord och himmel jag), *Qväll och frid*, ävensom en del tillfällighetsdikter och poetiska översättningar. Han har till-

Digitized by Google

lika författat litterära *minnesteckningar* av värde och påbörjat utmärkt väl skrivna levnadsminnen.

Johan Börjesson, 1790—1866, kyrkoherde, »den siste fosforisten», hade i sin ungdom under den litterära stridstiden gjort sig känd såsom lyriker i fosforisternas kalendrar. På 1840-talet framträdde han såsom *dramatiker* och lyckades vinna mycket bifall med ett par av sina i Shaksperes stil skrivna historiska sorgespel, att särskilt nämna *Erik XIV*, som framställer händelserna före Eriks fängslande och är utmärkt för sann poetisk glöd samt giver en särdeles intressant karakteristik av Göran Persson, och *Solen sjunker*, som skildrar Gustav Vasas sista dagar och oron inom hans hem, särskilt hans dotter Cecilias sorgliga kärlekssaga.

Johan Ludvig Runeberg står i främsta ledet bland de skalder, som diktat på svenskt språk. År 1830, då striden mellan gamla och nya skolan var utkämpad och dels nyromantikens idéer, dels tegnérismen härskade i vår vittra värld, framträdde han med sina första dikter. Han hade — utom av sin landsman Franzéns diktning — inspirerats av antikens formklara dikt, av ett slaviskt folks egendomliga lyrik samt av sin egen folkstams karga liv och rika historiska minnen. Runebergs diktning, som försmådde bildprakt och undvek uppstyltning, tog sig till uppgift att enkelt och måttfullt, klart och troget men dock med vissa drag av antik stilisering skänka en poetisk bild av verklighetens värld, sådan han funnit den i hemmet, i naturen, i historien.

Johan Ludvig Runeberg föddes år 1804 i Jakobstad, son till en sjökapten av svensk släkt. Tidigt röjde han känsligt sinne och poetiska anlag. Hans äldsta barndomsminnen äro knutna vid 1808—1809 års krig, minnen, som senare togo sig uttryck i hans yppersta dikter. År 1822 blev han med goda

Digitized by Google

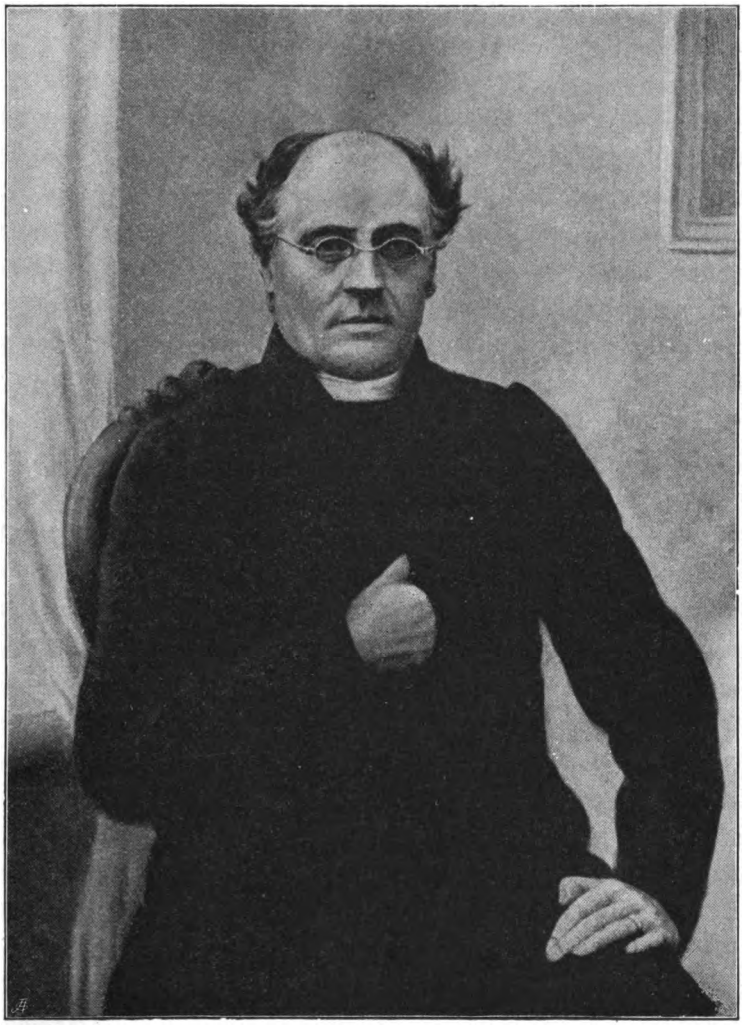

J. L. Runeberg.
Efter en fotografi från 1862.

Digitized by Google

förkunskaper student vid Åbo akademi, där han till att börja med levde i ytterst knappa förhållanden. Han fick dock snart kondition hos kapten av Enehielm, vars hem låg uppe i Saarijärvis skogsbygd. Runebergs vistelse mitt bland den kring sjön Päjäne boende urfinska befolkningen blev av största betydelse för honom: här lärde han på jakter och fiskturer rätt känna det folk, vars störste sångare han skulle bliva; här fann han modellerna till figurerna i *Elgskyttarne*, och här gjorde han bekantskap med den gamle underofficeren Pelander, som i vissa avseenden blev urbilden för Fänrik Stål och som meddelade Runeberg åtskilliga krigsminnen, liksom även hans principal berättade anekdoter från finska kriget för honom. Sedan Runeberg återvänt till Åbo, fortsatte han flitigt sina studier och utvecklade sin personlighet under vistelsen i ärkebiskop Tengströms hem. Han blev år 1827 filosofie magister. Kort förut hade han debuterat som skald, men det var först efter ytterligare några år av rastlöst inre arbete, som han utgav första delen av sina dikter, vilka tillägnades Franzén, som hälsade dem med stort bifall. Runeberg blev 1830 docent vid universitetet, som efter Åbo brand förlagts till Helsingfors, och gifte sig kort därefter med Fredrika Tengström, en ovanlig och betydande personlighet, själv poetiskt begåvad, som övat ej ringa inflytande på sin makes utveckling. Sin utkomst fann Runeberg dels såsom lärare, företrädesvis vid en enskild skola, dels såsom tidningsredaktör. Då han icke hade några utsikter till befordran vid akademien, flyttade han år 1837 till Borgå, vid vars gymnasium han erhållit ett lektorat. Ryckt undan det umgängesrika huvudstadslivet fick han i en stilla landsort en fast praktisk sysselsättning; och om än fruktbarheten i hans skaldeverksamhet minskades, yppade sig dock den skapande kraften allt mera mäktig och mogen. Under 1840-talet faller Runebergs högsta kraftutveckling. År 1851 besökte han Sverige och mottogs

Digitized by Google

där med stor uppmärksamhet och hänförelse. Hoppet att få göra bekantskap med den av honom högt beundrade Almquist blev gäckat — denne hade kort förut lämnat landet. År 1863 — strax efter utgivandet av *Kungarne på Salamis* — drabbades Runeberg av ett slaganfall, som band honom vid sjukrummet och förlamade hans verksamhet under hans återstående levnad. Vårdad av en trogen maka och föremål för Finlands och Sveriges aktning och kärlek tillbragte han emellertid med friska själskrafter sin långa sjukdomstid. Den 6 maj 1877 skattade han åt förgängelsen. Finlands ständer deltogo i hans jordfästning, och på hans grav sades hans egna ord:

Ej med klagan skall ditt minne firas,
ej likt dens, som går och snart skall glömmas.

Runeberg har samlat åtskilliga av sina bästa lyriska dikter i cykeln *Idyll och epigram*, små konstnärligt utmejslade poem, vilka i tonen påverkats av några serbiska folkdikter. Andra av hans lyriska stycken sluta sig närmast till de franzénska visorna. Bland Runebergs episka dikter märkas först trenne på hexameter. Elgskyttarne (1832) är en dikt i nio sånger, som rönt inflytande från Homeros. Skalden skildrar här den finska allmogens vinterliv, dess hemseder och jägarlynne med utomordentlig trohet och sällsynt gestaltbildande kraft; framställningen utmärker sig för stor åskådlighet men är stundom nog bred. *Hanna* (1836) är ett idylliskt epos, som ger en sommarbild från en prästgård på landet: vi äro vittne till huru den första kärleken vaknar hos en älsklig ungmö. Det var denna dikt, som först gjorde Runeberg riktigt omtyckt i Sverige. *Julqvällen* (1841) är en anslående berättelse om en officers hemkomst från kriget på julafton: märk särskilt teckningen av den gamle invaliden Pistol, som är befryndad med »fänrikarna»! I *Nadeschda* (samma år) har Runeberg åter i mera romantisk stil och icke utan inflytande från Byron

Digitized by Google

och Almquist behandlat ett ryskt ämne från kejsarinnan Katarinas dagar, nämligen sägnen om den fagra slavinnan Nadeschda, »duvan», som är mål för tvenne »furstefalkars» kärlek och tävlan och som efter att hava genomgått växlande öden äntligen blir den enes brud. *Kung Fjalar* (1844) är en dyster saga om den nordiske drotten Fjalar, som trotsade själva gudarna och straffades med att före sin död få uppleva sin son Hjalmars och sin dotter Gerdas (Oihonnas) undergång. Här förmäler sig inflytande från nordisk forndikt och Ossian med en antikt tragisk uppfattning av människan och hennes förhållande till de makter, som bestämma över livet. Denna dikt torde vara skaldens yppersta konstverk.

Mest känd har emellertid Runeberg blivit genom sin odödliga cykel *Fänrik Ståls sägner*, i vilka lyrik och epik ingått en skön förening. Första samlingen utkom 1848 — de äldsta dikterna i densamma voro dock från 1830-talet — och den andra 1860; båda väckte den största beundran och glädje. Dessa stycken tillkommo på en tid, då det säreget finska stats- och nationalitetsbegreppet allt mer arbetade sig fram, och dessa dikter bära icke minst vittne härom. Hoppet om återförening med Sverige var nu visserligen på väg att slockna, men i de gamla ärofulla krigsminnena ägde svenskar och finnar ett gemensamt förflutet, vilket ingen tolkat skönare än Runeberg. Det är växlande bilder från krigets värld han här upprullar: djupt rörande, innerligt varma scener som *Molnets broder*, *Wilhelm von Schwerin*, *Torpflickan* och *N:r femton, Stolt;* andra dikter, i vilka allvaret kryddats med en tillsats av humor, såsom *Sven Dufva* och *Lotta Svärd;* glada bivackanekdoter som *Sandels*, *Von Törne* och *Von Konow och hans korporal;* sånger, i vilka skalden rent lyriskt sjungit ut sin fosterlandskärlek, såsom *Soldatgossen* och *Vårt land;* dikter, i vilka föraktet och harmen sjuder, såsom *Fältmarskalken* och *Sveaborg;* storslagna, vemodsfulla minnesbilder som *Döbeln*

Digitized by Google

vid Juutas, *Den femte Juli* och *Fänrikens marknadsminne* samt många andra. Det är ett helt galleri levande skepnader av egendomligt finskt kynne — bland dem ej minst *Fänrik Stål* själv —, som Runeberg skänkt de båda folken.

Fänrik Ståls sägner förena karaktärsfull verklighetstrohet i detaljskildringen med idealitet i uppfattningen. En stark fosterlandskänsla fyller dikterna men slår aldrig över i sin vrångbild: det bullrande skrytet eller den råa hätskheten, ty sanning och äkthet kännetecknа dessa dikters känsla och uttryck.

Av Runebergs *dramatiska* stycken är sorgespelet Kungarne på Salamis det enda betydande. Det behandlar ett antikt ämne, återgivet i antikens anda och stil.

Runeberg har även författat *psalmer* och har haft väsentlig andel i tillkomsten av den finsk-svenska kyrkans psalmbok.

Av honom äro också en del berättelser, kritiska uppsatser och avhandlingar.

Bernhard Elis Malmström, 1816—1865, professor i Uppsala, stod från början och hela sitt liv igenom i avgjord opposition mot den fosforistiska skolans åskådning, mot vilken han även drog i fejd i sina efter hans död nog okritiskt utgivna föreläsningar, *Grunddragen af svenska vitterhetens historia*. De äga visserligen brister i avseende på källforskning och oväld, men Malmström dömer dock ofta skarpsinnigt och träffande om de litterära företeelserna, och arbetet innehåller många förträffliga estetiska utredningar.

Såsom originalskald framträdde han omkring 1840 med dikter, vilka i innehållets okonstlade manlighet och renhet stå vid sidan av Geijers och Runebergs. Formen har däremot mindre av personlig egenart. Malmströms poetiska alstring avstannade för övrigt tidigt. Bland hans dikter märkas särskilt *Angelika*, den berömda fyrväpplingen elegier, författade

Digitized by Google

på melodiska distika, bilder ur livet som *Stafkarlen* och *Brudsmycket*, den innerliga lärodikten *Ödmjuker er* samt den djupt gripande bikten *Ensamheten.* I den vackra romansen *Hvi suckar det så tungt uti skogen?* anslår han en avgjort romantisk ton.

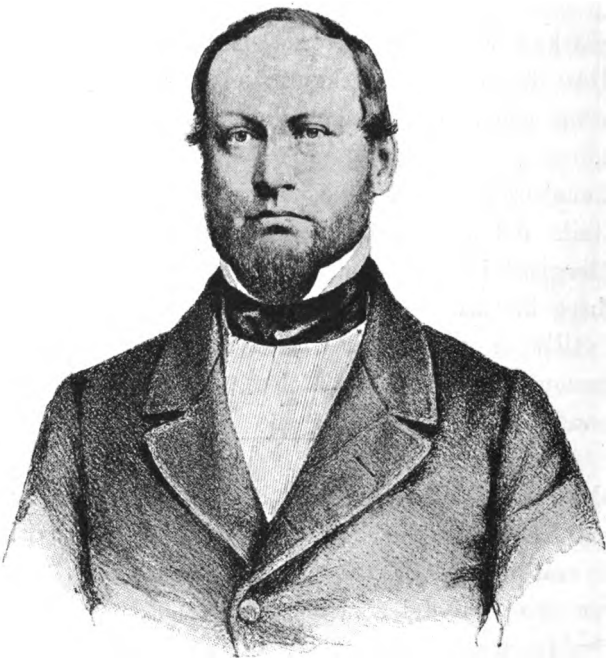

B. E. Malmström.
Samtida litografi.

Johan Nybom, 1815—1889, litteratör, var Malmströms samtida under ungdomsåren i Uppsala. Hans skaldskap utmärker sig genom versens välljud och glans samt känslans häftiga strömning. Han torde kunna anses såsom en av Tegnérs lyckligaste efterföljare i avseende på det formella av poesien. Åtskilliga av Nyboms dikter äro verkliga praktstycken, såsom *Sista natten i Alhambra.* Hans *Sång på jul-*

Digitized by Google

K. V. A. Strandberg.
Samtida litografi.

afton utmärker sig för stor enkelhet och innerlighet; uti andra dikter däremot är hans känsla icke utan svulst och överdrifter, särskilt i vissa fosterländska kväden. Bland hans mest sjungna sånger är hymnen *Stå stark, du ljusets riddarvakt!*

Karl Vilhelm August Strandberg, 1817—1877, publicist, pseudonymen Talis Qualis, var en fullblodig skaldenatur och intager otvivelaktigt främsta rummet bland skalderna inom Sveriges landamären under efterromantikens tid. Hans

Digitized by Google

första diktning bär politisk prägel och var påverkad av »det unga Tysklands» politiska poesi. Som student i Lund gav han med djärva kväden ett stormande uttryck åt ungdomens frihetsträngtan och åt den sympati för de förtryckta folken, som under 1840-talet klappade i så många svenska hjärtan, ävensom åt det då gängse hatet mot Ryssland. Han fann så småningom sin egen ärligt svenska ton, och i likhet med Runeberg lyckades han, som till en början mottagit starka intryck från Tegnér, att därför skapa ett verklighetstroget, klangfullt, stundom drastiskt målande uttryck i en form, som utmärker sig för käck ursprunglighet och en viss manlig knapphet. Bland hans första originaldikter, som utgåvos under den krigiska titeln *Sånger i pansar* (1845), funnos många glödande, hänsynslösa stycken, såsom *Vaticinium* (Finland, så jag ville ropa), vilket i likhet med flera andra manar till krig mot »världens Goliat», den ryske grannen. Till denna samling hör också »kungssången» *Ur svenska hjertans djup en gång*, som länge sjungits såsom folksång. Strandbergs diktning utvecklade sig senare till mera mognad; det lidelsefulla gav vika för det mera formbehärskade, och hans skaldskap företer nu släktskap med den måttfulla realismen hos Runeberg. Bland hans senare dikter märkas sådana kärnulla, innerliga, fint formade stycken som *Mitt döda barn*, *Fanny* och *De små nattvardsbarnen* samt historiska bilder, fulla av must och märg, såsom t. ex. *Likbrasan*. En mästare i att till svenskt språk överflytta utländsk poesi har han bland annat med vår litteratur införlivat Byrons berättande dikter.

Oskar Patrik Sturzen-Becker (pseudonymen Orvar Odd) var född 1811 och ägnade sig, sedan han i Uppsala blivit filosofie magister, åt publicistisk verksamhet, främst i Aftonbladet. Någon tid var han bosatt i Danmark och arbetade där med glödande iver för skandinavismens sak. Han dog år 1869.

Digitized by Google

Orvar Odd tillhörde »det unga Sverige» från 1830-talet. Han var en kvick »följetonist» i dåtida mening (motsvarande vad som nu menas med kåsör) och en spirituell och mångsidig litteraturkritiker. I sina senare utgivna *Grupper och personnager*, uddiga om än stundom lösa skildringar ur samtidens litteraturhistoria, förenar han kåsörens och litteratur-

O. P. Sturzen-Becker.
Litografi från 1840-talet.

granskarens egenskaper. Han är en prosastilist med stort herravälde över språket. — Men fullt så stor betydelse äger Orvar Odd som skald: han intager en i många avseenden egendomlig ställning såsom lyriker med stort känslodjup och verklighetssinne (»Jag, tidens barn av all min själ, jag blir på jorden kvar») samt såsom en poetisk berättare av hög

Digitized by Google

rang. I sin fria, på musikaliska grunder fotade rytm har han dessutom mer än någon annan av våra äldre skalder frigjort sig från den stavelseräknande versprincipen. Redan på 1840-talet hade han framträtt som skald (*Min fattiga sångmö*), därvid han i dikten gav uttryck åt sina politiska och sociala idéer; men hans mest betydande alstring härrör från 1860-talet, då han med fördjupad livserfarenhet och rikare litterär bildning på allvar ägnade sig åt dikten och utgav flera lyriska samlingar (*Stycken i små ramar*, *Brunt och rosenrödt*) samt poetiska berättelser, ej utan släktskap med Byrons, sådana som *Grefvinnan Gruffiakin*, *Förborgadt*, *John Faa* och andra, hållna i en form, vars ledighet och elegans äro ganska enastående inom vår litteratur.

Vilhelm von Braun, 1813—1860, löjtnant, var en skald av humoristiskt satiriskt skaplynne, som med grovkornig kvickhet uppträdde mot konventionalism, tillgjordhet och känslosamhet i liv och dikt, liksom han även skrev politiska och sociala tendensdikter. Hans ystra skämt överskrider ej sällan anständighetens gräns. Även allvarligare stämningar uppenbara sig dock bakom hans bittra löje. Bland sådana dikter märkas *Mitt konterfej*, *Hjelten*, *Qvinnoögat*. Han har även författat ett antal berättelser av gott lynne.

Elias Sehlstedt, 1808—1874, tullinspektor, är en mycket populär diktare av älskvärda, godmodigt humoristiska *Sånger och visor*, i vilka ett friskt natursinne och en oförarglig kvickhet komma till synes.

Gunnar Wennerberg, 1817—1901, lektor, landshövding, statsråd, äger sin huvudsakliga berömmelse såsom diktare och tonsättare av den humoristiska sångcykeln *Gluntarne*. Han stod under sina studentår den nyromantiska kretsen i Uppsala nära och har tvivelsutan hämtat djupa intryck från denna: en tråd av romantisk sorglöshet och romantiskt natursvärmeri tvinnar sig ock igenom hans ofta drastiskt verk-

Digitized by Google

lighetstrogna skildringar av 1840-talets studentliv med dess glada, estetiska epikurism. De utmärka sig tillika för sällsynt åskådlighet, dramatisk livfullhet och kraft samt musikalisk stämningsrikedom, på samma gång som det naturliga

Gunnar Wennerberg.
Litografi från omkring 1850.

talet är ypperligt träffat; stundom klingar för övrigt en med Bellman befryndad ton fram. Wennerberg har dessutom förvärvat sig ett ärat namn genom sina *fosterländska hymner* (Hör oss Svea, Frihet bor i Norden, O Gud, som styrer folkens öden).

Digitized by Google

Fredrik August Dahlgren, 1816—1895, kansliråd, utövade en mångsidig författarverksamhet. Särskilt intaga hans på värmländskt landsmål diktade ypperliga skämtvisor (t. ex. *Jänta å ja'*, *Bremmsen*, *Nils Annerssas vise*) på grund av sin folkliga realism ett alldeles säreget rum i sin tids litteratur och förebåda i viss mån hembygdsdikten på 1880-. och 1890-talen. Närsläktat är hans sångspel *Vermländingarne* (1848), som är vårt mest uppförda teaterstycke; dess skildringar ur folklivet äga förtjänster särskilt i de komiska scenerna, mindre i de rörande.

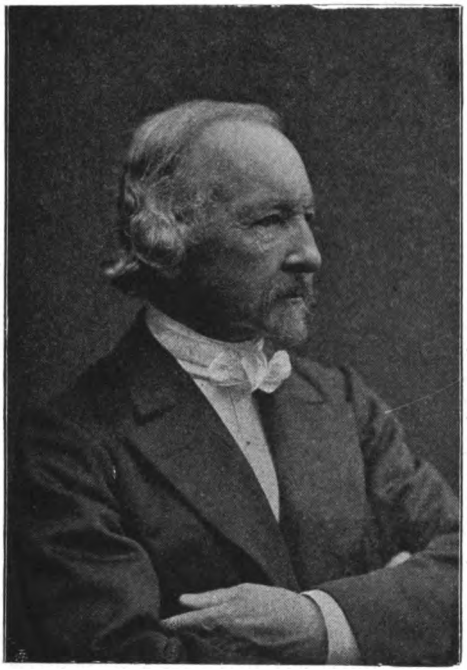

Z. Topelius.
Efter fotografi.

Zakarias Topelius, 1818—1898, professor i Helsingfors, var till sitt kynne nyromantiker med starkt religiös läggning; särskilt hade han tagit livliga intryck av Almquist. Genom sina musikaliskt hållna, välljudande dikter, t. ex. Vintergatan, Sången, Sylvias visor, införda i flera samlingar, såsom *Ljungblommor* och *Nya blad*, har han vunnit främsta rummet bland finska skalder näst Runeberg. Han har också verkat såsom dramatisk författare (det historiska skådespelet *Regina von Emmeritz*) och i en följd historiska noveller, *Fältskärns berättelser*, förstått att på det lyckligaste sätt sammanknyta historisk

Digitized by Google

skildring med fantasifull dikt samt härigenom skänkt särskilt ungdomen en kär läsning. Dessutom har Topelius genom den serie visor, berättelser och dramer, som utkommit under titeln *Läsning för barn*, blivit de smås mest avhållne skald.

Inom *romanskriftställeriet* inträdde under 1830- och 1840-talen en ovanlig blomstring. Det grundläggande namnet på detta område är Fredrika Bremer. Hon var född i Finland 1801 men kom redan som litet barn till Sverige. Fredrika växte upp i ett burget hem men hade dock icke någon lycklig barndom utan levde under trycket av en sträng, i de minsta detaljer reglerad uppfostran. Den uppväxande flickan besjälades av en livlig verksamhetslust och skulle ha önskat att få verka ute i världen såsom sjuksköterska eller dylikt, men den goda tonen trädde hindrande i vägen. Giftermålsanbud avböjde hon. År 1828 utgav hon anonymt första delen av *Teckningar utur hvardagslifvet*, en samlingstitel för hennes noveller och romaner. De mottogos synnerligen välvilligt och följdes snart av andra, vilka likaledes rönte starkt bifall. Omkring år 1830 var anonymiteten röjd; hon uppmuntrades av bl. a. Franzén, och snart utmärkte även Svenska akademien hennes författarskap. Efter att hava genomgått en religiös kris, som medförde en andlig luttring, framträdde hon i början av 1830-talet, då hon mest vistades i stillhet hos en väninna i Norge, såsom en mognad författarinna. Från medlet av 1840-talet ägnade hon sig övervägande åt tendensskriftställeri samt åt studiet av tidens samhällsfrågor och gjorde mångåriga resor i Amerika och Orienten. Fredrika Bremer dog år 1865. Hon var en handlingskraftig kvinna, som med gärning och med ord verkat i människoälskande syfte.

Då Fredrika Bremer utgav sina berättelser under titeln Teckningar utur hvardagslifvet, ville hon därmed förklara, att

Digitized by Google

hon i motsats till det föregående, delvis också det samtida romanförfattarskapet avsåg att skildra förhållanden och tilldragelser inom den närmare omgivningen. Detta gjorde hon dock med skarpt sinne för de ideala dragen i livet och gärna med utpräglad tendens. Skildringen är påverkad av 1700-talets realistiskt borgerliga engelska romandikt men visar

Fredrika Bremer.
Målning av Södermark 1843. Högre lärarinneseminariet i Stockholm.

samtidigt romantiska inslag. I sina bästa arbeten — *Familjen H****, *Presidentens döttrar*, *Grannarne* (en brevroman, som med utmärkt karaktärsteckning skildrar förhållandet mellan föräldrar och barn), *Hemmet* — har Fredrika Bremer förmått avlocka hemlivet i svenska bygder dess både poetiska och komiska drag, målat svensk trevnad och svensk otrevnad

Digitized by Google

samt tolkat familjelivets sorger och fröjder, allt detta oftast på ett hjärtevinnande sätt och med skarp blick för de humoristiska smådragen. Med början av 1840-talet har hennes skriftställarskap nått sin höjdpunkt. I senare alster, bland annat i den mot kvinnans omyndighet riktade romanen *Hertha*, lät Fredrika Bremer, som var en varmhjärtad förkämpe för en mängd reformer, framför allt för nedbrytande av de skrankor, vilka hämmade kvinnans verksamhet, det skarpt tendensartade träda alltför ohöljt fram och göra sig ofördelaktigt gällande på poesiens bekostnad; men de idéer, som hon här stritt för, hava förts till seger. Hon har ock utgivit innehållsrika *reseskildringar* från färder i nya och gamla världen. Hennes romaner äro översatta till främmande språk.

Sofia von Knorring, friherrinna, född Zelow, 1797—1848, vann vid sidan av Fredrika Bremer under 1830-talet en ansedd ställning i vår litteratur under märket »Författarinnan till *Cousinerna*» (1834), namnet på hennes första roman. Hon röjer i sitt författarskap stor världserfarenhet och människokännedom, mycken kvickhet, skarp blick och esprit. Särskilt skildrar hon livet i de förnämas salonger.

Emelie Flygare-Carlén, född Smith, 1807—1892, först gift med A. Flygare, sedan med skalden J. G. Carlén, har liksom Fredrika Bremer vunnit ett världsberömt namn genom sina många fantasifulla romaner, som översatts till olika språk. Hennes författarskap, som blomstrade rikast åren 1838—1858, utmärker sig för stor uppfinningsrikedom och en livfull, realistisk skildringsgåva; men hon är underlägsen Fredrika Bremer i fråga om idéinnehåll och även i humoristisk framställning av vardagslivet. Sin största framgång har hon vunnit såsom skildrare av den västra skärgårdens folktyper: hon har i kraftiga drag tecknat denna befolknings faror, lidanden och försakelser, dess vilda strider och glada vilostunder. Bland hennes bästa alster äro den djupt tragiska

Digitized by Google

Emelie Flygare-Carlén.
Samtida litografi.

brottmålsromanen *Rosen på Tistelön*, den fängslande berättelsen om en fattig adelsmans öden *Skjutsgossen*, *Pål Värning*, som ger en enkel kärlekshistoria från ett skärgårdsvärdshus och upprullar tavlor ur det lägre folklivet, samt den stora kustromanen *Ett köpmanshus i skärgården*. En nog bitter och bjärt tendensroman är *En natt vid Bullarsjön;* den är riktad mot hyckleriet och det religiösa svärmeriet.

Magnus Jakob Crusenstolpe har krav på ett rum i våra litterära hävder såsom prosastilist. Född 1795 blev han assessor i Svea hovrätt men tog avsked redan 1834 och verkade sedan uteslutande såsom litteratör till sin död 1865. Såsom publicist stod han en tid i regeringens sold men blev sedan det rådande politiska systemets och dynastiens hätske vedersakare. Han författade även ett slags historiska romaner, i vilka han på

Digitized by Google

M. J. Crusenstolpe.
Samtida litografi.

ett förvillande sätt sammanblandade dikt och sanning, liksom han gjorde i sina politiska skrifter. Dessa romaner äro mycket bristfälligt komponerade, och karaktärsteckningen är ytlig, men stilen är elegant, och framställningen kryddas av pikanta anekdoter. Bland dem må nämnas *Morianen, eller Holstein-Gottorpiska huset i Sverige.*

Karl Anton Wetterbergh, 1804—1889, fältläkare, skrev under märket Onkel Adam från början av 1840-talet många berättelser, av vilka hans små humoristiska *Genremålningar* äro högst skattade. I sina större romaner, t. ex. *Penningar och arbete*, gör han sig gärna till tolk för en bestämd socialpolitisk tendens och för härvid de »små», de betrycktes talan. I dessa skrifter röja sig en varm känsla och en ofta i det humoristiska spelande kvickhet, som lockar ömsom till löjen

Digitized by Google

och tårar. Hans stil är enkel och okonstlad; han söker verka med små medel. Även flera utmärkta barnskrifter (*Linnéa, tidning för barn*) härröra från hans penna.

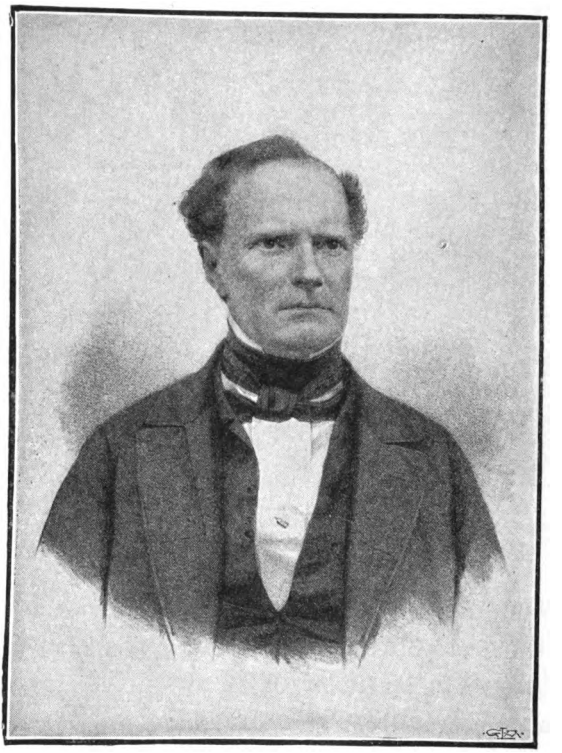

Karl Anton Wetterbergh.
Samtida litcgrafi.

August Blanche, 1811—1868, liberal politiker och publicist, vann sin första berömmelse såsom *dramatiker*. Han återupplivade nämligen på 1840-talet den allt sedan Gustav III:s tid så gott som avdomnade komedien och författade — visserligen nästan alltid med utländska arbeten såsom förebilder — en serie folkliga lustspel och skådespel, som tack vare i främsta rummet en kvick dialog, ypperliga kuplet-

Digitized by Google

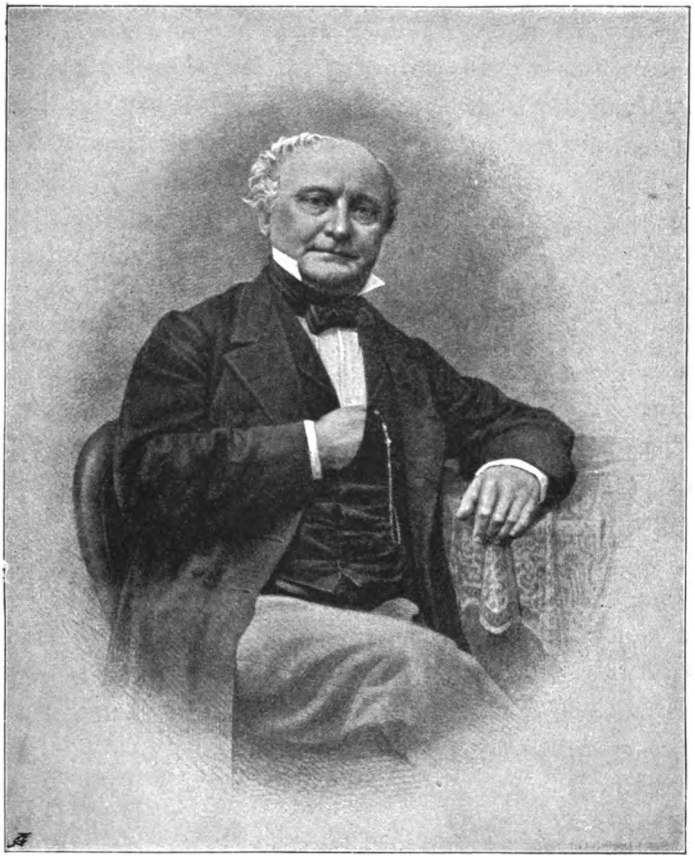

August Blanche.
Efter samtida litografi.

ter och en underström av humor bevara en framstående plats i vår litteratur. Nämnas må den äktkomiska farsen *Ett resande teatersällskap* och lustspelet *Hittebarnet.* Blanche skrev även några allvarliga dramer, t. ex. *Läkaren* och det historiska skådespelet *Engelbrekt och hans dalkarlar.* Han har även författat spännande romaner i fransk smak, bland dem *Sonen af Söder och Nord*, en skildring från 1848 års paris-

Digitized by Google

revolution. Men sin största berömmelse vann han genom sina smärre skisser ur stockholmslivet: *Bilder ur verkligheten.* De äro burna av känslig humor, en mindre vanlig berättartalang, som förmår att inom en trång ram inpressa ett rikt innehåll, samt en noggrann förtrogenhet med stockholmska minnen och stockholmsk atmosfär. Blanche var ock en framstående talare såväl i riksförsamlingen som vid festliga tillfällen.

Henrik Bernhard Palmær, 1801—1854, adjunkt i kemi vid Karolinska institutet, publicist, var en icke mycket produktiv men bitande kvick satiriker, vars följetongsuppsatser tillhöra det uddigaste, som flutit ur svensk penna.

Louis De Geer, 1818—1896, statsminister, gjorde sig i sin ungdom känd såsom författare av romaner och under titeln *S. H. T.* samlade, elegant skrivna skisser, vilka vittna om den finaste observationsförmåga. På sin ålderdom utgav De Geer en självbiografi, *Minnen*, som vid sidan av sitt historiska intresse äger högt värde såsom ett stilistiskt konstverk, vars form motsvarar dess ädla innehåll.

Gustav Henrik Mellin, född i Finland 1803, prästman i Stockholm, kyrkoherde i Skåne, † 1876, var en flitig författare på olika fält men är i synnerhet skattad för sina underhållande *Svenska historiska noveller.*

Egron Lundgren, 1815—1875, berömd akvarellmålare, har utmärkt sig även på det litterära området genom sina välskrivna *reseskildringar* från Italien, Spanien och Indien: *En målares anteckningar.* Nyligen hava utgivits självfulla brev och anteckningar av hans hand.

Bland tidens många framstående författare i humanistiska ämnen äro Fryxell och Thomander särskilt anmärkningsvärda.

Anders Fryxell, 1795—1881, kyrkoherde, titulärprofessor, är utan tvivel Sveriges mest läste historieskrivare. Hans

Digitized by Google

Berättelser ur svenska historien skildra i fyrtiosex volymer svenska folkets historia intill år 1772. De äldre delarna (till och med Gustav Adolf), vilka mera voro ämnade att utgöra en ungdoms- och folkläsning, hava rönt allmänt och en-

Anders Fryxell.
Bronsbyst av Valter Runeberg. Nationalmuseum.

hälligt erkännande för den livfulla skildringsgåvan och den präktiga planen. I de senare delarna, som äro anlagda efter en bredare och mera självständigt vetenskaplig måttstock, har Fryxell med orädd håg uppträtt mot vissa hävdvunna meningar om en del historiska personer och förhållanden och

Digitized by Google

har sålunda helt naturligt även rönt mycken motsägelse. Hans läggning är helt och hållet den nyktre rationalistens och moralistens; han blir stundom så ivrig i sitt försvar eller angrepp, att han mer gör intryck av sakförare än domare, men man har alltid klart för sig, att sakföraren tror på den

Lars Hierta.
Efter litografi.

saks sanning, som han förfäktar. Fryxell förde på 1840-talet en häftig strid med Geijer »om aristokratfördömandet i svenska historien», därvid han försvarade adelsväldets målsmän.

Johan Henrik Thomander, 1798—1865, biskop i Lund, är en av sitt skedes intressantaste företeelser. Han författade lärda teologiska avhandlingar och gjorde sig känd såsom en

Digitized by Google

av svenska kyrkans snillrikaste talare men har också på det vittra området skapat sig ett namn. Bland annat utförde han på 1820-talet ypperliga översättningar från Aristofanes och Shakspere, ehuru alsterrikedomen på grund av bristande yttre uppmuntran icke kom att motsvara hans avsikter.

De senare årtiondenas vittra författare.

Tiden före 1880.

Främst bland dessa märkes Viktor Rydberg. Han föddes den 18 december 1828 i Jönköping, vars fagra omnejd han så tjusande skildrat, bland annat i *Vapensmeden*. Tidigt fick han umbära föräldrahemmets omvårdnad; hans barndom och ungdom voro en strid mot nöden, men genom försakelser av mångahanda slag tillkämpade han sig bildning och utkomst. Efter en kort publicistisk verksamhet blev han 1851 student i Lund men måste snart nog avbryta sina studier av brist på medel och gripa till informatorskallet; tankar på att välja ingenjörsbanan lekte honom nu i hågen, och han funderade även på att utvandra till Amerika, då han år 1855 av den framstående och inflytelserike publicisten redaktör S. A. Hedlund, som fick en stor betydelse för hans utveckling, emottog anbud att inträda i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidnings redaktion och därigenom räddades åt litteraturen och fosterlandet. Under mer än två årtionden verkade han såsom tidningsman i politiska, litterära och kyrkliga ämnen och idkade vid sidan härav skönlitterärt och vetenskapligt författarskap. Han var även en kortare tid riksdagsman. Sedan han år 1876 anställts som föreläsare i filosofiska och kulturhistoriska ämnen i Göteborg, ägnade han sig mera odelat åt vetenskapliga studier och åt diktning. År 1884

Digitized by Google

Viktor Rydberg.
Efter fotografi från 1870-talet.

kallades han till professor vid Stockholms högskola. Han avled den 21 september 1895.

Såsom *romanförfattare* framträdde Rydberg redan under 1850-talet, eljest ett ytterst ofruktbart årtionde inom vår litteratur. I *Fribytaren på Östersjön* (1857) målar han brokiga bilder ur 1600-talets liv och skildrar med halvt histo-

Digitized by Google

riskt motiv ömsom blodiga sjörövarbragder, ömsom häxprocessernas grymma förföljelser. *Singoalla* (1858) är en novell med ämne från digerdödens dagar; huvudpersonen är en ung zigenerska. Denna berättelse är det yppersta uttrycket för det mystiskt romantiska draget i Rydbergs diktarlynne, är »en blå blomma, vuxen på fantasiens mark», som han själv kallade den. *Den siste Athenaren* (1859), Rydbergs berömdaste prosadikt, återger däremot det tankeklara, formplastiska, helleniska draget i hans kynne och är tillika en tendensroman, ett spjut, slungat även mot samtiden — »i krigarens lovliga uppsåt att såra och döda». Romanen framställer på ett fängslande sätt striden mellan den döende antikens (nyplatonismens) ädlaste representanter och målsmän för sinsemellan tvistande kyrkliga sekter, därvid författarens sympatier övervägande följa den förra sidan, som för »den helleniskt västerländska världsåskådningens», d. v. s. samvetsfrihetens och utvecklingens, sak gent emot yttre tvång och ofördragsamhet, ehuru även den andra sidan har en så tilltalande representant som den fromme och modige Teodoros, en »sökande kristen». Dessa prosadikter väckte vid sitt första offentliggörande föga uppmärksamhet, liksom även fallet var med Rydbergs tidigaste, anonymt utgivna poem, men blevo senare dess mera beaktade och uppskattade.

Rydberg avbröt emellertid snart sin poetiska alstring och ägnade sig under 1860-talet vid sidan av sin publicistiska verksamhet förnämligast åt *religionsvetenskapligt* och *kulturhistoriskt* författarskap. Märkligast av hans arbeten från denna tid äro den uppseendeväckande, mot kyrkoläran riktade undersökningen *Bibelns lära om Kristus* (1862), som vållade en häftig och för författaren prövande strid, och dess tilläggsskrifter samt den kulturhistoriska skildringen *Medeltidens magi.*

På 1870-talet företog Rydberg en färd till Italien. Nu vak-

Digitized by Google

nade ånyo hans estetiska intressen. Han offentliggjorde såsom frukter av denna resa en följd formsköna uppsatser, *Romerska dagar*, i vilka särskilt de konsthistoriskt psykologiska karaktärsmålningarna av Roms kejsare äro av betydelse. Men hans poetiska skaparlust gav sig samtidigt luft dels i den mästerliga tolkningen av Goethes *Faust* (första delen, åtföljd av en redogörelse för den andra), dels i en rad *skaldestycken*, som med ens gjorde det klart, att den berömde tänkaren och prosaskriftställaren tillika och kanske främst av allt var en utmärkt skald. Hans *Dikter* (utgivna i två samlingar) äro tankedigra och formfulländade; de förena idealistisk och frisinnad åskådning. Bland de i första samlingen intagna skaldestyckena märkas *Dexippos* — dikten om ungdomshänförelse och ungdomsbragd —, den djuptänkta och undersköna *Kantat* vid Uppsala universitets jubelfest 1877, *Snöfrid*, *Prometeus och Ahasverus*, *Klockorna*. I den andra samlingen framstå främst den sociala dikten *Den nya Grottesången* med dess ljungande strafftal mot industrialismens utnyttjande av barnen, *Barndomspoesien* — en gensaga mot 1880-talets fantasilöshet — samt den djupa tankedikten *Grubblaren*.

Mot slutet av sitt liv återvände Rydberg till prosadikten. I Vapensmeden (1891) upptog han ett med Den siste Athenaren befryndat ämne och skildrade i »hägringar», d. v. s. i fantasirik omdiktning och med tydlig blick på samtiden, reformationstidens tankebrytningar. Gent emot tilldragande målsmän för den ädla humanismen uppställas typer för trångsinthet och auktoritetsträldom.

Rydberg sysslade under den senare tiden av sin levnad dels med *mytologiska* forskningar, dels med filosofiska och kulturhistoriska studier.

Såsom skald är Rydberg företrädesvis reflexionsdiktare. Även om han skapat rent lyriska poem av stor fägring, är dock huvuduppgiften för honom att giva poetisk form åt sin

Digitized by Google

tänkes bilder. Hans prosadikt är ock med undantag för »ungdomshägringen» Singoalla präglad av tendens i den åskådnings tjänst, som han hyllade. I hela hans författarskap spårar man en upphöjd trängtan mot det eviga, medkänsla med samhällets små och en innerlig kärlek till sanning, frihet och humanitet. Den form han valde i vers som i prosa svarar häremot; den kännetecknas av höghet och renhet. I språkligt avseende ivrade Rydberg särskilt under 1870-talet — ej utan överdrift — för språkets rensning från främmande tillsatser; han upptog gamla, ofta goda ord och skapade själv som ersättning för de utmönstrade utländska orden många lyckade nya.

Frans Hedberg, 1828—1908, teaterintendent, har skrivit en mängd skådespel dels med borgerliga ämnen, dels historiska, av vilka *Bröllopet på Ulfåsa* tack vare verkningsfulla scener väckt mest bifall och även nått utom vårt lands gränser. Bland hans övriga med dramatisk talang och blick för teaterns krav författade arbeten må nämnas lustspelen *Blommor i drifbänk*, *Det skadar inte* och *Majorens döttrar*.

Ur ett uppsalasamfund, vilket på 1860-talet odlade diktkonsten och utgav två kalendrar, »Sånger och berättelser» av »Nio signaturer» och av »Sju signaturer», har utgått ett antal författare, som intagit ett framstående rum i de följande årtiondenas vittra alstring. Den bland dessa, som genast lyckades vinna allmänhetens öra för sin egendomliga, ursprungliga diktning, var

Karl Snoilsky, 1841—1903, greve, diplomat, kansliråd, överbibliotekarie. Hans under 1860-talet offentliggjorda, år 1869 samlade *Dikter* uppenbarade en skald, vars ungdomliga glöd och friska hänförelse vunno åt honom talrika vänner,

Digitized by Google

Carl Snoilsky.
Efter fotografi från 1890-talet.

framför allt hos ungdomen. Bland dessa hans stycken märkas *Inledningssång* (Jag bringar druvor, jag bringar rosor), »*Neros gyllene hus*», *Jultankar i Rom* samt flera italienska och spanska bilder, ävensom tidsdikter, varma poetiska inlägg för Polens och Danmarks sak. Vad som i dessa dikter framför allt tog uttryck, var jublande livsglädje, en optimistisk frihetsentusiasm,

Digitized by Google

parad med djup medkänsla för underkuvade och förtryckta folk, skönhetsdyrkan och kärlek till söderns natur och folkliv.

Under 1870-talet var Snoilsky icke längre den lidelsefulle sångare, som slog sin tamburin »på alla stigar, på alla kosor» hans diktning öppnade icke längre famnen så vidöppet utan intog en förnämt tillbakadragen hållning. »Jag torgför ej mitt hjärtas lust och kval att skrynklas ned av obekanta händer», sjunger han i »Noli me tangere». I konstfullt mejslade *Sonetter* — de yppersta på svenskt språk — behandlar han smärre ämnen i elegant kabinettsstil. Under detta skede sysslar han ock med att tolka Goethes *ballader*.

År 1879, samtidigt med att skalden efter en inre kris uppgivit den diplomatiska banan och bosatt sig i utlandet för en följd av år, springer en ny källa upp i hans diktning, vilken, på samma gång den flödar rikligare, återvinner sin förra värme men tillika röjer en mognare, fördjupad livserfarenhet. Under 1880-talet utkommo trenne nya samlingar *Dikter*. Vid sidan av personliga känslobikter, lyriska stämningspoem och tankedikter (*Svarta svanor*, *Edelweiss*, *Telegrafen och fåglarne*) träffar man här sociala dikter, som tolka skaldens sympati för de kroppsarbetande klassernas strävan till ökat ljus och frihet (exempelvis *Den tjänande brodern*, *Rebell*, *Afrodite och Sliparen*), samt en följd *Svenska bilder*. I dessa har Snoilsky på ett med Runeberg befryndat och dock egenartat sätt besjungit fosterländska minnen. Exempel härpå äro *Gamle Kung Gösta*, *Hvita frun*, *Herr Jans likfärd*, *Stenbocks kurir*. Särskilt vällyckade äro hans litterära interiörer från Gustav III:s dagar (*En afton hos fru Lenngren*). Genom dessa diktböcker befäste skalden sitt rykte såsom en av den svenska lyrikens största mästare. Den stämning, ur vilken de på främmande mark diktade kvädena fötts, var fri från all förhävelse och äkta fosterländsk. Med dem har också Snoilsky, såsom han säger om *Sveriges karta*,

Digitized by Google

»präglat levande och varm
en Sveriges bild i *barnets* barm,
som *mannen* skall bevara».

År 1890 återflyttade Snoilsky till hemlandet. Hans sista diktsamling (1897) innehåller vid sidan av nya svenska bilder ett antal tillfällighetsdikter, i vilka Snoilsky gjort sig till tolk för en allmän fosterländsk stämning, såsom den innerliga, gripande minnesdikten vid underrättelsen om Viktor Rydbergs död.

Karl David af Wirsén, 1842—1912, Svenska akademiens sekreterare, förklarade i motsats till Snoilsky, att han icke hade »röda rosor» att bjuda, men »vita» ville han bringa, »bundna i en vallmokrans». Dessa ord antyda den wirsénska diktens stämning. I sina båda första, år 1876 och 1880 utgivna samlingar, *Dikter* och *Nya Dikter*, uppenbarar han redan de drag av dels idyll, dels vemodsfull, ideal betraktelse, som behärska hans poesi, vilken framträder i en källklar form. Bland hans senare samlingar må framhållas *Toner och sägner* samt *Under furor och cypresser*. Wirsén har även med förkärlek odlat den kristligt religiösa diktningen (*Från Betlehem till Golgata*, *Vid juletid*, psalmer). Från 1880-talets början och till sin död verkade han såsom litterär kritiker och polemiker i strängt konservativ anda (*Kritiker*). Han är även författare till flera litterärhistoriska *Lefnadsteckningar*.

Karl Pontus Wikner, 1837—1888, docent och lektor i Uppsala, professor i filosofi vid Kristiania universitet, var en tänkare, som, utgången ur Boströms skola, framställde en egen, självständig åskådning dels i lärda skrifter, dels även i mera populära, sällsynt välskrivna arbeten. Bland dessa senare märkas en följd filosofiska och religiösa föredrag, t. ex. *Kulturens offerväsen*, *Narcissussagan*, samt vidare några tvivelsutan av Rydbergs stilkonst påverkade noveller, utmärkta för tankerikedom, formskönhet och en varmt religiös anda: *Min moders testamente*, *Mantegnas ängel*. Wikners för-

Digitized by Google

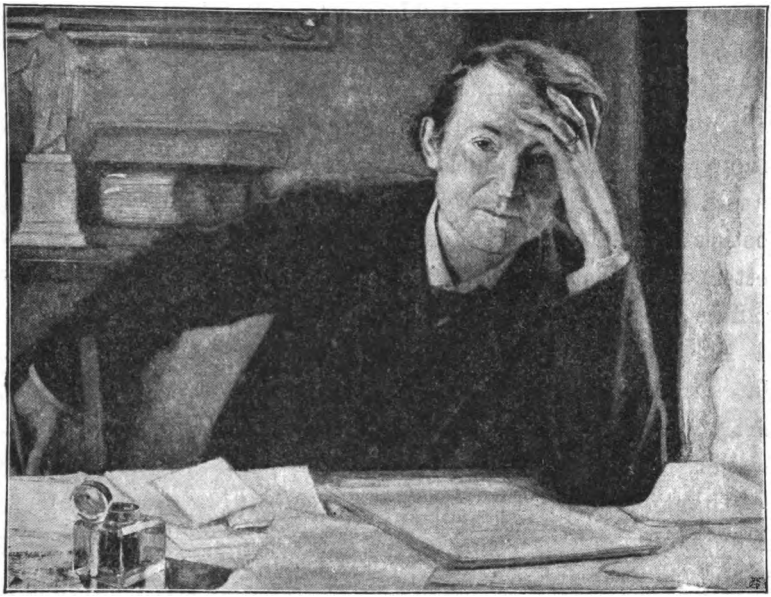

Pontus Vikner.
Målning av G. von Rosen. Göteborgs nationshus. Uppsala.

fattarskap, som haft ett vidsträckt och djupt inflytande, vittnar om en rik och ädel personlighet; en vemodsfull men i sin evighetstro förtröstansfull stämning präglar hans flesta skrifter.

Edvard Bäckström, 1841—1886, publicist, vann såsom finkänslig lyriker erkännande i synnerhet för sina formsköna *elegier* och erövrade sig dessutom en alldeles särskild ställning inom denna krets såsom dramatiker. Av hans penna äro sålunda det hemtrevliga lustspelet *Evas systrar*, några smärre historiska skådespel, i vilka han upptagit knittelversen, tragedien *Dagvard Frey* samt en del ypperliga dramatiska översättningar, genom vilka han återskaffade åt alexandrinen, i friare form behandlad, hemortsrätt på svensk tilja.

Karl Ludvig Östergren (Fjalar), 1842—1881, läroverksadjunkt, är en älskvärd lyriker, närmast ur Runebergs och Malmströms skola.

Digitized by Google

Nära denna grupp stå Nyblom och Gellerstedt.

Karl Rupert Nyblom, 1832—1907, professor i estetik i Uppsala, har utgivit flera samlingar *dikter*, utmärkta för flytande form och frisk stämning. Många bland dem skildra minnen från södern, men vackrast äro de, som med varm känsla tolka hemlivets poesi. Därjämte har han verkat som poetisk översättare av stor förtjänst (Moore, Shaksperes sonetter). I *Bilder från Italien* har Nyblom lämnat en förträfflig reseskildring, präglad av öppen och insiktsfull syn på liv och konst samt ett medryckande framställningssätt. Han utgav under 1860-talet *Svensk litteraturtidskrift* och har däri och annorstädes offentliggjort litterära och konsthistoriska essayer, samlade under titeln *Estetiska studier*.

Albert Teodor Gellerstedt, 1836—1914, överintendent, är upphovsman till flera samlingar äktlyriska dikter, i vilka ett fint natursinne kommer till uttryck, liksom han ock givit poesiens form åt kärnfulla tänkespråk.

Bland poetiska översättare under 1860—1880-talen märkas: Karl Anders Kullberg, som tolkat Tassos och Ariostos episka verk; Jakob Teodor Hagberg, som till vårt språk överflyttat dramer av Calderon och sonetter av Petrarca; Nils Fredrik Sander, som översatt nygrekisk poesi; den fine vislyrikern Viktor Emanuel Öman, 1833—1904, känd som talangfull översättare av Milton, Euripides och slaviska skalder; Peter August Gödecke, som översatt den poetiska Eddan.

1880-talet.

Från och med 1870-talets slut och under 1880-talet är en ny riktning den gällande i svensk litteratur. Under inflytande från fransk och dansk-norsk estetik och diktning tar poesien en utpräglat realistisk, stundom naturalistisk karaktär; den erövrar nya, dittills förbisedda områden åt diktkonsten, och i opposition mot åtskillig falsk nyromantisk efterklang och

Digitized by Google

ytlig sensationsromantik uppställer den skildringens vederhäftighet och sanning som mål samt skyr varken ömtåliga ämnen eller starka uttryck. Hos flera författare var denna strömning förenad med en bitter samhällssatir.

Den snillrikaste och avgjort mest betydande bland denna riktnings målsmän, en författare, som med förtjänster och brister vunnit en europeisk ställning, är

August Strindberg, 1849—1912. Efter att hava utgivit några smärre dramatiska och novellistiska försök väckte han den litterära världens uppmärksamhet genom sitt ungdomsdrama *Mäster Olof*, ursprungligen — 1872 — skrivet på prosa, omarbetat till versdrama 1878. Det behandlar Olaus Petris levnadshistoria och är rikt på originella uppslag och poetiska enskildheter, för övrigt under reformationstidens förklädnad döljande moderna idéer och krav. Kort därefter blev han känd i vidsträcktare kretsar genom sin bitande kvicka, samhällssatiriska roman *Röda rummet* (1879), i vilken röra sig levande skepnader ur Stockholms litterära och artistiska värld. Följde så de hänsynslösa satirer, som sammanfattats i *Nya riket* med dess personliga utfall åt olika håll, den märkliga historiedramen *Gillets hemlighet*, det skakande sorgespelet *Fadern*, ett av hans många angrepp på kvinnokönet och dess emancipationskrav, angrepp, som senare urartat till monomani, samt det utpräglat naturalistiska, i hög grad effektfulla skådespelet *Fröken Julie*. Vidare de förträffligt skrivna historiska berättelserna *Svenska öden och äfventyr*, bland vilka finnas flera av hans bästa prosastycken, novellsamlingar, sådana som *Giftas* och de optimistiskt hållna *Utopier i verkligheten* (märk särskilt den vackra fredsnovellen Samvetskval!), den på humoristiska enskildheter rika skärgårdsromanen *Hemsöborna* och dess fortsättningar samt dikter, av vilka *Sömngångarnätter* äro särskilt intressanta.

Sedan han utgivit en del självbiografiska böcker och även

Digitized by Google

upprepat sina äldre teorier i nya variationer, genomgick Strindberg en själslig kris. I arbeten av starkt subjektiv hållning (*Inferno* 1897) förirrade sig hans diktning in i själslivets dunklaste vrår och gjorde sig till tolk för mystiskt vidskepliga åskådningar. Den utövade härvid en mäktig suggestion på läsarna, liksom fallet är i hans dubbeldrama *Till Damaskus* (1898) med dess hemska fantastik och de i hög grad gripande dramerna *Vid högre rätt.* Han gav ock i sina skådespel mera objektiva skildringar av samtidslivet, dock stundom med starkt fantastiska inslag (*Brott och brott* samt *Påsk*, kanske det mest innerliga han diktat). Nu återvände han även till skådespel med historiska ämnen, därvid han likväl mycket fritt handskats så med händelser som med karaktärer. Bäst har han lyckats i *Gustaf Vasa*, en bild av den resignerade »landsfadern»; i detta stycke är särskilt första akten av utomordentlig dramatisk kraft. I *Fagervik och Skamsund* har han återvänt till skildringar från skärgårdsbygden.

Strindbergs författarskap är i hög grad ojämnt. Mäktigt i ansatsen saknar det ej sällan ihärdighetens styrka. Han besitter stora naturgåvor, känsligt natursinne, utomordentlig skildringskraft, en gäckande, stundom grovkornig kvickhet, en ursprunglig, livfull stil och sällsynt språkbildande förmåga — stundom sänker han sig dock ned till slangord och råheter. Likväl saknar man ofta hos honom konstnärlig genomarbetning och helgjutenhet. Hans författarskap saknar karaktärsfast hållning och utmynnar ofta i paradoxmakeri; någon gång hemfaller han åt personlig skandal. Han är en revolutionär ande, hos vilken tvivlet och trotset tidigt kommo till uttryck, ehuru han sedan »tvivlat på sitt eget tvivel»; man återfinner hos honom drag, besläktade med Rousseau, Thorild och Almquist.

Anne Charlotte Leffler, 1849—1892, först fru Edgren sedan hertiginna af Cajanello, intog en rangplats inom 1800-

Digitized by Google

talets litteratur på grund av sina verklighetstrogna noveller och romaner, samlade under den gemensamma titeln *Ur lifvet*, ävensom med enstaka, talangfullt skrivna nutidsdramer, vilka ofta rikta sin spets mot samhällets fördomar (*Elfvan*, *Sanna qvinnor*). Hennes skriftställeri utmärker sig för ärlig övertygelsetrohet samt välgörande klarhet och enkelhet i framställningssättet. Högst når hon i de noveller, där hon skildrar livets små förhållanden med sinne för de skiftande dagrarna (exempel: *Gusten får pastoratet*).

Viktoria Benedictsson, född Bruzelius, pseudonymen Ernst Ahlgren, 1850—1888, är vid sidan av Strindberg skedets bäste berättare. Hon har skildrat livet å Skånes landsbygd i ett antal smärre noveller (*Från Skåne*, *Folklif*), som röja skarp och känslig observationsförmåga och ej sällan humoristisk uppfattning samt utmärkas av en behaglig framställningsform. Hon författade även ett par större romaner.

Gustav af Geijerstam, 1858—1909, framträdde såsom ivrig förkämpe för den naturalistiska novellen och romanen; han lämnade bl. a. värdefulla psykologiska skildringar ur allmogelivet och yppade därvid blick och känsla för livets styvbarn (*Fattigt folk*, *Kronofogdens berättelser*) samt skrev flera med framgång uppförda lustspel. — Senare vände han sig mera från den yttre världen och sökte loda vissa mystiska själsstämningar, såsom aningar, hallucinationer o. d. (*Medusas hufvud*). — Hemmets fröjder, äktenskapets brytningar, familjelivets sorger har han vidare skildrat i flera berättelser, bland vilka må nämnas den humoristiska *Mina pojkar* samt *Boken om Lillebror*, en prosadikt, som funnit vidsträckt spridning även i utlandet, särskilt i Tyskland, där Geijerstams senare författarskap vunnit rikt erkännande.

August Bondeson, 1854—1906, läkare, är författare till en rad humoristiska allmogeberättelser, stundom avfattade på halländskt landsmål. I *Skollärare John Chronschoughs*

Digitized by Google

memoarer från studietiden vid seminariet och senare från hans lärarverksamhet har han genomfört en dråplig satirisk tidsskildring av rent klassisk art.

* * *

Även på versdiktens område framträdde under 1880-talet nya krafter; här gjorde sig dock naturalismen mindre gällande.

Karl Alfred Melin, född 1849, lektor, har utgivit flera diktsamlingar, vilkas rena, om poetisk uppfattning vittnande lyrik äger beröringspunkter med 1860-talets s. k. signaturpoesi. I cykeln *Humleplockningen* har han med framgång upptagit gammaldags versformer, t. ex. knitteln. Melin har ock anslagit en realistisk ton i sina *Skärgårdsbilder*, versifierade skildringar ur folklivet.

Albert Ulrik Bååth, 1853—1912, intendent vid Göteborgs museum, var den förste lyriker, som mera avgjort visade sig påverkad av den vid 1870-talets slut inbrytande realismen. Hans första diktsamling utkom samma år som Strindbergs Röda rummet. För sin till formen något kärva men till innehållet sunda och manliga diktning fann han poetiska motiv i vardagslivet. Bååth skildrade känsligt och gripande de ringas och förbiseddas liv. Med självständig realism målade han ock tavlor från den skånska slättbygden. Senare har han diktat förträffliga kulturbilder från gångna tider. Bååth har också införlivat ett antal isländska sagor och fornsånger med svensk litteratur.

Ola Hansson, född 1860, kritiker, som för övrigt även gjort sig gällande som prosatör med starkt detaljerade själsanalyser (*Sensitiva amorosa*), är såsom lyriker likaledes en den skånska bygdens sångare och har med sällsynt känslighet tolkat stämningar därifrån.

Karl August Tavaststjerna, 1860—1898, arkitekt, redaktör, var det unga Finlands mest framstående skald under

Digitized by Google

1880—1890-talen. Även han var en lyrisk realist med frisk och livfull skildringsgåva (*För morgonbris*). Särskilt har han lämnat präktiga dikter från havet, för vilket han med sitt trotsiga lynne hyste stark förkärlek. Ett tungt svårmod präglar hans svanesång, epopéen *Laureatus*, som skildrar ett diktaröde. Sin form, som till en början var något vårdslös, utarbetade Tavaststjerna till allt större böjlighet och klangfullhet. — Även som prosatör — både i berättande och dramatisk form — företedde Tavaststjerna en rik alstring (*Hårda tider*, *Lille Karl;* skådespelet *Affärer*).

Daniel Fallström, född 1858, litteratör, är en lyriker med stämningsrikedom och herravälde över formen, om än hans diktning icke uppenbarar någon mera utpräglad individualitet. Särskilt lyckade äro hans stockholms- och skärgårdsbilder, men han har också skrivit en så kärnfull fosterländsk sång som den käcka *Varer svenske!*

1890-talet.

Den utpräglat realistiska och naturalistiska riktningen var på sina håll — särskilt hos efterföljarna — på väg att utmynna i ett själlöst fotograferande av verkligheten. Mångenstädes bredde sig tendensen på bekostnad av skönheten, och därtill kom en viss gråstämning och misströstan. Mot 1880-talets slut började ock en strömkantring komma till synes — även hos flera bland dem, som själva hyllat skolans grundsatser och varit ivriga att ställa »problem under debatt». Under åberopande av fantasiens och skönhetsglädjens rätt höjdes nu ropet på »renässans» främst av

Verner von Heidenstam, född 1859, ursprungligen målare. Han intog med sin år 1888 utgivna diktsamling *Vallfart och vandringsår* — en av den svenska diktkonstens mest lysande debuter — genast en mycket framstående plats bland svenska skalder. Dessa dikter röjde en ny individualitet,

Digitized by Google

som med glöd och färgprakt i skildringen förenade sinnrikhet och självfullhet i uppfattningen, på samma gång hans livsglada »esteticism» utgjorde en gensaga mot den realistiska vardagsprosan. Samma anda genomgick hans romaner, *Endymion* och den ömsom verklighetsskildrande, ömsom fantastiska *Hans Alienus*, i vilka författaren gjorde sig gällande såsom en förträfflig om än något ojämn prosatör. Särskilt verkade de i dessa romaner förekommande bilderna från Österlandet genom utmärkt lokalfärg. Den sistnämnda sinnebildar för övrigt författarens återvändande från Orienten till hemlandet. I hans andra samling *Dikter* (1895) var det främst sångerna från svensk skogsbygd och barndomsminnena, som väckte anklang. Senare övergick Heidenstam till att på prosa skildra historiska minnen. I tvenne band noveller, *Karolinerna* (1897—1898), har han sålunda i diktens form behandlat ämnen från Karl XII:s tid. Han skildrar kung Karl och hans män, företrädesvis under deras äventyrliga färder på främmande mark: det är en hel rad egendomligt uppfattade och originellt givna krigartyper och situationsbilder. I en snillrik essay har Heidenstam tecknat *Svenskarnas lynne.* I *Heliga Birgittas pilgrimsfärd* stå de vackra bilderna från trakten kring Vättern och från Österlandet vida över den psykologiska skildringen av huvudpersonen. Som novellist har Heidenstam åter framträtt i samlingarna *Sankt Göran och draken* samt *Skogen susar.* Han har gjort nya lyckliga grepp i saga och historia med *Folkungaträdet*, som skildrar folkungaättens halvt mystiska ursprung och de tragiska brödrastriderna. Vidare har Heidenstam i *Svenskarna och deras hövdingar* givit åt våra historiska minnen en diktens form, som lämpar sig för barnläsning. 1915 utkommo *Nya dikter*, till god del genomträngda av en djupt vemodig stämning.

Vid Heidenstams sida framträdde i kamp för en skönhetsmättad renässans Oskar Levertin, 1862—1906, professor,

Digitized by Google

som i sin tidigare alstring tillhört de realistiska skildrarna. Han uppenbarade sig 1891 genom *Legender och visor* såsom en lyrisk skald med djup känsloglöd och av vemodsfull, stundom mystisk läggning. Detta intryck bekräftade han ytterligare genom tvenne diktsamlingar samt till sist genom den själfulla, av melankolisk vishet präglade diktcykeln *Kung Salomo och Morolf*, vilken blev hans svanesång. Även såsom novellist (*Rococonoveller*, *Magistrarne i Österås*, *Sista noveller*) utmärkte sig Levertin, därvid särskilt hans förtrogenhet med svunna tiders kultur samt en spirituell kvickhet gjorde sig gällande bredvid vemodsdraget. Därjämte — och kanske företrädesvis — har Levertin skapat sig ett namn såsom briljant essayförfattare på litteratur- och konsthistoriens område: han förenar i sällsynt grad forskarens lärdom med skaldens fina uppfattning och konstnärskap. Även såsom vitter kritiker har han intagit en ledande ställning.

Tor Hedberg, född 1862, Kungl. dramatiska teaterns chef, började liksom Levertin sin bana såsom realist och författade en rad romaner och noveller av ärlig, något tung verklighetsprägel. Senare har han behandlat *Judas*-motivet på ett skarpsinnigt, originellt sätt såväl i en roman som i ett skådespel samt utgivit *Dikter* och ett idédrama *Gerhard Grim*, som i en ordknapp, stundom något oklar stil röja djupsinne och känsla. Av hans övriga dramer hava särskilt lustspelet *Guld och gröna skogar* samt det fängslande skådespelet *Johan Ulfstjerna*, som behandlar ett motiv från Finlands politiska förhållanden, gjort lycka. Hedberg har även varit verksam såsom litteratur- och konstkritiker.

Selma Lagerlöf, född 1858, Nobelpristagare i litteratur 1909, förfogar över en sällsynt rik inbillningskraft och ett originellt ämnesgrepp. Dessa egenskaper framträdde i hennes snillrika förstlingsarbete *Gösta Berlings saga* (1891). I dessa prosa-

Digitized by Google

dikter, som skildra äventyrligt värmländskt herrgårdsliv på 1820-talet, sprängdes ej sällan den konstnärliga formen. Emellertid vann detta arbete en oerhörd popularitet både i Sverige och grannländerna och gjorde författarinnan med ett slag ryktbar. Med större konstnärligt jämnmått framträdde hennes inbillningskraft och stämningsrika skildringsgåva i novellsamlingen *Osynliga länkar* (Legenden om fågelboet, Dunungen, En julnatt) och i *Antikrists mirakler*, där hennes fantasi lyckligt sammangjutit originellt uppfattade motiv från sicilianska sägner med ämnen ur sicilianskt nutidsliv. Hon har vidare på ett ypperligt sätt återgivit ett antal sägner och legender i samlingen *Drottningar i Kungahälla* och i *En herrgårdssägen* lämnat en intagande kärlekssaga. Till en popularitet, som motsvarade om icke överträffade hennes förstlingsverks, nådde hennes dubbelberättelse *Jerusalem*. Här täljes en dalkarlssläkts öden: särskilt fängslande är framställningen av den andliga väckelse, som utmynnar i en färd till det Heliga landet. Högst står första delen, *I Dalarne*, med dess rika folkpsykologi och dess storslagna skildring av Ingemarsättens sinnelag, av pilgrimernas avsked från hemmets torva och andra uppträden, i vilka författarinnan lägger i dagen en verkligt klassisk berättargåva. I den senare delen är det förnämligast österländska legendmotiv, som hon tillgodogjort sig och detta förträffligt. På ett poetiskt sätt har hon vidare tolkat en följd *Kristuslegender* och i tilltalande sagoform — *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* — skildrat vårt land och vårt folk för barnen. Av hennes senaste prosadikter må nämnas *Kejsarn av Portugallien*. Selma Lagerlöf är framför allt *sagoförtäljerska*, och liksom de gamla sagoberättarna älskar hon mest de omedelbara, osammansatta naturerna; hennes berättarkonst bäres av en optimistisk världsåskådning och en kärnfull religiositet. Hon har vunnit en europeisk läsekrets.

Digitized by Google

Gustav Fröding, 1860—1911, publicist, är värmlänning liksom Selma Lagerlöf och gjorde sig genom sin tyvärr av sjukdom tidigt avbrutna alstring ett namn såsom en av vår lyriks allra främsta mästare. Hans debutarbete, *Gitarr och dragharmonika* (1891), vann med sina två sammantvinnade strängar — en känslosam, bisarr, allvarlig och en uppsluppen, burlesk, folklig — allmän beundran och sympati. Det fanns åtskilligt i hans verklighetskära, vederhäftiga och käcka skaldskap, som band honom samman med den naturalistiska riktningen, men framför någon av dennas adepter behärskade han den versifierade formen och var en metrisk nydanare med sällspord musikalisk läggning, i det avseendet en Bellmans frände. Han röjde många drag av svensk känsloton, av äkta folklighet både i innehåll och form och var dock fjärran från den alldagliga slagdängan, ty denne värmlandsson hade gått i världssmärtans skola — utlandets vemodsskalder och pessimistiska tänkare hade sin del i hans andes daning likaväl som hemlandets »visor» och »låtar». Sådan visade han sig ock i sina senare samlingar (*Nya dikter*, *Stänk och flikar*), dock med allt starkare dragning åt det tungsinta. Bland hans yppersta skaldestycken äro: Det var dans bort i vägen, Vallarelåt, Bergslagstroll, de kostliga Beväringa och Lelle Kal Johan samt de av brusten humor genompyrda Jägar Malms hustrur, Clown Clopopisky och Skalden Wennerbom.

Erik Axel Karlfeldt, född 1864, Svenska akademiens sekreterare, gjorde sig vid 1890-talets mitt gällande såsom lyriker av ett säreget, i någon mån med Frödings besläktat ehuru likväl fullt självständigt kynne. Liksom dennes diktning är Karlfeldts sprungen ur folklig mark men visar ett mera kärvt och manligt dalkarlalynne. Såsom hembygdssångare är även han i någon mån befryndad med åttiotalets realistiska diktning. Friskt och hurtigt, ärligt och innerligt besjunger Karlfeldt — ofta under masken av en studerad

Digitized by Google

lantman, Fridolin — naturens skönhet, kärlekens stämningar, folklivets egendomligheter; han har ock humoristiskt beskrivit »dalmålningar» på rim. Karlfeldts hittills utgivna diktsamlingar äro *Vildmarks- och kärleksvisor*, *Fridolins visor* och *Fridolins lustgård* samt *Flora och Pomona*, i vilken senare hans rytmiska mästerskap ytterligare utvecklats. Över skalden Lucidor har han författat en livfull minnesteckning.

Per Hallström, född 1866, framträdde som lyriker samtidigt med Fröding men har företrädesvis utmärkt sig såsom berättare. Han förfogar över en i engelsk och fransk skola utbildad prosakonst, som med stor böjlighet och finhet behärskar de mest skilda ämnesområden och stilar. Bland hans arbeten må särskilt framhållas den nobelt givna, vemodsfulla skildringen från hundra år tillbaka *En gammal historia* samt novellsamlingarna *Vilsna fåglar*, *Briljantsmycket*, *Reseboken*, *Thanatos*, vilken rymmer flera av hans mest fulländade berättelser, och *De fyra elementerna*. I Hallströms berättarkonst, vari vemodsdraget nog är det härskande, uppenbarar sig dock ofta en satirisk och humoristisk ådra (*En skälmroman*). Även på det dramatiska området har Hallström varit verksam: nämnas må den förträffliga studien i Shaksperes stil *Grefven af Antwerpen* och den ironiska nutidskomedien *Erotikon*. Hallström är även en fin och skarpsinnig essayist (*Skepnader och tankar*, *Levande dikt*) samt har författat en konstnärlig och om grundlig forskning vittnande minnesteckning över K. V. A. Strandberg.

Hjalmar Söderberg, född 1869, har offentliggjort berättelser ur Stockholmslivet av realistiskt skaplynne, alster av en skeptisk livsåskådning; de utmärkas av skärpa i observationen, en bitande, något kylig kvickhet samt en överlägsen prosabehandling (*Historietter*, *Martin Bircks ungdom*). Han har även med framgång uppträtt såsom dramatiker (*Gertrud*).

Digitized by Google

Bland övriga författare på prosadiktens område under de senare åren må följande nämnas:

Helena Nyblom, född 1843, som särskilt gjort sig gällande såsom en ursprunglig, fantasifull sagodiktarinna, liksom hon också författat noveller; hon har dessutom gjort sig känd som utmärkt lyriker, företrädesvis på danskt språk. Matilda Roos, 1852—1909, som vid 1880-talets slut började såsom diktare av realistiska romaner men sedermera ägnade sig åt religiöst stämt författarskap och tendensdikt (*Höststormar*, *Helgsmålsklockan*, *Hvit ljung*). Sophie Elkan, född 1853, vilken utgivit flera samlingar självfulla noveller (*I fågelperspektiv*) men vunnit sitt egentliga namn genom historisk romandikt; hennes arbeten på detta område äro *John Hall*, utmärkt för säker tidskolorit, *Konungen* och *Konungen i landsflykt*, i vilka hon med fin psykologi och nobel förståelse tolkat Gustav IV Adolfs tragiska öde, samt *Anckarström*. Hilma Angered-Strandberg, född 1855, som i det svensk-amerikanska livet funnit tacksamma motiv för egenartade, pessimistiskt färgade skildringar (*Den nya världen*). Jane Gernandt-Claine, född 1864, som i sin eleganta och självfulla novellistik mest rört sig på utomeuropeisk mark (*Fata Morgana*, *Hella*, *Pampan*) och även på sistone framträtt som lyriker. Pelle Molin, 1864—1896, målare, som i en samling postumt utgivna skisser, *Ådalens Poesi*, måleriskt skildrat norrländskt natur- och folkliv. Gustav Jansson, 1866—1913, en synnerligen fantasifull novellist, som besitter något av ett äldre författarsläktes berättarbravur och förmåga att hålla läsarens intresse spänt (*Paradiset*, *Abrahams offer*, *Nils Dobblare*, *De första människorna*, *Affären Costa Negra*). Albert Engström, född 1869, utmärkt tecknare, skämttidningsredaktör, som strött omkring sig saftiga, av kostlig humor präglade folklivsbilder (*Genom mina guldbågade glasögon*). Karl Erik Forsslund, född 1872, som i arbeten på vers och prosa sympatiskt skildrat lantlivets och hemlivets lycka samt givit naturskildringar från bergslagsbygden (*Storgården*). Henning Berger, född 1872, vars ovanliga skildringsgåva förmått att liksom i en kamera fånga särskilt det yttre, rörliga livet och som har ett tacksamt område i bilder från Amerika (*Ysaïl*, *Drömlandet*, *Bendel & Co*). Marika Stjernstedt, född 1875, som har alstrat en rad livfulla verklighetsskildringar (*Alma Wittfogels rykte*). Gustaf Ullman, född 1881, en skarpsynt iakttagare och berättare av vemodsfullt kynne (*Präster*, *Tord*), även känslig lyriker. Ludvig Nordström, född 1882, som ger humoristiskt realistiska livsbilder (*Borgare*). Sigfrid Siwertz, född 1882, som förfogar över en frisk och stilsäker berättarkonst (*Mälarpirater*, *En flanör*).

Inom *lyrikens* område hava bland andra följande framträtt:

Anna Maria Roos, född 1862, som bl. a. författat förtjusande *dikter för barn* men även med mycken framgång odlat novellistik och reseskildring (*Syster Dione*, *Araber*). Fredrik Vetterlund, född

Digitized by Google

1865, docent, en stämningsrik och känslig diktare av romantiskt tycke. Erik Natanael Söderberg, född 1869, filosofie doktor, redaktör, som på ett känsligt sätt tolkat stämningar av idyllisk art. Bo Bergman, född 1869, publicist, en skald med melankolisk timbre (*Marionetterna*, *En människa*) och en självfull novellist. Karl Gustav Ossiannilsson, född 1875, en utomordentligt alsterrik, frodig skaldenaturell av mera robust kynne, som med överlägset herravälde över formen djärvt och mustigt behandlar dagens ämnen (*Örnar*, *Orkester*, *Flygskeppet*) — f. ö. även prosaberättare (*Barbarskogen*) och dramatiker. Vilhelm Ekelund, född 1880, en djupsinnig stämningslyriker, som med förkärlek begagnar en orimmad versform, vars lösa rytm närmar sig prosan (*Valda dikter*). Anders Österling, född 1882, en melodisk skald med ursprunglig läggning (*Årets visor*). Bland de yngre finska skalderna märkas såsom de främste Tegengren, Mörne och Gripenberg.

Inom dramats område har Ernst Didring, född 1868, litteratör, gjort sig gällande med skådespel av mycken spänning, som med framgång uppförts även å utlandets scener (*Högt spel* m. fl.).

Bland poetiska översättare från senare tider må nämnas:

Alfred Jensen, född 1859, vilken gjort sig känd genom mästerliga tolkningar av slavisk poesi (Puschkins Eugen Onegin; Lermontovs dikter, Mickiewicz' Herr Tadeusz, Svatopluk Čechs, Aškerc' och J. Vrchlickýs dikter m. fl.) och dessutom skildrat slavisk kultur i äldre och nyare tid. Edvard Fredin, 1857—1889, som på ett förträffligt sätt till vårt språk överflyttat ett urval av samtidens lyrik i *Skilda stämmor*, liksom han även gjort sig känd som talangfull originaldiktare. Harald Molander, 1858—1900, regissör, vilken var en första rangens dramatisk översättare (Rostands *Cyrano de Bergerac*), varjämte han även verkade såsom prosatör (*En lyckoriddare*, som behandlar Wivallius' öden). En framstående tolkning av Cervantes' prosaroman Don Quijote är utförd av Volter Edvard Lidforss, 1833—1910, professor, som även överflyttat och kommenterat Dantes Divina Commedia. Samma arbete har med poetisk uppfattning översatts av Sven Casper Bring, född 1842, rådman. Fredrik Wulff, född 1845, professor, har med stor finhet tolkat samme författares Vita nuova (I livets vår). Hjalmar Edgren, 1841—1903, professor, har dels översatt ett antal fornindiska verk, dels förträffligt tolkat Tennysons diktning. Erik Brate, född 1857, lektor, har översatt den poetiska Eddan. Johan Bergman, född 1864, lektor, har lämnat tolkningar av medeltidens hymnpoesi. Karl August Hagberg, född 1865, publicist, har översatt äldre och nyare spansk diktning. Bernhard Risberg, född 1862, lektor, metriker, skald, har tolkat flera antika skådespel. Erland Lagerlöf, lektor, † 1913, har översatt Iliaden och Odysséen.

Digitized by Google

Diktkonsten.

Med ett folks **litteratur** förstår man sammanfattningen av alla de skrifter, i vilka dess andliga odling givit sig uttryck. Man skiljer — allt efter ämnenas art — mellan olika slag av litteratur, såsom den *vetenskapliga* litteraturen, den *religiösa* litteraturen, den *politiska* litteraturen och den *sköna* litteraturen eller *poesien*

Litteraturhistorien i vidsträcktaste mening är redogörelsen för hela litteraturens utveckling och bildar såsom sådan en viktig del av kulturhistorien. I det föregående hava vi emellertid fattat litteraturhistorien i en mera inskränkt betydelse och följaktligen icke sysselsatt oss med de bokalster, som uteslutande tillhöra den egentliga *facklit teraturen* (såsom den speciellt vetenskapliga, speciellt religiösa, speciellt politiska litteraturen o. s. v.) utan huvudsakligen behandlat den s. k *nationallitteraturen*, d. v. s. de på svenska språket avfattade litterära skapelser, i vilka nationens egendomligheter företrädesvis gjort sig gällande och vilka kommit en större del av nationen till godo. Hit höra i främsta rummet alla verk av *diktkonst*, vare sig de äro skrivna på vers eller prosa, samt vidare även annan litteratur, som på grund av innehåll och framställningssätt kunnat tillgodogöras av den bildade allmänheten inom det svenska språkområdet. Av lätt insedda skäl räknas till det senare slaget en stor del av den *historiska* litteraturen. Däremot falla vissa vetenskaper, t. ex. högre matematik, medicin m. fl. utom nationallitteraturen; de kunna svårligen bliva element av den allmänna bildningen, ej heller kunna de framställas så, att språkets behandling för dem är av väsentlig betydelse. Dock gives här ingen bestämd gräns, då nationallitteraturen allt mer strävar efter att tillägna sig delar av facklitteraturen

---

Skaldekonsten eller **poesien** är en av de sköna konsterna. Dessa senare äro fem och delas i två grupper: *de bildande konsterna* (*arkitektur* eller *byggnadskonst*, *skulptur* eller *bildhuggarkonst* och *måleri*), vilka skapa en bild för ögat genom att återge ett yttre materials *form* och *färg*, samt *de ljudande konsterna*, till vilka utom poesien *musiken* hör. Den senare vänder sig till människans känsloliv och verkar för örat genom ton och klang. Poesien använder språket såsom

Digitized by Google

framställningsmedel och upprullar för åhörarens eller lärarens *fantasi* en förklarad bild av den inre eller yttre verkligheten. Den kan begagna såväl *vers* (bunden stil) som *prosa* (obunden stil). Versen kan vara antingen orimmad eller rimmad.

I avseende på framställningssättet delas skaldekonstens alster i tre slag: *lyriska*, *episka* och *dramatiska*, allt eftersom författaren företrädesvis ger uttryck åt sin känsla eller berättar en händelse såsom förfluten eller skildrar en handling såsom närvarande genom att låta olika personer uppträda talande. Dock äro dessa diktarter icke strängt åtskilda från varandra. Övergångsformer finnas, och dessutom kan t. ex. en lyrisk dikt vara inlagd i en episk eller en dramatisk; i ett drama kan förekomma en episk berättelse; i en lyrisk eller episk dikt kunna rent dramatiska samtal vara invävda o. s. v.

I. **Lyrik.** I lyriken uttalar skalden i sitt eget eller andras namn känslor och stämningar.

Lyriken använder nästan alltid versform. Men det har även förekommit s. k. lyrisk eller rytmisk prosa (Gessner, Ossian, Rousseau, Thorild). Man skulle även kunna beteckna en god del vältalighetsstycken såsom lyrisk prosa.

De olika slagen av lyriska dikter kunna lämpligen sammanföras i tre huvudgrupper: *hänförelsens lyrik*, *den omedelbara känslans lyrik* och *betraktelsens lyrik*.

1) I **hänförelsens** eller **lyftningens lyrik** uttrycker skalden sin hänförelse för något upphöjt föremål, stora, gudomliga, universella eller fosterländska idéer o. d.

a) **Hymn** kallas en dylik dikt, om det är en gud, en guds handlingar eller de eviga makter, av vilka människan känner sig beroende, som besjungas. Man har även givit namnet hymn åt kväden, vilka i samma anda prisa andra upphöjda föremål, såsom fosterlandet o. d. Hymnens folkligaste form är **psalmen.**

Inom den grekiska körlyriken var Pindaros den förnämste hymnsångaren; vad man äger kvar av hans hymner utgöres av sånger till segervinnarna vid nationalfesterna, i vilka sånger även episka inslag förekomma. En annan åldrig hymnform möter i Gamla testamentet (Jesajas sånger, Jobs bok, Davids psalmer). Vidare må erinras om medeltidens kyrkohymner, om senare tiders psalmer samt om hymner till konungen och fosterlandet, såsom t. ex. Talis Qualis' (Strandberg) »Ur svenska hjärtans djup», Dybecks »Du gamla, du fria» samt Wennerbergs »Hör oss Svea» och »O Gud, som styrer folkens öden».

b) **Ode** kallades i antiken en sångbar lyrisk dikt i allmänhet (Sapfo, Horatius). Numera förstås åter med ode en lyrisk dikt, som hyllar höga idéer, makter och personligheter.

Exempel på senare slaget: Schillers »An die Freude», Leopolds »Försynen» och Stagnelius' »Till aftonstjärnan».

c) Med **dityramb** menades ursprungligen en sång till vingudens ära; numera begagnas detta namn vanligen för sånger, oftast avfattade i

Digitized by Google

oregelbundna strofer, vilka flamma av stark inspiration och i hänförda ordalag prisa livets njutningar eller översinnliga, himmelska intryck.

Exempel: Bellman, Tegnér (›Krigssång för skånska lantvärnet›, slutet av ›Svea› och ›Sång till solen›) och Stagnelius (›Gläd dig, o yngling›)

d) **Kantat** är egentligen namnet på ett musikverk, bestående av solosånger, ensembler och körsatser med instrumentalackompanjemang, men har även överförts såsom benämning å dessa musikverks text, högstämda dikter eller diktcyklar, besläktade med hymnen och avsedda att sjungas vid högtidliga tillfällen.

Exempel: Kellgrens kantat på nyårsdagen 1789, Fahlcrantz' ›Låt dina portar upp› av år 1832 samt Rydbergs Jubelfestkantat 1877.

2) **Den omedelbara känslans lyrik, sången** eller **den enkla lyriska dikten** är den poetiska framställningen av en innerlig, inåtvänd känsla eller stämning, som skalden tolkar i en enkel, sammanträngd och lätt form, vanligen i lika byggda, sångbara strofer. Det folkligaste namnet på sången är *visa*, ett namn, som i synnerhet brukas om de sånger, vilka vunnit vidsträckt spridning. Sångens ämnen äro av mångfaldiga slag. Den besjunger fäderneslandet, kärleken, naturen, livet, döden, sällskapsglädjen, druvan, olika yrkens fröjder o. s. v.

Inom alla länders litteratur förekommer en rikedom av exempel på detta diktslag. Bland världslitteraturens största skalder inom den omedelbara känslans lyrik må nämnas Burns, Goethe, Heine, Hugo; bland nordiska diktare företrädesvis: Franzén, Atterbom, Geijer, Runeberg, Snoilsky, Fröding, Karlfeldt; Kristian Winther, Drachmann, Björnson.

3) **Betraktelsens lyrik, »tankepoesien»**. Här giver reflexionen över den känsla, som fyller skalden, sin prägel åt dikten, som framställer poetiska tankar i en kedja av sammanhängande bilder.

Till denna grupp hör främst **elegien.** Elegi kallade man ursprungligen (i Grekland) en betraktande dikt i allmänhet, om den blott var avfattad på s. k. elegiskt versmått, under det att man numera därmed avser en klagodikt, i vilken uttryckes en mild, vemodsfull stämning, född av saknad eller längtan efter något för sångaren dyrbart föremål.

Exempel: Stagnelius, Malmström (›Angelika›), Edvard Bäckström.

Till elegien sluter sig **epigrammet** i antik mening, en sinnrik, kortfattad inskrift utan den satiriska udd, som kännetecknar det moderna epigrammet (se sid. 222). Vidare räknas till betraktelsens lyrik en stor del **moderna reflexionsdikter,** allvarliga **festsånger** m. m. En del av dessa har mer eller mindre **lärodiktande** syfte (se sid. 222).

Exempel: Schiller, Byron; Kellgren, Wallin (›Dödens ängel›), Tegnér, (›Sången›, ›Det eviga›, ›Fridsröster›), Stagnelius, Rydberg, Wirsén, Fröding, Heidenstam.

Till betraktelsens lyrik höra också vissa, ursprungligen sydromanska, diktformer (*sonett, canzone* o. d.), i vilka hänsynen till det rent formella spelar en väsentlig roll och i viss mån återverkar på innehållets art samt gör dikten mera reflekterad, mindre omedelbar.

Sonettskalder: Petrarca; Atterbom, Stagnelius, Nicander, Böttiger, Snoilsky.

Digitized by Google

På övergången från lyrik till epik stå såsom mellanformer **romansen** och **balladen,** korta berättande dikter, som äro hållna i lyrisk, sångartad form. Benämningarna brukas ofta om varandra, så att gränsen mellan dem är svävande; dock torde i allmänhet med ballad avses en mera lyrisk, med romans däremot en mera episk dikt.

Flertalet s. k. *folkvisor* äro ballader; av nyare skalder, som upptagit romans- och balladformen, märkas: Goethe (»Erlkönig» och »König von Thule»), Heine (»Lorelei»), Uhland (»Des Sängers Fluch»); Geijer (»Den lille kolargossen», »Vikingen»), Tegnér (vissa av sångerna i Frithiofs saga), Afzelius (»Näckens polska»), Stagnelius (»Näcken») och Malmström (»Vi suckar det så tungt uti skogen?»).

II. **Epik.** I epiken framställes i berättande form en tilldragelse såsom förfluten. Detta kan ske antingen på *vers* (epos eller hjältedikt, versifierad berättelse o. s. v.) eller på *prosa* (roman eller novell). I epiken träder författarens person i bakgrunden; han endast *berättar* en följd av händelser, vilka organiskt utveckla sig ur varandra.

1) **Epik i versform.**

Här är först att märka de olika nationernas **folkepos,** hjältedikten i egentlig mening, som på ett naivt sätt skildrar en följd av storartade tilldragelser från en över det vanliga upphöjd värld, vanligtvis från folkens sagotid. Typiska för detta epos äro de grekiska forndikterna *Iliaden* och *Odysséen* av den mytiske skalden Homeros, som så till sägandes utgöra kanon och den oupphinneliga urbilden för en hjältedikt.

Andra folkliga hjältedikter äro de stora *indiska epopéerna,* den tyska medeltidsdikten *Nibelungenlied* (från omkring 1200), vilken behandlar samma ämneskrets som flertalet av hjältesångerna i den på Island upptecknade *Poetiska eddan,* den finska *Kalevala*-sången, den angelsachsiska *Béowulfs* dikten och de gamla gaeliska sånger, som legat till grund för Macphersons *Ossian.*

Viktiga episka alster äro ock de nordfranska **riddardikterna,** av vilka sången om *Roland* är den äldsta och märkligaste.

Bland de olika slag av *konstepos,* som framträtt, är först att taga i betraktande den *latinska epopéen,* vars förnämsta alster är Vergilius' Eneid, som är en reflekterad efterbildning av det homeriska mönstret. Flera författare (under 1500—1700-talen) ha behandlat historiska eller föregivet historiska ämnen (gärna med övernaturliga väsen såsom ingripande) i den **klassiska epopéen** (även kallad pseudoklassisk), t. ex. Tasso (Befriade Jerusalem), Camoëns (Lusiaderna) och Voltaire (Henriaden).

Den **romantiska hjältedikten** upptager till behandling något ämne ur riddarlivet eller ur folksagan, gärna med kärleken såsom huvud-

Digitized by Google

motiv (Ariosto: Rasande Roland). Hit kunna ock närmast räknas Oehlenschlägers Helge och Tegnérs Frithiofs saga, betraktade som ett helt.

Det **religiösa eposet** begagnar troslärans gestalter såsom självständiga hjältar. De berömdaste diktverken äro här: italienaren Dantes Gudomliga komedi och engelsmannen Miltons Det förlorade paradiset.

Det **borgerliga eposet** skildrar ämnen ur den borgerliga sammanlevnaden, ofta med idyllisk (se härom sid. 222) anstrykning. (Ex.: Goethes »Hermann und Dorothea»; Tegnérs »Nattvardsbarnen», Runebergs »Älgskyttarna» och »Hanna».)

Ett egendomligt slag av epos är den **komiska hjältedikten,** som tager sitt ämne på ett skämtsamt sätt, oftast genom ett parodierande, förvändande, av den stora hjältedikten, i det man tillämpar dess höga uttryck på vardagslivets små förhållanden. (Ex.: Holbergs »Peder Paars», Rudbecks »Boråsiaden» och fosforisternas satiriska hjältedikt »Markalls sömnlösa nätter».)

Utom episka dikter av ovan angivna slag förekomma — i synnerhet inom nyare tiders litteratur — ett stort antal versifierade **poetiska berättelser,** vilka behandla någon enskild episod ur livet.

Ex.: Byrons »Giaurn», »Bruden från Abydos» m. fl.; Tegnérs »Axel»; Runebergs »Nadeschda» samt de flesta av Fänrik Ståls sägner; Sturzen-Beckers berättande dikter och Snoilskys »Svenska bilder».

Någon gång kan denna poetiska berättelse rent av vidga sig till en bred »roman på vers» (Ex.: Byrons »Don Juan», Paludan-Müllers »Adam Homo»).

2) **Epik i prosaform.**

a) **Prosaromanen** skildrar med bredd och utförlighet ett helt livs utveckling genom en sammanhängande följd av tilldragelser och giver därigenom också ofta en bild av samhällslivet i dess helhet, sett från någon viss sida. Huvudintresset i en roman beror antingen på det spännande uti de omtalade händelserna eller på det djupgående och träffande i den psykologiska framställningen av personernas karaktärer och dessa karaktärers utveckling. Romanen kan antingen upptaga ett ämne ur samtidens liv eller ur förflutna tiders (»historiska romaner»). För övrigt har man även under äldre tider (1300—1600-talet) med förkärlek odlat ett slags fantastisk roman (»riddarromaner», »heroiska romaner» och »herderomaner»).

Den utmärkte spanske romanförfattaren Cervantes satiriserar i »Don Quijote» sin tids äventyrliga riddarromaner men skapar därmed samtidigt ett mästerverk av realistisk karaktärsroman; en berömd äventyrsroman är engelsmannen De Foes »Robinson Crusoe» (början av 1700-talet), som av eftervärlden begagnats såsom ungdomsläsning; bland engelska romanförfattare hava f. ö. särskilt Richardson (känslosamma familjeromaner), Walter Scott (historiska romaner) och Dickens (borgerliga tendensromaner) varit av grundläggande betydelse för senare tiders romandikt; av franska romanförfattare må framhållas Rousseau (»La nouvelle Héloïse») och Balzac, av tyska Goethe (»Die Leiden des jungen Werthers»). Bland talrika svenska utövare av denna diktart märkas Fredrika Bremer, friherrinnan v. Knorring, fru Carlén, Almquist, Wetterbergh, Blanche, Rydberg, Strindberg, Heidenstam, Geijerstam, Selma Lagerlöf.

Digitized by Google

b) **Novell** kallas en prosaberättelse, som skildrar någon enskild märkvärdig tilldragelse i en eller flera personers liv. Novellen påkallar i allmänhet en trängre ram än den mera utförliga romanen.

Novellförfattare: Bret Harte, Kipling; Maupassant; Heyse; Björnson; Almquist, Blanche, Hallström.

c) **Sagan** eller **sägnen** behandlar — vanligen i prosaform — underbara tilldragelser, i vilka ofta övernaturliga, av folkfantasien skapade väsen spela en stor roll. Sägner, som skildra helgonens liv, kallas *legender*.

Utmärkta sagoförfattare och sagosamlare: Swift (»Gullivers resor»); Charles Perrault; bröderna Grimm (samlare); H. C. Andersen, Asbjörnsen och Moe (samlare).

III. **Dramatik.** I dramatiken framställes en handling såsom omedelbart försiggående inför åskådarens eller läsarens egna ögon. Den utvecklas genom samtal mellan olika personer (dialog). De flesta dramer äro avsedda att uppföras på en teater; andra åter äro endast »läsdramer». Dramat innehåller både episka och lyriska element: det skildrar en förfluten händelse men framställer den såsom närvarande, och det inrymmer ofta rent lyriska ställen, känsloutbrott av de handlande personerna. Formen kan vara såväl vers som prosa. Även blandning av bunden och obunden stil förekommer i vissa dramer (t. ex. Shaksperes).

Motsatsen mellan det tragiska och komiska, som även förekommer inom övriga diktarter, framträder skarpast inom dramat och har allt sedan antikens dagar framkallat dess indelning i *tragedi* och *komedi*, vartill sedan slutit sig en tredje — förmedlande — art, *dramen* eller *det allvarliga skådespelet med lyckligt slut*.

1) **Tragedien** eller **sorgespelet** behandlar ett allvarligt ämne med olycklig utgång: hjälten dukar under för förhållandenas makt, ofta därför att han förgripit sig på den sedliga världsordningen eller därför att i hans bröst uppstått en konflikt mellan tvenne berättigade sedliga makter och han ensidigt gjort sig till målsman för endera.

Den forngrekiska tragediens yppersta namn äro Aiskylos, Sofokles och Euripides; bland senare tiders sorgespelsförfattare märkas: Shakspere, Calderon, Corneille, Racine, Schiller; Oehlenschläger, Ibsen och Björnson; bland svenskar Leopold, Beskow, Börjesson, Runeberg, Strindberg.

2) **Komedien** eller **lustspelet** framställer på ett skämtsamt och roande sätt livets förvecklingar och komiska karaktärer samt åsyftar alltid ett lyckligt slut. Med hänsyn till den sida, varifrån ämnet uppfattas, indelas komedien i *situationskomedi* (*fars*) och *karaktärskomedi*, allt eftersom det komiska mera utvecklas ur ödets spel, i vilket slumpen och intrigen korsa varandra, eller ur karaktärernas egenart.

Inom komedien äro forntidens främsta namn greken Aristofanes (fantastiskt satiriska lustspel) och romarna Plautus och Terentius. Fransmannen Molière och dansken Holberg äro den nyare komediens yppersta målsmän. Bland svenska lustspelsförfattare må nämnas Blanche och Frans Hedberg.

Digitized by Google

3) **Dramen** eller **det allvarliga skådespelet med lyckligt slut** är en diktform, som arbetat sig fram vid sidan av sorgespelet och lustspelet. Det behandlar gärna en allvarlig, till och med tragisk konflikt inom det borgerliga livet, vilken dock finner en lycklig lösning. Åtskilliga estetici anse emellertid dessa skådespel höra antingen till den ena eller andra av de förut nämnda arterna och räkna dem till tragedien, ifall huvudintrycket av dramat utgöres av hjältens allvarliga kamp, hans skuld och lidande, även om lidandet upphör och slutet blir lyckligt, men däremot till komedien, om konflikten är mindre djup och det lyckliga slutet liksom sprider ljus över hela styckets grundstämning.

Bland författare inom detta område märkas Augier, Dumas d. y., Ibsen, Björnson.

I en del stycken är *sång* inlagd. Tager denna ett mycket stort utrymme, kallas dramat **sångspel** eller **vådevill** (ett kortare sångspel). I dessa är dock det poetiska elementet avgjort överordnat det musikaliska. Om åter dramat blott tjänar såsom text för ett större musikverk, kallas det **opera** eller, därest det är farsartat, **operett,** en konstform, som emellertid endast i ringa mån kan räknas till poesien utan huvudsakligen faller inom musikens område. I motsats till operariktningen har Richard Wagner i **musikdramat** velat återinsätta poesien i dess rätt och genom intim samverkan mellan olika konstarter sökt åstadkomma, vad han kallat ett »Gesammtdrama».

Bland övriga oftare använda namn på diktarter torde böra framhållas: **idyll, satir** och **didaktik.**

1. **Idyll.** Idyllisk säges en dikt (en visa, ett epos, ett drama) vara, när den skildrar enkla, naturliga livsförhållanden, vilka äro eller föregivas vara fria från all förkonstling. Idylliska dikter låta gärna andens stora frågor slumra. De hämta därför gärna sitt ämne från olkens barndomstid eller från folkklasser, som leva oberörda av det oroliga och bullrande kulturlivet (lantbor, herdar o. s. v.).

Antika idyller äro t. ex. Teokritos' och Vergilius' i dialogisk form skrivna »Ekloger»; bland moderna märkas idylliskt episka dikter, sådana som Creutz' »Atis och Camilla», Goethes »Hermann und Dorothea» och Runebergs »Hanna». Inom lyriken tager idyllen gärna form av herdekväde, en under föregående århundraden mycket omtyckt litteraturart.

2. **Satir.** Satirisk kallas en dikt, som i skämtsam form angriper och gisslar samtidens skevheter, dårskaper och laster. Satiren, som för att vara fullgod bör hava sitt ursprung ur en sedlig förtrytelse, begagnar oftast kvickheten såsom medel att kasta löje över den uselhet, som bestraffas. Någon gång är satiren **ironisk,** d. v. s. gör narr av något genom att (skenbart) berömma det för egenskaper, som det saknar, eller genom att låtsas lovorda ynkligheten.

Digitized by Google

Utom de gamles berömda satiriker — Horatius, Juvenalis, Persius — märkas från nyare tid: Swift, Voltaire, Heine, Holberg och i vårt land Dalin, Kellgren, Leopold, fru Lenngren, Strindberg.

En egendomlig form av satir är **epigrammet** (i efter-grekisk mening), en kort dikt, i vilken det satiriska samlar sig i en punkt, *udden*.

Ex.: Martialis, Oxenstierna, Leopold, fru Lenngren.

3. **Didaktik.** *Didaktiskt* eller *lärodiktande* kallas ett poem, som använder den poetiska formen för att inskärpa levnadssanningar eller rent av meddela kunskap. Lärodikten kan framträda i såväl lyrisk och episk som dramatisk form.

Den *lyriska* lärodikten står betraktelsens lyrik nära. I de flesta folks äldsta litteratur men i all synnerhet i Österlandet förekomma små korta, sentensartade dikter, **gnomer,** moraliska *tänkespråk*, som giva poetisk form åt en abstrakt tanke.

När dylika tänkespråk sammanfogas till en längre kedja, får man lärodikter, sådana som det fornisländska »Hávamál» (efterbildat i Frithiofs sagas andra sång), Leopolds »Predikaren» och fru Lenngrens skämtsamma »Några ord till min kära dotter, om jag hade någon».

Den äldsta, mest poetiska formen av **didaktisk epik** är **fabeln,** en berättelse, i vilken icke-mänskliga företeelser (oftast djur men även växter och döda ting) uppträda såsom människor och genom sitt handlingssätt åskådliggöra någon allmän moralisk sanning, ofta med satirisk tillsats.

Fabeldikten blomstrade i Orienten (Indien, Arabien) och Forngrekland (Aisopos' fabler), spreds under medeltiden i Europa och fick under 1600-talet i Frankrike sin klassiska gestaltning av La Fontaine. I Flandern och Nordtyskland utvidgade sig fabeln till ett längre epos om räven, »Reineke Vos», vilket i djurlivets förklädnad gav en satirisk framställning av mänskliga intriger; i översättning lästes det såsom folkbok även i vårt land.

Nära fabeln står **parabeln,** som gör någon av människans alldagliga sysselsättningar till symbol för en högre andlig sanning och som likaledes härstammar från Orienten.

Bibelns böcker innehålla talrika parabler: t. ex. den rike mannen, som berövade den fattige mannen hans får (Samuels andra boks 12:e kap.); »den förlorade sonen» o. s. v.

Den *allegoriskt lärodiktande* berättelsen låter naturkrafter eller abstrakta begrepp uppträda såsom personer i syfte att förtydliga en moralisk tanke.

Ex.: Schillers »Jordens delning», Herders av Leopold översatta dikt »Sorgens son».

Ett *didaktiskt epos* är inom vår litteratur Stiernhielms »Herkules».

Bland *lärodiktande dramer* märkes Lessings på en gammal parabel byggda »Natan den vise», som inskärper fördragsamhet mellan olika trosbekännelser.

Åtskillig didaktik är *rent undervisande* och faller då lätt utom poesiens gränser.

Digitized by Google

Den forngrekiske Hesiodos' lärodikt »Verk och dagar» innehåller visa levnadsregler jämte undervisning i åkerbrukskonst; Vergilius gav i sin »Georgica» en lärobok i lantbruk, vars framställning dock adlades till poesi genom älskvärda, idylliska skildringar; Lucretius Carus skrev ett filosofiskt system i versform, »De rerum natura»; Horatius författade med Aristoteles som källa en versifierad poetik, »De arte poetica» (senare efterbildad av Boileau, Pope, Gyllenborg). Under senare århundraden (den pseudoklassiska tiden) behandlade man de mest opoetiska kunskapsämnen i versform, vilken ock var det enda, som skilde dikterna från ren prosa.

Nära den didaktiska poesien står **den beskrivande dikten,** som söker ge bilder av yttre föremål. Härvid kan dock poesien lätt komma in dels på prosans, dels på måleriets område och bliva ett »måleri i ord», vilket mera tröttar än väcker poetisk åskådning.

Digitized by Google

BILAGA.

Hänvisningar till arbeten för vidare studier.

Närmast hänvisas till:

Illustrerad svensk litteraturhistoria af Henrik Schück och Karl Warburg, 2:a uppl. I—IV: 1, 2.

P. D. A. Atterbom: Svenska siare och skalder I—VI; Litterära karakteristiker; B. E. Malmström: Grunddragen af svenska vitterhetens historia I—V; G. Ljunggren: Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III:s död I—V; Smärre skrifter I—III; H. Schück: Svensk litteraturhistoria I; Ur gamla papper (flera samlingar); H. Lindgren: Vår vittra storhetstid I; P. Wieselgren: Svenska kyrkans sköna litteratur; K. R. Nyblom: Estetiska studier; O. Levertin: Diktare och drömmare; Svenska gestalter; V. Vedel: Svensk romantik. Vidare inledningarna till de olika banden av »Sveriges nationallitteratur» samt Svenska vitterhetssamfundets upplagor av svenska författare.

Forntiden.

E. Ålund: Runorna i Norden; S. Bugge: Runskrifterna på Rökstenen i Östergötland (Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar XXXI); K. Ljungstedt: Eddan; B. Nerman: Studier över Svärges hedna litteratur.

Medeltiden.

H. Hildebrand: Minne af Birgitta (Sv. akad:s handlingar); K. B. Westman: Birgittastudier; G. Cederschiöld: Om Eriks-krönikan; J. C. R. Steenstrup: Vore folkeviser fra middelalderen.

Digitized by Google

Reformationstiden.

H. Schück: Olaus Petri; R. Steffen: Våra första reformationsskrifter (Samlaren XIV); G. Ljunggren: Svenska dramat till slutet af 17:e århundradet.

Stormaktstiden.

G. Castrén: Stormaktstidens diktning; A. Hultin: Den svenska litteraturen i Finland 1640—1720; H. Schück: Lars Wivallius, hans lif och dikter; B. Swartling: G. Stiernhielm, hans lif och verksamhet; H. Lindroth: Stiernhielms Hercules, en diktmonografi; J. Nordström: Hvem har skrifvit Bröllopps Beswärs Ihog Kommelsze? (Samlaren XXXV); E. Meyer: G. Rosenhane; E. A. Karlfeldt: Minne af skalden Lars Johansson (Lucidor); J. Helander: H. Spegel, hans lif och gärning; H. W. Tottie: J. Svedbergs lif och verksamhet; G. Ljunggren: Frese (i Sv. akad:s handlingar); V. Vasenius: Frese (i Historiallinen Arkisto); A. Hultin: Inledning till Valda dikter af Frese; E. Wrangel: Det karolinska tidehvarfvets komiska diktning; O. Wieselgren: Bidrag till kännedomen om 1600-talsdramat i Sverige; Studier öfver Lejonkulans dramer; M. Lamm: Triewald (Samlaren XXVIII).

Frihetstiden.

E. Wrangel: Frihetstidens odlingshistoria 1718—1733; J. A. Eklund: Anders Rydelius; G. Göthe: De vittra samfunden före Svenska akademiens stiftande; K. Warburg: Olof Dalin, hans lif och gärning (Sv. akad:s handlingar); M. Lamm: Olof Dalin; F. Böök: Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809; K. Warburg: Det svenska lustspelet under frihetstiden; I. Fehr: Frihetstidens politiska visa; V. Vasenius: Jakob Henrik Mörk. I: Adalrik och Götilda; J. Kruse: Hedvig Charlotta Nordenflycht; A. Hultin: Gustaf Filip Creutz, hans levnad och vittra skrifter; G. Ljunggren: Bellman och Fredmans epistlar; R. Steffen: Anteckningar till Bellmansdiktens historia (Samlaren XVI—XVII); N. Erdmann: Bellman (större uppl.); O. Sylwan: Sveriges periodiska litteratur till 1772; Th. Fries: Linné I—II; O. Levertin: Linné; M. Lamm: Swedenborgs utveckling till mystiker och andeskådare.

Gustavianska tiden.

A. Blanck: Den nordiska renässansen under 1700-talet; M. Lamm: Johan Gabriel Oxenstierna; K. V. Böttiger: Minne af

Digitized by Google

Kellgren (i Sv. akad:s handlingar och i Böttigers skrifter); V. Lagus: Kellgrens finska lefnadsminnen; V. Söderberg: Kellgrens studier (Samlaren XXIII); O. Sylwan: Stockholmsposten och Kellgren (Samlaren XXX); »Nya skapelsen» (festskrift till Schück); Johan Henrik Kellgren; M. Lamm: Kellgrens Våra villor (Samlaren XXXI); Bidrag till kännedomen om Kellgrens journalistiska verksamhet i Stockholmsposten (Samlaren XXXIV); S. Ek: Kellgrens kritiska verksamhet i Stockholmsposten efter 1790 (Samlaren XXVIII); Kellgrens första diktning (Samlaren XXXI); Kellgrens Åbodiktning (Svenska litteratursällskapets i Finland förhandlingar och uppsatser XXVIII); B. Beskow: Minne af Leopold (Sv. akad:s handlingar); M. Lamm: Leopolds första litterära ståndpunkt (i festskrift till Warburg); K. Fredlund: »Den fördolde guden», ett bidrag till Leopolds liv och dikt (i festskrift till Cederschiöld); K. V. Böttiger: Minne af Rosenstein (i Sv. akad:s handlingar och i Böttigers samlade skrifter); O. Levertin: Teater och drama under Gustaf III; Gustaf III såsom dramatisk författare; Från Gustaf III:s dagar; K. Warburg: Striden om [Paykulls] Ordensvurmen; Anna Maria Lenngren; L. Weibull: Th. Thorild, hans ungdom och studentår i Lund; M. Lamm: Thorilds bref till Cramer (med inledning); E. Wrangel m. fl.: Till Thorilds minne den 1 oktober 1908; A. Nilsson: Thorild; K. Warburg: Lidner; Lidners Medea; M. Lamm: Lidnerstudier (Samlaren XXX); M. Feuk: Lidners poetiska språk; B. Beskow: Ehrensvärd (Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar); K. Warburg: Karl August Ehrensvärd; K. D. af Wirsén: Franzén (Sv. akad:s handlingar); G. Castrén: F. M. Franzén i Finland; A. Brusewitz: Ett bidrag till Axel Gabriel Silfverstolpes politiska biografi (Personhistorisk tidskrift 1913); K. F. Werner: Gustaf Abr. Silverstolpe (i Några anteckningar om släkten Silfverstolpe); N. Gobom: Till Gustaf Abraham Silverstolpes biografi (Personhistorisk tidskrift 1915); F. Bajer: Nordens politiske digtning 1789—1807; I. Hjertén: Fabel och anekdot inom Sveriges 1700-tals litteratur; B. Liljekrantz: Benjamin Höijer.

Tiden 1809—1830.

A. Fryxell: Bidrag till Sveriges litteraturhistoria; O. P. Sturzen-Becker: Grupper och personnager; E. Liedgren: Johan Olof Wallin; Till belysning af krisen i . . . Wallins lif (Samlaren XXXV); Wallins läroår som psalmdiktare 1806—1812; K. V. Böttiger: Tegnér (i Sv. akad:s handlingar och i Böttigers samlade skrifter). G. Brandes: Esaias Tegnér; N. Erdmann: Esaias Tegnér; E. Schwartz: Esaias Tegnérs ställning till vissa pedagogiska och litterära strömningar; A. Nilsson: Schillers inflytande på Tegnér (Samlaren XXVI); A. Nilsson och B. Möller: Esaias Tegnér, filosofiska och estetiska skrifter (med inledning av A. Nilsson); E. Wrangel: Brink-

Digitized by Google

man och Tegnér; Martina von Schwerin, snillenas förtrogna; Tegnérska släktminnen och ungdomsbilder; C. Santesson: Tegnérs reflexionsdiktning 1801—1805; J. Mjöberg: Stilstudier i Tegnérs ungdomsdiktning; C. D. Marcus: Tegnérs Axel; Malla Montgomery-Silfverstolpe: Memoarer; B. Norling: Nya skolan bedömd i litteraturhistorien; G. Frunck: Bidrag till kännedomen om nya skolans förberedelser och utveckling; K. V. Böttiger: Auroraförbundet (Sv. akad:s handlingar); F. Vetterlund: Atterboms sagospel Fågel blå; Atterboms senare »Blommor» och Romantisk mystik (Studier och dikter); R. Berg: Prologen till Phosphoros (i Svenska studier); B. Risberg: Tyska förebilder till Atterboms Blommorna; C. D. Marcus: V. F. Palmblads romantiska berättelser; K. Warburg: Första Markallsnatten (Samlaren XXXI); J. Mortensen: Clas Livijn; E. N. Söderberg: S. J. Hedborn; E. Liedgren: Hedborns psalmer 1812 (i Bibelforskaren 1913); K. Fredlund: Carl Fredrik Dahlgren; R. Hjärne: Götiska förbundet; C. A. Westerblad: Ling; O. Sylwan: Geijer, bidrag till en litterär karakteristik (Samlaren XX); A. Molin: Geijerstudier; A. Blanck: Geijers Äreminne öfver Sten Sture (i festskrift till Schück); Geijer i England 1809—1810; Hilma Borelius: Erik Gustaf Geijer åren före affallet; Lydia Wahlström: Erik Gustaf Geijer, en lefnadsteckning; C. D. Marcus: Geijers lyrik; Lotten Dahlgren: Ransäter; Anna Hamilton-Geete och E. G. Lilljebjörn: I solnedgången; F. Böök: Erik Gustaf Geijer, Minnen (med inledning); K. V. Böttiger: Stagnelius (i Sv. akad:s handlingar och i Böttigers samlade skrifter); J. B. Simonsson: Stagnelius; F. Böök: Stagnelius och Chateaubriand (Samlaren XXX); Studier i Stagnelius' ungdomslyrik; K. D. af Wirsén: Nicander (i Sv. akad:s handlingar och i Lefnadsteckningar); G. Ljunggren: Vitalis (i Sv. akad:s handlingar); K. D. af Wirsén: Beskow (i Sv. akad:s handlingar samt i Lefnadsteckningar); K. V. Böttiger: Samuel Ödmann (i Sv. akad:s handlingar och i Böttigers samlade skrifter); H. Forssell: Hans Järta (i Järtas samlade skrifter).

Tiden efter 1830.

O. Sylwan: Svensk litteratur vid 1800-talets midt; Fyrtiotalets student; J. Mortensen: Från Aftonbladet till Röda rummet; K. Warburg: Den begynnande reaktionen mot nyromantiken (Samlaren XXIV); H. Wieselgren: »Herr Hugos akademi» (i Bilder och minnen); A. Lysander: Almquist; A. Ahnfelt: Almquist, hans lif och verksamhet; E. Key: Almquist; A. Bergholm: Almquiststudier; M. Lamm: Studier i Almquists ungdomsdiktning (Samlaren XXXVI); J. E. Strömborg: Runeberg I—IV; W. Söderhjelm: Runeberg I—II; K. G. Estlander: Runebergs skaldskap; E. Vest: Runeberg; H. Lindgren: Runeberg; R. Berg och I. Hjertén: Johan Ludvig Runebergs Fänrik Ståls sägner med inledningar och kommentar; K. D. af Wirsén: Böttiger (i Sv. akad:s

Digitized by Google

handlingar); C. Bååth-Holmberg: »Frihetens sångarätt»; V. Rydberg: C. V. A. Strandberg (i Sv. akad:s handlingar och i Rydbergs samlade skrifter); P. Hallström: Minnesteckning öfver C. V. A. Strandberg; G. Ljunggren: Sturzen-Becker (inledning till dennes Valda skrifter); R. Sturzen-Becker: Oskar Patrick Sturzen-Becker (Orvar Odd), hans liv och gärningar I—II; A. Ahnfelt: Crusenstolpe; K. Warburg: Onkel Adam (i Svea 1881) och Gunnar Wennerberg (i Svea 1883); K. Annerstedt: G. Wennerberg (i Sv. akad:s handlingar); Signe Taube: Gunnar Wennerberg I—II; V. E. Svedelius: C. A. Hagberg (i Sv. akad:s handlingar); N. Erdmann: August Blanche; S. L-d Adlersparre och Sigrid Leijonhufvud: Fredrika Bremer; Charlotte Bremer: Fredrika Bremer, självbiografiska anteckningar och bref; J. Mortensen: Fredrika Bremer; K. R. Nyblom: Fredrika Bremer (i Sv. akad:s handlingar); S. Ek: Fredrika Bremer; Klara Johanson och Ellen Kleman: Fredrika Bremers brev; B. Schöldström: Emelie Flygare-Carlén; H. Forssell: Fryxell (i Sv. akad:s handlingar); H. Wieselgren: Lars Johan Hierta; K. Warburg: C. F. Bergstedt (i Nordisk tidskrift 1903); V. Vasenius: Zacharias Topelius, hans lif och skaldegärning; Th. Rein: J. W. Snellman I—II; K. Warburg: Viktor Rydberg (även i förkortad uppl.); Carl Snoilsky; W. Söderhjelm: K. A. Tavaststjerna; Oscar Levertin; R. Berg: Svenska skalder från nittiotalet; Gustaf Fröding; J. Landquist: Verner von Heidenstam; J. Mortensen: Selma Lagerlöf.

Digitized by Google

FÖRFATTAREREGISTER.

Sid.

Addison . . . . . 67.
Adlerbeth, G. G. . . 92, 97, 99, 127.
Adlersparre, G. . . . . 107.
Afzelius, A. A. . . . . 23, 126, 218.
Agardh . . . . . 127.
Ahlgren, se Benedictsson.
Aiskylos . . . . . 220.
Aisopos . . . . . 222.
Almquist 125, 160, 161, 165—9, 173, 174, 182, 204, 219.
Alströmer . . . . . 61.
Andersen . . . . . 220.
Andreæ . . . . . 32.
Angered—Strandberg . . . . . 213.
Ariosto . . . . . 42, 124, 202, 219.
Aristofanes . . . . . 193, 220.
Aristoteles . . . . . 223.
Armfelt . . . . . 111.
Asbjörnsen . . . . . 220.
Askelöf . . . . . 140, 160.
Aškerc . . . . . 214.
Asteropherus . . . . . 37.
Atterbom 125, 138, 142—7, 148, 159, 160, 161, 163, 217.
Augier . . . . . 221.
Balzac . . . . . 219.
Bellman 51, 53, 68, 82—6, 94, 104, 108, 148, 181, 211, 217.
Benedictsson . . . . . 205.
Benzelius . . . . . 61.
Berger . . . . . 213.
Bergman, B . . . . . 214.
Bergman, J. . . . . 214.
Bergman, T. . . . . 62.
Bergstedt . . . . . 161.
Berzelius . . . . . 127.
Beskow . . . . . 126, 220.
Biberg . . . . . 127.
Birgitta . . . . . 17, 18—20.
Björnson . . . . . 217, 220.
Blanche . . 161, 188—190, 219, 220.
Boileau . . . 43, 57, 66, 72, 82, 100, 223.
Bondeson . . . . . 205.
Boström . . . . . 162, 200.

Sid.

Botin . . . . . 63.
Brate . . . . . 214.
Braun . . . . . 180.
Bremer . . . . . 161, 183—5, 219.
Bring . . . . . 214.
Brynolf . . . . . 17.
Burns . . . . . 217.
Byron 133, 135, 167, 173, 178, 180, 217, 219.
Bååth . . . . . 206.
Bäckström, E. . . . . 201, 217.
Börjesson . . . . . 170, 220.
Böttiger . . . . . 169, 217.
Calderon . . . . . 124, 202, 220.
Calonius . . . . . 90.
Camoëns . . . . . 124, 218.
Carelius . . . . . 68.
Carlén . . . . . 161, 185, 219.
Carlson, F. F. . . . . 162.
Cartesius . . . . . 39, 41.
Čech . . . . . 214.
Cederborgh . . . . . 125.
Celsius, A. . . . . 63.
Cervantes . . . . . 124, 214, 219.
Chydenius . . . . . 61.
Cicero . . . . . 74.
Columbus . . . . . 53—4, 56.
Corneille . . . . . 66, 220.
Creutz 64, 68, 76, 79—82, 97, 117, 121, 221.
Cronhielm . . . . . 61.
Cronstedt . . . . . 62.
Crusenstolpe . . . . . 186.
Dahlgren, F. A. . . . . 182.
Dahlgren, K. F. . . . 141, 148, 166.
Dalin 53, 63, 64, 68, 69—73, 76, 78, 82, 86, 87, 222.
Dalstierna . . . . . 56—7.
Dante . . . . . 124, 214, 219.
David . . . . . 216.
De Foe . . . . . 219.
De Geer . . . . . 190.
Descartes, se Cartesius.
Dickens . . . . . 219.
Didring . . . . . 214.

Digitized by Google

Sid.
Drachmann . . . . . 217.
Dumas d. y. . . . . 221.
Dybeck . . . . . 216.
Edgren, A. C., se Leffler.
Edgren, H. . . . . 214.
Egil Skallagrimsson . . . . . 12.
Ehrensvärd . . . . . 94, 112, 119.
Ekelund . . . . . 214.
Elkan . . . . . 213.
Enbom . . . . . 107.
Engström . . . . . 213.
Envallsson . . . . . 111.
Eskil . . . . . 26.
Euphrosyne, se Nyberg.
Eurelius, se Dalstierna.
Euripides . . . . . 118, 202, 220.
Fabricius . . . . . 78.
Fahlcrantz . . . . . 153, 157, 217.
Fallström . . . . . 207.
Fénélon . . . . . 76.
Fersen, A. von, d. ä. . . . . 95.
Fichte . . . . . 122.
Fischerström . . . . . 78.
Fjalar, se Östergren.
Forssell . . . . . 162.
Forsslund . . . . . 213.
Franzén 96, 119, 120—2, 125, 160, 170, 172, 173, 183, 217.
Fredin . . . . . 214.
Frese . . . . . 56, 79.
Fries . . . . . 127, 164.
Fryxell . . . . . 162, 190—2.
Fröding . . . . . 211, 212, 217.
Geijer 49, 123, 125, 126, 127, 134, 143, 146, 148—153, 159, 160, 175, 192, 217, 218.
Geijerstam . . . . . 205–6, 219.
Gellerstedt . . . . . 202.
Gernandt-Claine . . . . . 213.
Gessner . . . . . 216.
Gjörwell . . . . . 93.
Goethe 93, 115, 124, 133, 135, 196, 199, 217, 218, 219, 221.
Gray . . . . . 93.
Grimm . . . . . 220.
Gripenberg . . . . . 214.
Grotius . . . . . 39.
Grubbe . . . . . 127.
Gumælius . . . . . 125.
Gustav III 62, 65, 70, 74, 83, 89, 90, 91, 92, 94, 96—7, 99, 104, 105, 106, 110, 112, 130, 167, 188, 199.
Gyllenborg, G. F. 64, 68, 76, 82, 92, 97, 110, 223.
Gyllenborg, K. . . . . 68, 82.
Gödecke . . . . . 202.
Hagberg, J. T. . . . . 202.
Hagberg, K. A., d. ä. . . . . 161.
Hagberg, K. A., d. y. . . . . 214.
Hallenberg . . . . . 90.
Hallman . . . . . 111.
Hallström . . . . . 212, 220.
Hammarsköld 123, 125, 138, 139, 140, 141, 142, 163.
Hansson . . . . . 206.
Hardenberg . . . . . 124.
Harte . . . . . 220.
Hedberg, F. . . . . 197, 220.
Hedberg, T. . . . . 209.
Hedborn . . . . . 141, 147.
Hedlund . . . . . 193.
Hegel . . . . . 161.
Heidenstam . . . 207—8, 217, 219.
Heine . . . . . 217, 218, 222.
Helvig, A. von . . . . . 143, 149.
Herder . . . . . 93, 222.
Hermanni . . . . . 17.
Hesiodos . . . . . 223.
Heyse . . . . . 220.
Hierta, H., se Järta.
Hierta, L. J. . . . . 160.
Hildebrand, H. . . . . 163.
Hiärne, U. . . . . 41, 42, 56, 60.
Hof . . . . . 63.
Holberg 63, 67, 73, 86, 219, 220, 222.
Holmström . . . . . 5 , 51, 53.
Homeros . . . . 141, 173, 214, 218.
Horatius . . . 66, 99, 129, 222, 223.
Hugo . . . . . 167, 217.
Höijer 95, 122—3, 124, 127, 149, 158.
Höpken . . . . . 61, 76, 92.
Ibsen . . . . . 220.
Ihre . . . . . 63, 86, 87, 90.
Jansson . . . . . 213.
Jensen . . . . . 214.
Jesaja . . . . . 216.
Job . . . . . 216.
Johansson, J. . . . . 141.
Johansson, L. . . . . 50—1, 212.
Jordanes . . . . . 3.
Juvenalis . . . . . 222.
Järta . . . . 127, 141, 158—9, 160.
Kant . . . . . 107, 115, 122.
Karlfeldt . . . . . 211—2, 217.
Kellgren 89, 92, 94, 97, 99—104, 106, 108, 110, 113, 114, 121, 133, 138, 217, 222.
Kexél . . . . . 111.
Kipling . . . . . 220.
Klopstock . . . . . 93, 115.
Knorring . . . . . 185, 219.

Digitized by Google

Sid.
Kotzebue . . . . . 112.
Kullberg, K. A. . . . . 202.
La Fontaine . . . . . 57, 222.
Lagerbring . . . . . 63, 86—7, 89.
Lagerlöf, E. . . . . 214.
Lagerlöf, P. . . . . 42.
Lagerlöf, S. . . . . 209—10, 219.
Leffler, A. C. . . . . 204—5.
Lehnberg . . . . . 92.
Leibniz . . . . . 63.
Lenngren 92, 94, 96, 99, 107—11, 119, 199, 222.
Leopold 72, 92, 94, 99, 101, 104—7, 114, 133, 141, 216, 220, 222.
Lermontov . . . . . 214.
Lessing . . . . . 93, 222.
Levertin . . . . . 208—9.
Lidforss . . . . . 214.
Lidner . . 92, 94, 112, 116—8, 133.
Lindeberg . . . . . 141.
Lindegren . . . . . 112.
Lindschiöld . . . . . 39.
Ling . . . . . 125, 126, 153, 155.
Linné . . . . . 61, 86, 87—9.
Livijn . . . . . 125, 140, 141.
Ljunggren . . . . . 163.
Locke . . . . . 65, 64.
Lucidor, se Johansson, L.
Lucretius Carus . . . . . 223.
Lundgren . . . . . 190.
Luther . . . . . 32.
Macpherson . . . . . 92, 218.
Magnus, J. . . . . 34, 36, 40.
Magnus, O. . . . . 34—5.
Malmstedt, se Lenngren.
Malmström, B. E. 161, 163, 175—6, 201, 217, 218.
Malmström, K. G. . . . . 162.
Marini . . . . . 48, 56.
Martialis . . . . . 222.
Mattias . . . . . 18.
Maupassant . . . . . 220.
Melin, K. A. . . . . 206.
Mellin, G. H. . . . . 190.
Messenius . . . . . 35—6, 37.
Mickiewicz . . . . . 214.
Milton . . . . . 92, 98, 202, 219.
Modée . . . . . 68.
Moe 220
Molander . . . . . 214.
Molière . . . . . 66, 68, 111, 220.
Molin . . . . . 213.
Montelius . . . . . 163.
Moore . . . . . 202.
Mörk . . . . . 67, 68, 76.
Mörne . . . . . 214.

Sid.
Neikter . . . . . 90.
Nicander . . . . 125, 153, 156, 217.
Nohrborg . . . . . 65.
Nordencrantz . . . . . 61.
Nordenflycht . . . 64, 68, 77—9, 92.
Nordenskiöld . . . . . 164.
Nordström . . . . . 213.
Novalis, se Hardenberg.
Nyberg . . . . . 147—8.
Nyblom, H. . . . . 213.
Nyblom, K. R. . . . . 202.
Nybom . . . . . 176—7.
Odel . . . . . 68.
Odhner . . . . . 162.
Oehlenschläger 125, 133, 136, 219, 220.
Oelreich . . . . . 61.
Olai . . . . . 29.
Onkel Adam, se Wetterbergh.
Orvar Odd, se Sturzen-Becker.
Ossian . 92, 115, 168, 174, 216, 218.
Ossiannilsson . . . . . 214.
Ovidius . . . . . 99.
Oxenstierna . . 92, 97—8, 133, 222.
Palmblad . . . . . 125, 141, 160.
Palmær . . . . . 190.
Paludan-Müller . . . . . 219.
Paulinus . . . . . 30, 38.
Paykull . . . . . 111.
Percy . . . . . 92.
Perrault . . . . . 220.
Persius . . . . . 222.
Petrarca . . . . . 41, 217, 202.
Petri, L. . . . . 30, 31, 34.
Petri, O. . . . . 30, 31—4, 37, 203.
Petrus de Dacia . . . . . 18.
Pindaros . . . . . 216.
Plato . . . . . 59.
Plautus . . . . . 220.
Polhem . . . . . 41, 60.
Pope . . . . . 223.
Porthan . . . . . 90, 120.
Pufendorf . . . . . 40.
Puschkin . . . . . 214.
Racine . . . . . 66, 73, 220.
Retzius, A. . . . . 127, 164.
Reuterdahl . . . . . 162.
Richardson . . . . . 93, 219.
Richert . . . . . 127.
Risberg . . . . . 214.
Roos, A. M. . . . . 213.
Roos, M. . . . . 213.
Rosenhane . . . . . 42.
Rosenstein . . . . . 92, 95, 121.
Rostand . . . . . 214.
Rousseau 65, 92, 93, 99, 100, 101, 112, 115, 165, 204, 216, 219.

Digitized by Google

Sid.
Rudbeck, O., d. ä. 40, 41, 44, 57—60, 63.
Rudbeck, O., d. yngste . 112, 219.
Rudbeckius . . . . . 30, 36, 38, 57.
Runeberg 121, 160, 170—5, 178, 182, 199, 201, 217, 219, 220, 221.
Runius . . . . . 50, 52—3.
Rydberg 162, 193—7, 200, 217, 219.
Rydelius . . . . . 63, 69, 86.
Rydqvist . . . . . 164.
Rääf . . . . . 23, 126.
Sahlstedt . . . . . 63.
Salomo . . . . . 49.
Sander . . . . . 202.
Sapfo . . . . . 78, 216.
Saxo . . . . . 14.
Schartau . . . . . 127.
Scheele . . . . . 62, 90.
Schefferus . . . . . 40.
Schelling . . . . . 124, 144.
Schiller 94, 124, 126, 133, 217, 220, 222.
Schlegel . . . . . 124.
Schlyter . . . . . 164.
Scott . . . . . 125, 219.
Sehlstedt . . . . . 180.
Shakspere 93, 122, 124, 161, 170, 193, 202, 212, 220.
Silfverstolpe, A. G. . . . . 119, 127.
Silverstolpe, G. A. . . . . 96, 158.
Simonsson, se Tomas.
Siwertz . . . . . 213.
Sjöberg, E. . . . . 125, 153, 156.
Skogekiär Bergbo, se Rosenhane.
Snoilsky . 162, 197—200, 217, 219.
Snorre . . . . . 5, 12, 26.
Sofokles . . . . . 220.
Spegel . . . . . 54—5.
Stagnelius 125, 153—5, 159, 217, 218.
Stiernhielm 42, 44, 46—50, 51, 53, 54, 222.
Stiernhöök . . . . . 41.
Stjernstedt . . . . . 213.
Strandberg, K. V. A. 161, 177—8, 216.
Strindberg 162, 203—4, 206, 219, 220, 222.
Sturzen-Becker . . 161, 178—80, 219.
Suneson . . . . . 14.
Svedberg . . . . . 55—6.
Swedenborg . . . . 56, 63, 65, 167.
Swift . . . . . 72, 86, 220, 222.
Söderberg, E. N. . . . . 214.
Söderberg, H. . . . . 212.
Tacitus . . . . . 76.

Sid.
Talis Qualis, se Strandberg, K. V. A.
Tasso . . . . . 42, 156, 202, 218.
Tavaststjerna . . . . . 206—7.
Tegengren . . . . . 214.
Tegnér, Esaias d. ä. 8, 73, 81, 83, 101, 106, 124, 125, 126, 127, 131—8, 141, 143, 159, 160, 161, 176, 178, 217, 218, 219.
Tengström, Fredrika . . . . . 172.
Tennyson . . . . . 214.
Teokritos . . . . . 221.
Terentius . . . . . 220.
Tessin . . . . . 62, 74, 76, 89.
Tjodolf från Hvin . . . . . 5.
Thomander . . . . . 190, 192—3.
Thorild 92, 101, 106, 112—6, 142, 149, 204, 216.
Tieck . . . . . 124.
Tomas . . . . . 26.
Topelius . . . . . 182—3.
Triewald . . . . . 57, 72.
Törngren . . . . . 76.
Uhland . . . . . 218.
Ullman . . . . . 213.
Wagner . . . . . 221.
Valerius . . . . . 119—20, 141.
Wallenberg . . . . . 68, 86, 112.
Wallin 96, 125, 127—130, 141, 160, 217.
Wallmark . . . . . 141.
Wennerberg . . . . 161, 180—1, 216.
Vergilius . . . . 99, 218, 221, 223.
Wetterbergh . . . . . 187—8, 219.
Vetterlund . . . . . 213—4.
Wieland . . . . . 98.
Wieselgren . . . . . 163.
Wikner . . . . . 200—1.
Winther . . . . . 217.
Wirsén . . . . . 200, 217.
Vitalis, se Sjöberg, E.
Wivallius . . . . . 45, 51, 214.
Wolff . . . . . 63.
Voltaire 64, 73, 79, 91, 98, 107, 112, 218, 222.
Vrchlický . . . . . 214.
Wulff . . . . . 214.
Young . . . . . 92.
Ångström . . . . . 164.
Ödmann . . . . . 127.
Öman . . . . . 202.
Östergren . . . . . 201.
Österling . . . . . 214.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Printed in Swed

Digitized by Google